

ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਜਾਣੀਐ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਬਦ ਗੁਰ ਗੁਰ ਸਾਣੀਐ

ਲੇਖਕ :

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ

ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸੰਪਾਦਕ-

ਗਿਆਨੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਵਾਚਕ (M.A. Religion)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਰਨਾਲਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਡਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

© ਲੇਖਕ

ISBN : 81-7601-

gfbjbn n?vhFB-iBtoh 2008

GK L

ggekFeL-

ਭਾ.ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

p)ko wkJh ;/tK, nzfwqs;o. (fJzvhnk)

c'B^c?e; L 91-183-2542346, 2547974, 2557973

E.Mail : csjs@vsnl.com, csjsexports@vsnl.com

csjssales@hotmail.com

Web site : www.csjs.com

(Printed in India)

ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਫੋਨ : 2705003, 5095774

ਸਮਰਪਣ

ਚੌਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ,
ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਨਾਂਦੇੜ) ਵਿਖੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ
ਕਹੇ ਸਨ।

ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ॥

ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਸੰਨ 1708 ਤੋਂ ਕਹੇ ਹੋਏ ਅੱਜ 2008 ਤੱਕ
ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਰੋਜ਼
ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕੌਮ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।
ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 300 ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ
ਸਮਰਪਿਤ।

ਵਲੋਂ ਲੇਖਕ

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

1. ਗੁਰ ਸਾਗਰ ਰਤਨੀ ਭਰਪੂਰੇ
2. ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ
3. ਗੁਰਵਾਕ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ
4. ਗੁਰਵਾਕ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੂਜਾ ਭਾਗ
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ
6. ਦਸ ਗੁਰ ਜੋਤ-ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ
7. ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਜਾਣੀਐ

ਤਤਕਰਾ

ੳ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਬਨ

ਅ) ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ੲ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ

ਸ) ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ
3. ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ
4. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ
5. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮੋਹਰ
6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ

ਹ) ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ

1. ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
2. ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
3. ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
4. ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
5. ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
7. ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
8. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
9. ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
10. ਭਗਤ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
11. ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
12. ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
13. ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

14. ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
15. ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
16. ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
17. ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
18. ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
19. ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
20. ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
21. ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
22. ਸਮੁੱਚੀ ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
23. ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
24. ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ
25. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ

ਕ) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ
2. ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਜੁਗਤ ਅਨੁਸਾਰ
3. ਡਾ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰੀਚੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
4. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ ਖੇੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ।
5. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ
6. ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬੋਧ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਅੰਦਰ
7. ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ

ਖ) ਸਮੁੱਚੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ ਅਰੰਭ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
2. ਗੋਪਾਲ ਪਾਧੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼—

3. ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਏ—
4. ਵੈਦ ਬੁਲਾਇਆ ਵੈਦਗੀ—
5. ਜਨੇਊ—
6. ਮਨੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ—
7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
8. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
9. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
11. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
12. ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ—
13. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ—
14. ਲੋਹਗੜ੍ਹ—
15. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ—
16. ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ—
17. ਕੋਲਸਰ ਸਾਹਿਬ—
18. ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ—
19. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ—
20. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ—
21. ਪਹਿਲਾ ਜੰਗ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—
22. ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ—
23. ਦੂਸਰਾ ਜੰਗ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਦਾ—
24. ਤੀਸਰਾ ਜੰਗ ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰ੍ਹਾਜ) —
25. ਚੌਥਾ ਜੰਗ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਤੇ ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਨਾਲ—
26. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ
27. ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਿਖਲਾਈ—
28. ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ—
29. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ—

30. ਫੌਜ ਨਾਲ ਰੱਖਣੀ—
31. ਭਾਈ ਗੋਰਾ ਜੀ—
32. ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ—
33. ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਣਾ—
34. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ
35. ਦਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ, ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪੰਜੋਖਰੇ ਕੀਤਾ—
36. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ
37. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ
38. ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਟਨੇ ਆਏ—
39. ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ—
40. ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ—
41. ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ—
42. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹੋ ਕੇ—
43. ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨਾ—
44. ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ—
45. ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ—
46. ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਬੇਚੈਨ—
47. ਰਾਜਾ ਨਾਹਨ ਦਾ ਸੱਦਾ—
48. ਪਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ—
49. ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਣ ਆਇਆ—
50. ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ—
51. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—
52. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—
53. ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ—
54. ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ—
55. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—
56. ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—

57. ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ—
58. ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ—
59. ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ—
60. ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ
61. ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
62. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
63. ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
64. ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
65. ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
66. ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
67. ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
68. ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
69. ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
70. ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
71. ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
72. ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
73. ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
74. ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
75. ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ
76. ਸਤਾਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਜਰਾ
77. ਗਿਆਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਜਰਾ
78. ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ
79. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ
80. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ
81. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ
82. ਭੱਟ ਸੱਲੂ ਜੀ
83. ਭੱਟ ਭਲਯ ਜੀ

84. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ
85. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ
86. ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ
87. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ
88. ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ
89. ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ
90. ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ
91. ਚੌਥੇ ਗੁਰਸਿਖ

ਗ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਘ) ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ

ਙ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾਵਕਾਰੀ ਤੇ ਰਾਗ

ਚ) ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

1. ਰਬਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ
2. ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਛ) ਵਾਰ

ਜ) ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ

1. ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
2. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਝ) ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

1. ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ
2. ਸੂਖਮ ਜੀਵਨ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
3. ਗਾਥਾ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
4. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
5. 1925 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 2002 ਦੇ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
6. ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ੲ) ਅਰਦਾਸੀਏ ਤੇ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ

1. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
2. ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 1950 ਈ. ਤੋਂ 17-5-1989 ਤਕ ਦੇ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
3. ਹੁਣ ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ
4. ਡਿਊਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ
5. ਇਹ ਰਾਹੀਂ ਜਥੇ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੁਣ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਟ) ਟੀਕਾਕਾਰੀ :

1. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ
2. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ
3. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ
4. ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ
5. ਸੋਢੀ ਹਰਿ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ—
6. ਸੋਢੀ ਚਤਰਭੁਜ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ—
7. ਸੁਆਮੀ ਅਨੰਦ ਘਣ ਜੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ—
8. ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ
9. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
10. ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ
11. ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ
12. ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ
13. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਪ੍ਰਯਾਜ, ਕੋਸ਼ਾਂ ਤੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਠ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਆਏ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਡ) ਰਾਗਮਾਲਾ ਰਚ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰਾ

ਢ) ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਤੇ ਭੋਗ

ਣ) ਮਹਲਾ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ

ਤ) ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਕੀਆਂ

ਥ) ਗਿਆਨ ਕਿਰਣਾਂ

1. ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤ —
2. ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਪ
3. ਨੌਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ
4. ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤ
5. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ
6. ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਪ
7. ਇਸ਼ਨਾਨ
8. ਪੰਜ ਇਸ਼ਨਾਨਾ
9. ਦੱਸ ਤੱਤ, ਦੱਸ ਪ੍ਰਾਣ, ਦੱਸ ਇੰਦ੍ਰੇ, ਪੰਜ ਕਲੇਸ਼,
ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਆਦਿ
10. ਪੰਝੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ
11. ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਂ (9) ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ

ਦ) ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

1. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਸੰਪਾਦਕ ਵਲੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸੇ ਅੰਨੇ ਬੋਲੇ ਸੇ ਕਿਤੁ ਆਏ ਸੰਸਾਰਾ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਅੰਗ ੬੦੧)

ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਹਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਕਦੀ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਸ਼ ਤੱਤ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖੋਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮੰਨੇ ਹਨ :

੧. ਧੁਨੀਤਮਿਕ ੨. ਵਰਣਾਤਮਿਕ

ਧੁਨੀਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਜਿਸਦੀ ਧੁਨੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਧੁਨੀਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨. ਵਰਣਾਤਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਧੁਨਿ ਰੂਪ 'ਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਵਰਣਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੱਕੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਪੋਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹੀ ਸੀ।

ਆਸਾ ਹਥੁ' ਕਿਤਾਬ ਕਛੁ ਕੁਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸੱਲਾ ਧਾਰੀ॥

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਅਨਮਤੀਏ ਲੋਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ਰਲਾ

ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮੇਹਰਬਾਨ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮੇਹਰਵਾਨ ਕਵਿਤਾ ਰਚਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਮਿਹਰਬਾਨ ਪੁਤ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦਾ ਕਬੀਸਰੀ ਕਰੇ।
 ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦਵੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹੇ।
 ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ।
 ਭੋਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ॥ ੯੦॥
 ਫੁੱਲ ਲਗੇ ਸ਼ਬਦ ਮੀਣਿਆਂ ਦਾ ਗਾਵਨਿ॥
 ਦੂਯਾ ਦਰਬਾਰ ਵਡਾ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਲਗੇ ਬਣਾਵਨਿ॥
 ਮੀਣਿਆਂ ਭੀ ਪੁਸਤਿਕ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਇਆ॥
 ਰਹੁ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਵਿਚ ਪਾਇਆ॥

ਯਥਾ:- ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਿਖ॥
 ਫੁੱਲ ਰਬਾਬੀ ਅਤੇ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਏ ਰੱਖ॥
 ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਸਿਖ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਮੇਹਰਬਾਨ ਦਾ ਪੜ੍ਹਿਆ॥
 ਸੋ ਸੂਵਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਰਿਆ॥

ਇਹਨਾਂ ਮੀਣਿਆਂ ਦੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਭੁੱਲ ਭੁਲੇਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :-

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ॥
 ਮੀਣੇ ਪਾਦੈਨੀ ਰਲਾ ਸੇ ਵਿਚਿ ਰਲਾਨ ਧਰੀਏ॥
 ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਰਤ ਸੇ ਭਏ॥
 ਸੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭ ਇਕੱਤਰ ਕਰਾ ਲਏ॥

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ: ੬, ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ)

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਮਨ ਐਸੇ ਧਰਿਯੋ॥ ਕਰ ਯਤਨ ਜਿ ਜਗ ਨਿਸਤਰਿਯੋ॥
 ਦਸ ਮਹਿਲਾ ਤੱਕ ਰੂਪ ਹਮਾਰੇ॥ ਆਗੇ ਪੂਜਾ ਗ੍ਰਿਹ ਨਿਸਤਾਰੇ॥

ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਸਭ ਇਕ ਰਚੀਯੋ॥ ਪ੍ਰਜਨੀਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਦਲੀਏ॥

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਏਕ ਦਿਵਸ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਤਹ ਕਾਲ॥ ਦਯਾ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਯਾਲ॥

ਯੇ ਮਨ ਉਪਜੀ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਜਗ ਪੰਥ॥ ਤਿਹ ਕਾਰਨ ਕੀਜੈ ਅਬ ਗ੍ਰੰਥ॥

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਜਾਣਦੇ ਹੈਨ॥

ਅੱਗੇ ਜੋ ਹੋਵਣਗੇ ਸੋ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਨਹੀਂ ਸੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੋਣ॥

ਤਾ ਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਕੀਚੈ॥

ਤੇ ਅੱਖਰ ਭੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁਗਮ ਕੀਜੈ॥

ਇਉਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਇਹ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਪਰ ਇਹ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਇਹ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਕੰਠੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਇਕ ੩੧ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ। ਨਵੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਲਿਖਣ ਬਠਾਯੋ॥ ਨਿਤ ਦੋ ਪਹਰ ਸੰਕੇਤ ਠਹਰਾਯੋ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਗਏ ਉਚਾਰਤ ਜੈਸੇ॥ ਭਾਈ ਲਿਖੀ ਸਿਖ ਤਹਿ ਤੈਸੇ॥

ਪੂਰਨ ਤੂਰਨ ਕਈ ਮਾਸ ਮੈ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀਜੈ ਤਿਆਰ॥

ਬੀੜ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਨਈਂ ਕਰੀ ਯੋ ਤਿਆਰ॥

ਯਾਹੀ ਤੇ ਕਹਿਲਾਤ ਵੇ ਬੀੜ ਦਮਦਮੀ ਵਾਲ॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਬਚਨ ਕਿਹਾ :-

ਦਰਸਾਯੋ ਚਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੋ ਦਰਸੈ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ॥

ਪੜੈ ਸੁਨੈ ਸੁਆਰਥ ਲੋ ਪਰਮਾਰਥਰੋ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਉਭੈ ਜਹਾਜ ਉਦਾਰ॥

ਸਰਧਾ ਧਰ ਜੋ ਸੇਵਹੈ ਸੋ ਉਤਰੈ ਭਵ ਪਾਰ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਸਰੀਰ ਹੋ ਜੋਉ ਸਭ ਥਾਨ ਸਮੇ ਸਭਨ ਦਰਸੈ ਹੈ॥
ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਦਾਗੁਰ ਕੋ ਇਹ ਜਾਨੋ ਉਤਮ ਹੈ ਸਭ ਕਾਲ ਰਹੈ ਹੈ॥
ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਜਾਤੇ ਹੈ ਦੀਰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਾਨ ਅਦਾਇਬ ਕੈ ਹੈ॥
ਪੁਜਹੁ ਚੰਦਨ ਕਸਰ ਕੋ ਘਸਿ ਧੂਪ ਧੁਖਾਇਕੈ ਫੁਲ ਚੜੈ ਹੈ॥

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ.....!

ਦਸਵਾ ਪਾਤਸਾਹ ਗੱਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦੇ ਹੈ ਗਿਆ॥
ਅੱਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਸਾਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ॥ ਸੋਈ ਗਯਾ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥਹੁ ਗਿਆ॥

ਇਹ ਸਾਲ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੜੇ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ, ਰਾਗਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਚੌਰਬਰਦਾਰ, ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਕਥਨ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਚਨ ਹੈ-

ਜੈਸੇ ਤਉ ਸਕਲ ਨਿਧਿ ਪੂਰਨ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਬਿਥੈ॥
ਹੰਸ ਮਰਜੀਵਾ ਨਿਹਰੈ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਾਵਈ॥
ਜੈਸੇ ਬਨ ਵਿਖੈ ਮਲਿਆਗਰ ਸੋਧਾ ਕਪੂਰ॥
ਸੋਧ ਕੇ ਸੁਬਾਸੀ ਸਬਾਸ ਬਿਹਸਾਵਣੀ॥
ਤੈਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਖੈ ਸਕਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ॥
ਜੋਈ ਜੋਈ ਖੋਜੈ ਸੋਈ ਸੋਈ ਨਿਪਜਾਵਈ॥

ਆਸ ਹੈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਜਿਥੇ ਜਗਿਆਸੂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ :-

ਗਿਆਨੀ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ M.A. Religion

ਕਥਾਵਾਚਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਗਾਧਾ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (Part time)

ਮਿਤੀ 4.12.07

ਫੋਨ -01679-238074

(ਘਰ) 9417160082 (ਮੋਬਾਇਲ)

ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੁਰਮਤਿ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਬਰਨਾਲਾ

- ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਜਾਣੀਐ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਬਨ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਦਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ, ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਅਨੁਭਵੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਚਾਰੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ-ਸਾਗਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਨੁਭਵੀ, ਤੱਤਵੇਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਅਨੁਭਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਰਾਜ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਡੋਲ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਲ “ਹਰਿ ਰਸੁ ਚੋਗ ਚੁਗਹਿ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ॥” ਪਰਮਹੰਸਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਕਾਰੀ, ਅਨੁਭਵੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਮਾਨੋ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਦਰਸਾਈ ਚਿੱਤ੍ਰਕਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੀ ਇਸ ਦੀ ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ — ਰਾਗਾਂ ਕਾਵਿਕਾਰੀ ਕਟਾਖਯਾਂ, ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਅਨੰਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਸਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਿਥੇ ਬਖਸ਼ਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਮਾਨੁਖੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ “ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ॥ ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ॥” ਅੱਜ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਜੁਗ ਅੰਦਰ ਮਾਨੁੱਖ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਨੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜਤਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਤੇ ਕ੍ਰਿਭਉਣ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਜਮੋਇ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਅੰਗ ੧੯)

ਭਾਵ- ਉਸ ਸੱਚੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੰਧੂਕਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚੋਂ ਪਉਣ (ਗੈਸ) ਪੈਦਾ ਹੋਈ,

ਪਉਣ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਮਾਨੁਖ ਅਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ ਅੰਦਰ ਸਾਇੰਸ ਯੰਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿ ਦਿੱਤੇ ਸਨ—

“ਪਰਮਾਣੈ ਪਰਜੰਤ ਆਕਾਸਹ ਦੀਪ ਲੋਅ ਸਿਖੰਡਣਹ॥

ਗਛੇਣ ਨੈਣ ਭਾਰੇਣ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨ ਸਿਧੁਤੇ॥

(ਗਾਥਾ ਮ: ੫, ਅੰਗ ੧੩੬੦)

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਮਾਨੁਖ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਯੰਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਸ਼ਾਂ, ਪਾਤਾਲਾਂ, ਦੀਪਾਂ, ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘੁੰਮ ਫਿਰਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਬਿਨਾਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਿਆਣੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਕਰਕੇ ਜੋ ਛੱਤ ਦੇ ਮੁਘ ਵਿੱਚ ਉਡਦੇ ਹੋਏ ਧੂੜ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਸ਼ੇਣੂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਸੋਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਇਤਨਾ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸੱਤਾਂ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦੀਪਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚੋਂ ਘੁੰਮ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਬਿਨਾਂ ਮੋਖਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਾਵਣ ਬਾਣੀ, ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਖਸਮ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਅਗਮ ਅਥਾਹੁ ਹੈ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਚਾ ਸੋਇ॥

(ਅੰਗ ੫੧੪)

ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ—

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੇਰੀ॥

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਹੋਵੈ ਪਰਮ ਗਤਿ ਮੇਰੀ॥

ਜਲਨਿ ਬੁਝੀ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ਮਨੁਆ

ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਪਾਏ ਜੀਉ॥

(ਅੰਗ ੧੦੩)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਤਾਬਦੀਆਂ, ਇਕ ੨੦੦੪ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਚੌਥੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ, ਇਕ ੨੦੦੬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਿਵਸ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ, ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਈਆਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ੨੦੦੮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ “ਨਾਂਦੇੜ” ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਮੁੱਚਾ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਉਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ

ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਜਾਣੀਐ

ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ, ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ, ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਰੇ (ਰਬਾਬੀ) ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ,

ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸੀਏ ਅਤੇ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿਯਾਏ, ਕੋਸ਼, ਟੀਕਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੇ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕਿਰਣਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ, ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਸੱਤਵੀਂ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ —

੧. ਗੁਰਸਾਗਰ ਰਤਨੀ ਭਰਪੂਰੇ ੨. ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ੩. ਗੁਰਵਾਕ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੋਧ ੪. ਗੁਰਵਾਕ ਵਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੋਧ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਬੋਧ, ੬. ਦਸ ਗੁਰਜੋਤ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ੨੦੦੮ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਦਾਸ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਦਿਆਂ ਜੋ ਅਨੰਤ ਭੁੱਲਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ, ਨਾਚੀਜ਼, ਨਿਗੂਣਾ ਸੇਵਕ ਜਾਣ ਕੇ ਖਿਮਾ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜੀ।

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਮੱਲ ਸਿੰਘ

ਮੋਬਾਇਲ : 94175-42974

ਗੁੰਥੀ, ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ,
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ, ੨੦੦੮ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਜੀ ! ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਧੰਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਸੇ ਸਰੂਪਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ-

ਆਪਿ ਨਗਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ ਕਰਿਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੫)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਸਨ ਅਥਵਾ ਸ਼ਬਦ-ਜੋਤਿ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ-

ਜਹ ਕਹ ਤਹ ਭਰਪੂਰੁ ਸਬਦੁ ਦੀਪਕਿ ਦੀਪਾਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੫)

ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਦੇਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਨਾਮੇ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿਧਾਂ ਨੇ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਕੀ ਹੈ? ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਤੂੰ ਚੇਲਾ ਹੈਂ? ਇੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਇਆ ਹੈ-

ਕਵਣ ਮੂਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ॥

ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਗੁਰੁ ਜਿਸ ਕਾ ਤੂ ਚੇਲਾ॥

(ਅੰਗ ੯੪੨)

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਬਾਣੀ ਦੀ ੪੪ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਅੰਦਰ ਉਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ-

**ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ॥
ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥**

(ਅੰਗ ੯੪੩)

ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਣ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹਨ। ਮਾਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤਿ ਚੇਲਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਾਮ ਰਸਨਾ ਦੁਆਰਾ ਜਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰਤਾ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸੁਰਤਿ ਟਿਕਦੀ ਹੈ। ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤਿ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ, ਸੁਰਤਿ, ਮਤਿ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸਮਾਦੀ ਹਾਲਤ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲ ਰਸ ਤੇ ਰਹੱਸ, ਵਿਰਲੇ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਕਥਨੀਯ ਹੈ। **ਸਬਦ ਗੁਰੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥** ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ:

**ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸਚਖੰਡ ਵਿਚਿ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਪਰਚੈ ਹੋਇ ਮੇਲਾ।
ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਸਿਮਰਣੁ ਜੁਗਤਿ ਕ੍ਰੰਜ ਕੁਰਮ ਹੰਸ ਵੰਸ ਨਵੇਲਾ।
ਬਿਰਖਹੁ ਫਲ ਫਲ ਤੇ ਬਿਰਖੁ ਗੁਰਸਿਖ ਸਿਖ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰੁ ਸੁਹੇਲਾ।
ਵੀਹਾ ਅੰਦਰਿ ਵਰਤਮਾਨ ਹੋਇ ਇਕੀਹ ਅਗੋਚਰੁ ਖੇਲਾ।
ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਆਦੇਸੁ ਕਰਿ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਆਦੇਸੁ ਵਹੇਲਾ।**

ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹਣੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ॥ ੨੦॥ ੧॥ (ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੦)

ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤਿ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਹੋ ਕੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ-

**ਗੁਰ ਸਿਖਹੁ ਗੁਰ ਸਿਖੁ ਹੈ ਪੀਰ ਪੀਰਹੁ ਕੋਈ।
ਸਬਦਿ ਸੁਰਤਿ ਚੇਲਾ ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਸੋਈ।
ਦਰਸਨਿ ਦਿਸਟਿ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਗੁਰ ਮੁਰਤਿ ਹੋਈ।**

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਕਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸਤਿਸੰਗਿ ਵਿਲੋਈ।
 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰੁ ਹੈ ਜਪਿ ਹਉਮੈ ਖੋਈ।
 ਆਪਿ ਗਵਾਵੇ ਆਪਿ ਹੈ ਗੁਣ ਗੁਣੀ ਪਰੋਈ॥ ੧੩॥ ੨॥
 ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰੁ ਕਰਿ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਅਨੂਪੁ ਦਿਖਾਇਆ।
 ਵੇਦ ਕਤੇਬ ਅਗੋਚਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ।
 ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾ ਚਰਣ ਕਵਲ ਸਰਣਾਗਤਿ ਆਇਆ।
 ਪਾਰਸਿ ਪਰਸਿ ਅਪਰਸ ਜਗਿ ਅਸਟਧਾਤੁ ਇਕ ਧਾਤੁ ਕਰਾਇਆ।
 ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਨਿਵਾਇਕੈ ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਅਸਾਧੁ ਮਿਟਾਇਆ।
 ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਢੀ ਰਾਹੁ ਚਲਾਇਆ।
 ਪੂਰੈ ਪੂਰਾ ਬਾਣੁ ਬਣਾਇਆ॥ ੧੨॥ ੧੭॥

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ॥ ਵਾਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ
 ਜੀ ਦੀਆਂ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
 ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਅਸਟਪਦੀ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਬੰਦ ਅੰਦਰ ਇਸ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਈ ਹੈ-

ਸਬਦੁ ਗੁਰ ਪੀਰਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨੰ॥

(ਅੰਗ ੬੩੫)

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਹੈ। (ਸ਼ਬਦ) ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰੂ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ
 ਸੰਸਾਰ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ
 ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਬਣ ਕੇ ਕੀ ਭਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹੋ। ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ (ਸ਼ਬਦ)
 ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਮੋਖਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ-

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿ ਸੂਚਾ ਹੋਇ॥ ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ॥

(ਅੰਗ ੯੩੮)

ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੇਵ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼
 ਰਾਹੀਂ ਸੱਚ ਨਾਮ ਜਪਣ ਰੂਪ ਕਮਾਈ ਕਰੇ। ਸੱਚੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਵੇ।
 ਤਦ ਸੱਚੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ਸੋਭਾ ਪਾਵਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
 ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਸਫਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਬਿਨਾ ਹੰਕਾਰ

ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤੀ ਸਫਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਉਮੈ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਨਵਿਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਮੋਹ ਆਦਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਨ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਹਨ-

**“ਸਚੈ ਸਬਦਿ ਸਚੁ ਕਮਾਵੈ॥ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ॥
ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸੁ ਅਮਰ ਪਦੁ ਪਾਵੈ॥ ਤਾ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ॥ ੫॥
ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ॥ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰੈ ਜੇ ਕੋਈ॥
ਹਉਮੈ ਮੇਰਾ ਸਬਦੇ ਖੋਈ॥ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਸੋਈ॥ ੬॥
ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਕਰਣੀ ਹੈ ਸਾਰ॥ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਹੋਰ ਮੋਹੁ ਗੁਬਾਰ॥
ਸਬਦੇ ਨਾਮੁ ਰਖੈ ਉਰਿ ਧਾਰਿ॥ ਸਬਦੇ ਗਤਿ ਮਤਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰ॥ ੭॥**

(ਅੰਗ ੧੩੪੨)

ਇਹ ਪਿਛੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਆਪ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਆਉ ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ।

ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। 'ਗੀਤਾ' ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ, ਅੰਜੀਲ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਈਸਾਈਅਤ ਨਹੀਂ, ਕੁਰਾਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇਹ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਸੋਂ ਤੋਂ ਕੁਛ ਦੂਰ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕਾਂਤ ਥਾਂ ਚੁਣੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ 'ਰਾਮਸਰ' ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਮਹਾਨ ਬਾਣੀ 'ਸੁਖਮਨੀ' ਸਾਹਿਬ ਉਚਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ੧੯ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਲਿਖਾਈ ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਮਸਰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਰੋਲਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ 'ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥਾ' ਬਚਨ ਸਫਲੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ

**ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਲੇਖੁ ਲਿਖਾਇ॥
ਸੁ ਏਤੁ ਖਜਾਨੈ ਲਇਆ ਰਲਾਇ॥ ੳ॥**

(ਅੰਗ ੧੮੬)

ਅਤੇ ਧੰਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਲਿਜੁਗੀ ਜੀਆਂ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਕੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਲੋਟ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਵਣ ਵਾਸਤੇ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਸ ੩, ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਪਾਸ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਖਾਲੀ ਵਾਪਿਸ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਪਾਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ

ਰੱਖ ਕੇ ਨੰਗੇ ਚਰਨੀਂ ਚੌਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ ਪਹਲਾ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੧੮ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨ (ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਥਾ) ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸੂਯੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਈ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਲਿਖ ਕੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਬ ਹੀ ਲਿਖੀ, ਭੋਗ ਤਾਹਿ ਪਰਿ ਠਾਨ॥ ੬੫੪॥

ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿਲਦ ਬੰਧਵਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿ. ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

**ਸੋਲਾ ਸੌ ਇਕਾਹਟੇ ਮੈ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਿ ਤਯਾਰ,
ਜਿਲਦ ਬੰਧਾਵਨੇ ਲਹੌਰ ਮੈ ਪਠਾਯੋ ਹੈ।
ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਕੇ ਹਾਥ ਤਾਹਿ ਐਸੀ ਕੀਤ ਬਾਤ,
ਦੋਸਰੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਥ ਤਯਾਰ ਕਰਿ ਲਯਾਯੋ ਹੈ।
ਪੇਖ ਗੁਰੂ ਕਹਯੋ ਬਿਨ ਆਗਯਾ ਤੇ ਲਿਖਵਾਯੋ,
ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਯਾਂਤੇ ਨਾਮ ਯਾਹਿ ਕੈ ਰਹਾਯੋ ਹੈ।**

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸੋ ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਜੀ ਜੋ ਦੂਸਰੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਖਿਆ। ਸੋ ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਹਿਤ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਮਹਾਂਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਚਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ-

**ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰੈ॥ ਟਹਿਲ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਕੋਣ ਸੁ ਧਰੈ॥
ਬੇਦੀ ਤੇਹਣ ਭੱਲੇ ਬੀਸ॥ ਸੋਢੀ ਜੇ ਕੁਲ ਕੇ ਅਵਤੰਸ॥ ੨੪॥**

**ਨਿਜ ਕੁਲ ਕੋ ਇਨ ਕੋ ਹੰਕਾਰਾ॥ ਕਰ ਨ ਸਕਹਿ ਸੇਵ ਉਦਾਰਾ॥
ਇਹ ਸੇਵਕ ਕੀ ਵਸਤੁ ਸਦੀਵਾ॥ ਨਿਰ ਹੰਕਾਰ ਜਿਨਹੁ ਮਨ ਨੀਵਾ॥ ੨੫॥**

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਪਰ ਜਾ ਟਿਕੀ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ-

ਸੇਵਾ ਵਿਖੇ ਨਿਪੁੰਨ ਜੋ ਹੋਇ॥ ਕਰੀਅਹਿ ਇਹਾਂ ਸੰਥਾਪਨਿ ਸੋਇ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕਿ ਕੋ ਦਰਸਨ ਕੀਨ॥ ਅਸ ਬੁਢਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਬੀਨ॥ ੨੬॥

(ਰਾਸਿ ੩, ਅੰਸੂ ੫੦)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ-

ਬੁਢਾ ਨਿਜ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰ ਗ੍ਰੰਥ॥ ਆਂਗੇ ਚਲਹੁ ਸੁਧਾਸਰ ਪੰਥ॥

ਮਾਨਿ ਬਾਕ ਲੇ ਭਯੋ ਅਗਾਰੇ॥ ਚਮਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਰ ਧਾਰੇ॥ ੨੬॥

ਸੰਖ ਅਨਿਕ ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜੇ॥ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਉਚ ਸੁਰ ਗਾਜੇ॥

ਸੁੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ॥ ਸੰਗ ਚਲਿਤ ਹੋਇ ਸੋਭਿ ਬਿਲੰਦ॥ ੩੦॥

ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਕੀਤਾ।

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਮਹਿ ਜਾਇ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਾਗੀ ਕਰਤਿ ਰਾਗ ਸੁਰ ਉਚੇ॥

ਮੰਜੀ ਸਹਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਤਹਿ ਥਾਪਿ॥ ਬੈਠੇ ਨਿਕਟ ਗੁਰੂ ਤਬਿ ਆਪਿ॥

ਵਾਰ ਭੋਗ ਕੋ ਸੁਣਿ ਮਨ ਲਾਈ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਗਿਰਾ ਅਲਾਈ॥

ਬੁਢਾ ਸਾਹਿਬ ਖੋਲਹੁ ਗ੍ਰੰਥ। ਲੇਹੁ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਨਹਿ ਸਭ ਪੰਥ॥

ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਬਚਨ ਗੁਚਿਰ ਮਨ ਲਾਇਕ॥ ਸੱਤ ਵਾਕ ਮੁਖ ਜਲਧ ਅਲਾਇਕ॥

ਅਦਬ ਸੰਗ ਤਬਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸੋ ਖੋਲਾ॥ ਲੈ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਢਾ ਮੁਖਿ ਬੋਲਾ॥

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਸਿ ੩-ਅੰਸੂ ੫੦)

ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਸੀ।

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ

ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ॥

(ਅੰਗ ੭੮੩)

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਸਰੀਰ ਜੋਉ॥ ਸਭਿ ਥਾਨ ਸਮੇਂ ਸਭ ਨਹਿ ਦਰਸੈ ਹੈ॥

ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਦਾ ਗੁਰ ਕੋ ਇਹ ਜਾਨਹੁ ਉਤਮ ਹੈ ਸਭ ਕਾਲ ਰਹੈ ਹੈ॥

ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਜਾਤੇ ਹੈ ਦੀਰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਾਨ ਅਦਾਇਬ ਕੈ ਹੈ॥

ਪੁਜਹੁ ਕੇਸਰ ਚੰਦਨ ਕੋ ਘਸਿ, ਧੂਫ ਧੁਖਾਇਕੈ ਫੁਲ ਚਢੈ ਹੈ॥

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਸਿ ੩)

ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਰਾਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰੂਹ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਖੂਬੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਿਮ, ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਜੈਨ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਆਦਿਕ ਹਨ। ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਵੇਂ ਬਾਈਬਲ, ਕੁਰਾਨ, ਚਾਰ ਵੇਦ, ਜੈਨ ਅੰਗ, ਬੁੱਧ ਤ੍ਰਿਪਿਟਕ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਪਰ ਜੇਕਰ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ-ਇਹ ਇਕੋ-ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਖ਼ੁਦ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀਆਂ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਤੇ ਕਿੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ-ਇਸ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ ਭੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥਾ-ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਚਿੰਤਨ, ਮਾਨਵ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ-ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ੫੦੦ ਸਾਲਾਂ (੧੨ਵੀਂ ਅਤੇ ੧੭ ਵੀਂ ਸਦੀ) ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਛੇਵਾਂ-ਇਸ ਅੰਦਰ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉਠਕੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ—

ਰਾਗ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਗ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਰਾਹੀਂ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰਵਨਾ ਰੂਪ ਭੂਨਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੀਣ ਨਾਲ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ

ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

ਰਾਗ	ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ
੧. ਸਿਰੀਗਾਗ	ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਜਾਂ ਲੋਢੇ ਵੇਲੇ	੧੪
੨. ਮਾਂਝ	ਰਾਤ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ	੯੪
੩. ਗਉੜੀ	ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ	੧੫੧
੪. ਆਸਾ	ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ	੩੪੭
੫. ਗੁਜਰੀ	ਦਿਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੪੮੮
੬. ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	ਦਿਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੫੨੭
੭. ਬਿਹਾਗੜਾ	ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ	੫੩੭
੮. ਵਡਹੰਸੁ	ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੫੫੭
੯. ਸਰੋਠਿ	ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੫੯੫
੧੦. ਧਨਾਸਰੀ	ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ	੬੬੦
੧੧. ਜੈਤਸਰੀ	ਚੌਥੇ ਪਹਿਰ	੬੯੬
੧੨. ਟੋਡੀ	ਦਿਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੭੧੧
੧੩. ਬੈਰਾੜੀ	ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ	੭੧੯
੧੪. ਤਿਲੰਗ	ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ	੭੨੧
੧੫. ਸੂਹੀ	ਦੋ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ	੭੨੮
੧੬. ਬਿਲਾਵਲੁ	ਸਵੇਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ	੭੯੫
੧੭. ਗੋਂਡ	ਦਿਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੭੫੯
੧੮. ਰਾਮਕਲੀ	ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਤਕ	੮੭੬

ਰਾਗ	ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ
੧੯. ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ	ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੯੭੫
੨੦. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ	ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ	੯੮੪
੨੧. ਮਾਰੂ	ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ	੯੮੯
੨੨. ਤੁਖਾਰੀ	ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ	੧੧੦੭
੨੩. ਕੇਦਾਰਾ	ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ	੧੧੧੮
੨੪. ਭੈਰਉ	ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ	੧੧੨੫
੨੫. ਬਸੰਤ	ਦਿਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਤੇ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ 'ਚ	੧੧੬੮
੨੬. ਸਾਰੰਗ	ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ	੧੧੯੭
੨੭. ਮਲਾਰ	ਰਾਤ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ	੧੨੫੪
੨੮. ਕਾਨੜਾ	ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੧੨੯੪
੨੯. ਕਲਿਆਨ	ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ	੧੩੧੯
੩੦. ਪ੍ਰਭਾਤੀ	ਸਵੇਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ	੧੩੨੭
੩੧. ਜੈਜਾਵੰਤੀ	ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ	੧੩੫੨ ਤੋਂ ੧੩੫੨ ਤੱਕ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

੧. ਅੰਗ ੧ ਤੋਂ ੧੩ ਤਕ ਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' ਰਾਗੁ ਰਹਿਤ ਬਾਣੀ ਅਤੇ 'ਸੋ ਦਰੁ' ਤੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।
੨. ਅੰਗ ੧੪ ਤੋਂ ੧੩੫੨ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਬੱਧ ਬਾਣੀ ਹੈ।
੩. ਅੰਗ ੧੩੫੩ ਤੋਂ ੧੪੩੦ ਤਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਅੰਦਰ ਸਲੋਕ ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ਮ: ੫, ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਵੱਯੀਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮਹਲਾ ੫ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੀਏ, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਕੀਤੀ।

ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਾਗ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਸਮੇਂ ਮੰਗਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਦਰਜ ਹਨ। ਸੰਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰੇਕ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਜੋ ਭੀ ਸਲੋਕ ਵਧੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ, ਉਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ, ਚਉਪਦੇ, ਪੰਚਪਦੇ ਆਦਿ। ਫਿਰ ਛੰਤ ਅਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਬਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰਹ ਮਾਹ (ਤੁਖਾਰੀ ਤੇ ਮਾਂਝ), ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ, ਸੁਖਮਨੀ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਥਿਤੀ, ਪਟੀ ਆਦਿ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦਸਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਘਟਾ ਜਾਂ ਵਧਾ ਨਾ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਧਰਮਾਂ, ਸਰਹੱਦਾਂ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਸੇਧ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਦੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇਕਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋਣ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਥੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਚਮਾਰ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਉਥੇ ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ। ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ।

ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਮੋਹਰ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ 'ਨਾਨਕ' ਛਾਪ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੈ, 'ਮਹਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਬਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ

ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬਾਣੀ ਗ਼ਲਤ ਪੜ੍ਹੀ। ਦੁਲਾਵਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਇਕ ਲਾਂਵ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਕੈ ਦੇ ਥਾਂ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਲਾਗੇ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗ਼ਲਤ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕੈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਰ। ਪਰ ਨਾ ਸੁੱਧ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸਿਆਣੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਗ਼ਲਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾੜਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੈਂ ਸਾਡਾ ਅੰਗ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਹੈ। “ਕਰਤੇ ਕੀ ਮਿਤ ਕਰਤਾ ਜਾਣੈ॥ ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰ ਸੂਰਾ॥ ਸਿੰਘਾ ਤੈਂ ਕੈ ਦੇ ਥਾਂ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਧ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸਿਖਾਉ, ਨਾਲ ਅਰਥ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਉ ਤਾਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗੇ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਪਾਸ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਹੁਣ ਕਮਰਕਸਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਣੀ ਸੁੱਧ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸਿਖਾਉ ਨਾਲ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਉ। ਤਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਿੰਘ ਭੇਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਲਿਆਵਣ ਵਾਸਤੇ। ਅੱਗੋਂ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ ਸਰੂਪ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਹਾ ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਸਰੂਪ ਆਪ ਹਨ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਉਂ ਵਾਪਿਸ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਹਨ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਲਿਖਾ ਲੈਣ, ਨਾਲੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ। ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਗਾ ਕੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ, ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਲਿਖਾਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ੩੧ਵਾਂ ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗੁ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰੋਲ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਵੇਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸ਼ਾਮਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ੪੮ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਜੋ

ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਬਿਦੇਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਏ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿ ਕੇ ਚਾਰ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ। ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਨਿਭਾਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਟਕਸਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖੂਹ ਲਗਾਇਆ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਕ ਭੋਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਰੂਪ ਲਿਖੇ ਤੇ ਜਪ ਤਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਉੱਚਾ ਬੁਰਜ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਬਚਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਲਿਖਣਸਾਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਕਾਂਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਜੋ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬਚਨ ਸਾਕਾਰ ਹੋਇ ਹਨ।

੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ੧੫ ਭਗਤ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਜੀ-

ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਦੀ ਅਰੰਭਤਾ

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਣ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੯੭੩ ਸ਼ਬਦ, ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ।

੧. ਸ੍ਰੀ-ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੋਦਰ ਵਿੱਚ ੩, ਸੋਹਿਲੇ ਵਿੱਚ ੩, ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਜਪੁ ਜੀ ੧ ਸਲੋਕ।
੨. ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਗਿਣਤੀ ੨ ਹਨ।
੩. ਰਾਗ ਆਸਾ ਪੱਟੀ ੩੫ ਪਉੜੀਆਂ
੪. ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ-ਅਲਾਹਣੀਆਂ ੪ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ੪ ਤੁਖਾਰੀ ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ੧੭ ਪਉੜੀਆਂ।

੫. ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ੫੪ ਪਉੜੀਆਂ, ਸਿਧ ਗੋਸਟ ੭੩ ਪਉੜੀਆਂ
ਤਿਲੰਗ, ਜਿਸ ਕੀਆ ਤਿਨ ਦੇਖਿਆ ੧੦ ਪਉੜੀਆਂ, ਬਿਲਾਵਲ ਥਿਤੀ ੨੦
੬. ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ੨੨, ਕੁਚੱਜੀ-ਸੁਚੱਜੀ ੨ (ਉਪਰਲਾ ਸਾਰਾ ਜੋੜ ੨੮੮)

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ
੧.	ਸਿਰੀਰਾਗੁ	੩੩	੧੮	—
੨.	ਮਾਂਝ	—	੧	—
੩.	ਗਉੜੀ	੨੦	੧੮	੨
੪.	ਆਸਾ	੪੦	੨੨	੫
੫.	ਗੂਜਰੀ	੨	੫	—
੬.	ਵਡਹੰਸ	੩	—	੨
੭.	ਸੋਰਠਿ	੧੨	੪	—
੮.	ਧਨਾਸਰੀ	੮	੨	੩
੯.	ਤਿਲੰਗ	੫	—	—
੧੦.	ਸੂਹੀ	੯	੫	੫
੧੧.	ਬਿਲਾਵਲ	੪	੨	੨
੧੨.	ਰਾਮਕਲੀ	੧੧	੯	—
੧੩.	ਮਾਰੂ	੧੨	੧੧	—
੧੪.	ਤੁਖਾਰੀ	—	—	੬
੧੫.	ਭੈਰਉ	੮	੧	—
੧੬.	ਬਸੰਤ	੧੦	੮	—
੧੭.	ਸਾਰੰਗ	੩	੨	—
੧੮.	ਮਲਾਰ	੯	੫	—
੧੯.	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੧੭	੭	—
	ਜੋੜ	੨੦੬	੧੨੦	੨੫

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ	ਸਲੋਕ	ਪਉੜੀਆਂ
੧.	ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ	੭	—
੨.	ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ	੪੬	੨੭
੩.	ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ	੪੪	੨੪
੪.	ਬਿਹਾਗੜਾ ਕੀ ਵਾਰ	੫	—
੫.	ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ	੩	—
੬.	ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ	੨	—
੭.	ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ	੨੧	—
੮.	ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ	੨	—
੯.	ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ	੧੯	—
੧੦.	ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ	੧੮	—
੧੧.	ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ	੩੩	—
੧੨.	ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ	੨੪	੨੭
੧੩.	ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ	<u>੩੨</u>	<u>—</u>
	ਜੋੜ	੨੫੬	੭੮
	ਕੁੱਲ ਜੋੜ =		੯੭੩

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੩੨-ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ੩ ਦੀ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੬ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜਾ।

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੧੧੩-ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਪਉੜੀ ੨ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ।

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੧੨੦-ਸਲੋਕ ਨੰ: ੧੮, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿੱਚ।

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੧੨੪-ਸਿਰੀਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੨੦ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜਾ।

ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨੰ: ੩੨, ੧੧੩, ੧੨੦, ੧੨੪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਭੀ ਦਰਜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਏ।

ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸਿਰਫ ਸਲੋਕ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ੬੩ ਹਨ।

੧. ਸਿਰੀਗਗ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੨ ਸਲੋਕ
੨. ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੧੨ ਸਲੋਕ
੩. ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੧੫ ਸਲੋਕ
੪. ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੧ ਸਲੋਕ
੫. ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੧੧ ਸਲੋਕ
੬. ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੭ ਸਲੋਕ
੭. ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੧ ਸਲੋਕ
੮. ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	੯ ਸਲੋਕ
੯. ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ	<u>੫ ਸਲੋਕ</u>

ਕੁਲ ਜੋੜ ੬੩ ਸਲੋਕ

ਤੀਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਈ ਹੈ-

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ
੧.	ਸਿਰੀਰਾਗੁ	੩੧	੮	—
੨.	ਮਾਂਝ	—	੩੨	—
੩.	ਗਉੜੀ	੧੮	੯	੫
੪.	ਆਸਾ	੧੩	੧੫	੨
੫.	ਗੁਜਰੀ	੭	੧	—
੬.	ਵਡਹੰਸ	੯	੨	੬
੭.	ਸੋਰਠਿ	੧੨	੩	—
੮.	ਧਨਾਸਰੀ	੯	—	—
੯.	ਸੂਹੀ	—	੪	੭
੧੦.	ਬਿਲਾਵਲ	੬	੧	—
੧੧.	ਰਾਮਕਲੀ	੧	੫	—
੧੨.	ਮਾਰੂ	੫	੧	—
੧੩.	ਭੈਰਉ	੨੧	੨	—
੧੪.	ਬਸੰਤ	੨੦	—	—
੧੫.	ਸਾਰੰਗ	—	੩	—
੧੬.	ਮਲਾਰ	੧੩	੩	—
੧੭.	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੭	੨	—
	ਜੋੜ —	੧੭੨	੯੧	੨੦

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ- ਪੱਟੀ ੧੮ ਪਉੜੀਆਂ।
 ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿੱਚ- ਅਲਾਹਣੀਆਂ ੪ ਸ਼ਬਦ।
 ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿੱਚ- ਵਾਰ ਸਤ, ਦਸ-ਦਸ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ੨੦ ਬੰਦ ਬਣੇ।
 ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿੱਚ- ਅਨੰਦੁ, ੪੦ ਪਉੜੀਆਂ।
 ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿੱਚ- ਸੋਲਹੇ, ੨੪ ਸ਼ਬਦ। ਜੋੜ ੧੦੬

ਗੂਜਰੀ ਦੀ ਵਾਰ, ਸੂਹੀ ਅਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ।

ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਗੂਜਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	ਅੰਦਰ	੨੨ ਪਉੜੀਆਂ
ਸੂਹੀ ਦੀ ਵਾਰ	ਅੰਦਰ	੨੦ ਪਉੜੀਆਂ
ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	ਅੰਦਰ	੨੧ ਪਉੜੀਆਂ
ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ	ਅੰਦਰ	੨੨ ਪਉੜੀਆਂ

ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ ਪਉੜੀਆਂ ੮੫

ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ੩੪੩ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਅੰਦਰ ੬੭ ਸਲੋਕ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਲਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨੰਬਰ ੨੭ ਉਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ੪੧੧ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੮੨੦, ਵਿੱਚ ੧ ਸਲੋਕ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨੰ: ੧੩, ੫੨, ੧੦੪, ੧੨੨, ੧੮੩, ਇਹ ੫ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ੮੯੧ ਬਣਦਾ ਹੈ

ਚੌਥੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸੋਢੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
ਅੰਦਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ-

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ	ਸਲੋਕ
੧.	ਸਿਰੀਗਾਗੁ	੬	—	੧	—
੨.	ਮਾਂਝ	੭	੧	—	੨
੩.	ਗਉੜੀ	੩੨	—	—	੫੩
੪.	ਆਸਾ	੧੬	—	੧੪	—
੫.	ਗੂਜਰੀ	੭	੧	—	—
੬.	ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੬	—	—	—
੭.	ਬਿਹਾਗੜਾ	—	੭	੬	੨
੮.	ਵਡਹੰਸ	੩	—	੪	—
੯.	ਸੋਰਠਿ	੯	—	—	੭
੧੦.	ਧਨਾਸਰੀ	੧੩	—	੧	—
੧੧.	ਜੈਤਸਰੀ	੧੧	—	—	—
੧੨.	ਟੋਡੀ	੧	—	—	—
੧੩.	ਬੈਰਾੜੀ	੬	—	—	—
੧੪.	ਤਿਲੰਗ	੨	—	—	—
੧੫.	ਸੂਹੀ				
		੧੫	੨	੬	—

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ	ਸਲੋਕ
੧੬.	ਬਿਲਾਵਲ	੭	੬	੨	੧
੧੭.	ਗੋਂਡ	੬	—	—	—
੧੮.	ਰਾਮਕਲੀ	੬	—	—	—
੧੯.	ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ	੯	੬	—	—
੨੦.	ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ	੬	—	—	—
੨੧.	ਮਾਰੂ	੮	—	—	੩
੨੨.	ਤੁਖਾਰੀ	—	—	੪	—
੨੩.	ਕੇਦਾਰਾ	੨	—	—	—
੨੪.	ਭੈਰਉ	੭	—	—	—
੨੫.	ਬਸੰਤ	੭	੧	—	—
੨੬.	ਸਾਰੰਗ	੧੩	—	—	੬
੨੭.	ਮਲਾਰ	੯	—	—	—
੨੮.	ਕਾਨੜਾ	੧੨	੬	—	੩੦
੨੯.	ਕਲਿਆਣ	੭	੬	—	—
੩੦.	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੭	—	—	—
ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ—			—	—	੩੦
ਜੋੜ—੨੪੦			੩੬	੩੮	੧੩੪

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:-

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ	੨੧
ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ	੨੮
ਬਿਹਾਗੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ	੨੧
ਵਡਹੰਸ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ	੨੧

ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ	੨੯
ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ	੧੩
ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ	੩੬
ਕਾਨੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪਉੜੀਆਂ	੧੫

ਜੋੜ ੧੮੪

ਸਿਰੀਗਾਗੁ	ਪਹਰੇ	੧	ਸ਼ਬਦ
ਸਿਰੀਗਾਗੁ	ਵਣਜਾਰਾ	੧	ਸ਼ਬਦ
ਗਉੜੀ	ਕਰਹਲੇ	੨	ਸ਼ਬਦ
ਵਡਹੰਸ	ਘੋੜੀਆਂ	੨	ਸ਼ਬਦ
ਮਾਰੂ	ਸੋਲਹੇ	੨	ਸ਼ਬਦ

ਜੋੜ ੮

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦੫ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿੱਚ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੦ ਹੈ।

ਜੋੜ ੧੩੫ ਸਲੋਕ ਹਨ।

ਸਾਰਾ ਜੋੜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਸ਼ਬਦ ੨੪੦ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ੨੯- ਛੰਤ ੩੮ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ੧੮੪, ਸਲੋਕ ੧੩੫, ਪਹਰੇ ੧ ਸ਼ਬਦ, ਵਣਜਾਰਾ ੧ ਸ਼ਬਦ, ਕਰਹਲੇ ੨ ਸ਼ਬਦ, ਘੋੜੀਆਂ ੨ ਸ਼ਬਦ, ਸੋਲਹੇ ੨ ਸ਼ਬਦ, ਸੋਦਰ ੩ ਸ਼ਬਦ, ਸੋਹਿਲਾ ੧ ਸ਼ਬਦ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ੬੩੮ ਸ਼ਬਦ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ੧ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ੫ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ।

ਰਾਗ ਮਾਝ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ	੧੪ ਪਉੜੀਆਂ
ਦਿਨ ਰੈਣ	੪ ਪਉੜੀਆਂ

ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ	੫੭ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ੫੫ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ
ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ	੨੪ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ੨੪ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਹਨ
ਰਾਗ ਆਸਾ ਬਿਰਹੜੇ	੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਪਰ ਪਉੜੀਆਂ ੨੪ ਹਨ
ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਗੁਨਵੰਤੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਅੰਜਲੀਆਂ	੧੬ ਪਉੜੀਆਂ
ਸੋਲਹੇ	<u>੧੪ ਸ਼ਬਦ</u>

ਜੋੜ ੨੫੫

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ	੬੭ ਸਲੋਕ ਹਨ
ਗਾਥਾ	੨੪ ਸਲੋਕ
ਫੁਨਹੇ	੨੩
ਚਉਬੇਲੇ	੧੧
ਸਵੱਯੇ	੯
ਸਵੱਯੇ	<u>੧੧</u>

ਜੋੜ ੧੪੫

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ
੧.	ਸਿਰੀਰਾਗੁ	੩੦	੨	੨
੨.	ਮਾਂਝ	੪੩	੫	--
੩.	ਗਉੜੀ	੧੭੨	੧੫	੪
੪.	ਆਸਾ	੧੬੩	੨	੧੪
੫.	ਗੂਜਰੀ	੩੨	੨	--
੬.	ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ	੩੮	--	--
੭.	ਬਿਹਾਗੜਾ	੧	--	੯
੮.	ਵਡਹੰਸ	੯	--	੩
੯.	ਸੋਰਠਿ	੯੪	੩	--
੧੦.	ਧਨਾਸਰੀ	੫੮	੧	੧
੧੧.	ਜੈਤਸਰੀ	੧੩	--	੩
੧੨.	ਟੋਡੀ	੩੦	--	--
੧੩.	ਬੈਰਾੜੀ	੧	--	--
੧੪.	ਤਿਲੰਗ	੫	--	--
੧੫.	ਸੂਹੀ	੫੮	੫	੧੧
੧੬.	ਬਿਲਾਵਲ	੧੨੯	੨	੫
੧੭.	ਗੋਂਡ	੨੨	੧	--
੧੮.	ਰਾਮਕਲੀ	੬੦	੮	੬
੧੯.	ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ	੧੦	--	--
੨੦.	ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ	੮	--	--
੨੧.	ਮਾਰੂ	੩੨	੬	--
੨੨.	ਤੁਖਾਰੀ	--	--	੧
੨੩.	ਕੇਦਾਰਾ	੧੫	--	੧
੨੪.	ਭੈਰਉ	੫੭	੩	--

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸਟਪਦੀਆਂ	ਛੰਤ
੨੫.	ਬਸੰਤ	੨੧	੨	--
੨੬.	ਸਾਰੰਗ	੧੩੯	੨	--
੨੭.	ਮਲਾਰ	੩੦	--	੧
੨੮.	ਕਾਨੜਾ	੫੦	--	੧
੨੯.	ਕਲਿਆਣ	੧੦	--	--
੩੦	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੧੫	੩	--
	ਜੋੜ	੧੩੪੫	੬੨	੬੨

ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕ

ਸਿਰੀਗਾਗੁ ਦੀ ਵਾਰ	--	੧
ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	੫	੮
ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੫	੨੧	੪੨
ਗੂਜਰੀ ਦੀ ਵਾਰ	੨੧	੪੨
ਬਿਹਾਗੜੇ ਦੀ ਵਾਰ	--	੨
ਜੈਤਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ	੨੦	੪੦
ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ	੨੨	੪੪
ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	--	੨
ਮਾਰੂ ਦੀ ਵਾਰ	੨੩: ੫	੬੯
ਬਸੰਤ ਦੀ ਵਾਰ	੩	--
ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ	੧	੩
ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ	੧	੨
ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ	--	੨੨
	ਜੋੜ—੧-੧੭	ਜੋੜ—੨੭੭

ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਿਚ

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੦੯, ੨੧੦, ੨੧੧, ੨੧੪, ੨੨੧, ੫ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।

ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਵਿਚ

ਸਲੋਕ ਨੰ: ੭੫, ੮੨, ੮੩, ੧੦੫, ੧੦੮, ੧੦੯, ੧੧੦, ੧੧੧, ਇਹ ੮ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਜੋੜ ੧੩ ਸਲੋਕ ਹਨ।

ਕੁਝ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ੨੯੦ ਹੈ।

ਸਿਰੀਗਗੁ ਮ: ੫ ਪੈ ਪਾਇ ਮਨਾਈ ਸੋਇ ਜੀਉ ਦੀਆਂ ੨੧ ਪਉੜੀਆਂ, ਸੋਦਰ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ੧ ਸ਼ਬਦ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ੧ ਸ਼ਬਦ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ ੧, ਸਿਰੀਗਗੁ ਵਿਚ ੫ ਡਖਣੇ ਸਲੋਕ, ੫ ਛੰਤ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਹਨ। (ਕੁਲ ਜੋੜ ੨੩੧੨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ-

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ
੧.	ਗਉੜੀ	੯ ਸ਼ਬਦ
੨.	ਆਸਾ	੧ ਸ਼ਬਦ
੩.	ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
੪.	ਬਿਹਾਗੜਾ	੧ ਸ਼ਬਦ
੫.	ਸੌਰਠਿ	੧੨ ਸ਼ਬਦ
੬.	ਧਨਾਸਰੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
੭.	ਜੈਤਸਰੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
੮.	ਟੋਡੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
੯.	ਤਿਲੰਗ	੩ ਸ਼ਬਦ
੧੦.	ਬਿਲਾਵਲੁ	੩ ਸ਼ਬਦ
੧੧.	ਰਾਮਕਲੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
੧੨.	ਮਾਰੂ	੩ ਸ਼ਬਦ
੧੩.	ਬਸੰਤ	੫ ਸ਼ਬਦ
੧੪.	ਸਾਰੰਗ	੪ ਸ਼ਬਦ
੧੫.	ਜੈਜਾਵੰਤੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
		ਜੋੜ— ੫੯

ਮਹਲਾ ੯ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇਉ ਨਹੀ ੫੭ ਸਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਅਖੀਰ ਭੋਗ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਉਪਰਲਾ ਜੋੜ ੧੧੬ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ੧੧੫ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਡਾ: ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਨੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਜੁਗਤ, ਅੰਦਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਇਕ ਸਲੋਕ ਵਧਿਆ ਹੈ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਤਲਵਾੜਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹਨ :

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ	ਰਾਗ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧.	ਸਿਰੀਰਾਗ	੨
੨.	ਗਉੜੀ	੧੪੩
੩.	ਆਸਾ ਰਾਗ	੩੭
੪.	ਗੂਜਰੀ ਰਾਗ	੨
੫.	ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ	੧੧
੬.	ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ	੫
੭.	ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ	੧
੮.	ਸੂਹੀ ਰਾਗ	੫
੯.	ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗ	੧੨
੧੦.	ਗੋਂਡ ਰਾਗ	੧੧
੧੧.	ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ	੧੪
੧੨.	ਮਾਰੂ ਰਾਗ	੧੩
੧੩.	ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗ	੬
੧੪.	ਭੈਰਉ ਰਾਗ	੧੯
੧੫.	ਬਸੰਤ ਰਾਗ	੮
੧੬.	ਸਾਰਗੁ ਰਾਗ	੩
੧੭.	ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ	੫
ਜੋੜ—		੨੯੭
ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਕੇ		੨੩੭
ਥਿਤੀ ਗਉੜੀ		੧
ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ		੧
ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ		੧
ਜੋੜ—		੨੪੦

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੁੱਲ ਜੋੜ

੫੩੭ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਗਉੜੀ ਰਾਗੁ	੧
੨. ਆਸਾ ਰਾਗੁ	੫
੩. ਗੁਜਰੀ ਰਾਗੁ	੨
੪. ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ	੩
੫. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੫
੬. ਟੋਡੀ ਰਾਗੁ	੩
੭. ਤਿਲੰਗ ਰਾਗੁ	੨
੮. ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗੁ	੧
੯. ਗੋਂਡ ਰਾਗੁ	੭
੧੦. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗੁ	੪
੧੧. ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਰਾਗੁ	੩
੧੨. ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ	੧
੧੩. ਭੈਰਉ ਰਾਗੁ	੧੨
੧੪. ਬਸੰਤ ਰਾਗੁ	੩
੧੫. ਸਾਰਗੁ ਰਾਗੁ	੩
੧੬. ਮਲਾਰ ਰਾਗੁ	੨
੧੭. ਕਾਨੜਾ ਰਾਗੁ	੧
੧੮. ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗੁ	੩

ਕੁਲ ਜੋੜ—੬੧ ਸ਼ਬਦ

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ	੧
੨. ਗਉੜੀ ਰਾਗੁ	੫
੩. ਆਸਾ ਰਾਗੁ	੬
੪. ਗੂਜਰੀ ਰਾਗੁ	੧
੫. ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ	੭
੬. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੩
੭. ਜੈਤਸਰੀ ਰਾਗੁ	੧
੮. ਸੂਹੀ ਰਾਗੁ	੩
੯. ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗੁ	੨
੧੦. ਗੋਂਡ ਰਾਗੁ	੨
੧੧. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗੁ	੧
੧੨. ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ	੨
੧੩. ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗੁ	੧
੧੪. ਭੈਰਉ ਰਾਗੁ	੧
੧੫. ਬਸੰਤ ਰਾਗੁ	੧
੧੬. ਮਲਾਰ ਰਾਗੁ	੩

ਕੁਲ ਜੋੜ—੪੦ ਸ਼ਬਦ

ਭਗਤ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਬਸੰਤ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ—੧ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਗੂਜਰੀ ਰਾਗੁ	੧
੨. ਮਾਰੂ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ—੨ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਸਿਰੀਰਾਗੁ	੧
੨. ਗੂਜਰੀ ਰਾਗੁ	੨
੩. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ—੪ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਆਸਾ ਰਾਗੁ	੨
੨. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੩ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ	੨
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੨ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਸਾਰਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਸਿਰੀਰਾਗੁ	੧
੨. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗੁ	੧
੩. ਪਰਭਾਤੀ ਰਾਗੁ	੧
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੩ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
੧. ਆਸਾ ਰਾਗੁ	੨
੨. ਸੂਹੀ ਰਾਗੁ	੨
੩. ਸਲੋਕ	੧੧੨ ਸਲੋਕ
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧੧੬ ਸਲੋਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ	

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗੁ	ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ
ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ	੧ ਪੰਗਤੀ
ਕੁਲ ਜੋੜ— ੧ ਪੰਗਤੀ	

ਸਮੁੱਚੀ ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ੧੭ ਭੱਟ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ੧੧ ਭੱਟ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਿਰਣਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਗਿਣਤੀ ਭੱਟ	ਗਿਣਤੀ ਸਵਈਏ
੧. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹ ਜੀ	੪੯
੨. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ	੪
੩. ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਜੀ	੧
੪. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ	੪
੩. ਭੱਟ ਜਲ੍ਹ ਜੀ	੧
੬. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ	੮
੭. ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਜੀ	੩
੮. ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ	੧
੯. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ	੬
੧੦. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ	੨
੧੧. ਭੱਟ ਜਲਣ ਜੀ	੧
੧੨. ਭੱਟ ਦਾਸ ਜੀ	੧੪
੧੩. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ	੫
੧੪. ਭੱਟ ਗੰਗਾ ਜੀ	੭
੧੩. ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ	੧੦
੧੬. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ	੫
੧੭. ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ	੨
ਕੁਲ ਜੋੜ—੧੨੩	

ਗਿਣਤੀ ਭੱਟ

ਗਿਣਤੀ ਸਵਈਏ

੧. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ	੫੪
੨. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ	੫
੩. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ	੮
੪. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ	੨
੩. ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਜੀ	੩
੬. ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ	੧
੭. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ	੧੬
੮. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ	੧੩
੯. ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ	੧੪
੧੦. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ	੫
੧੧. ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ	੩

ਕੁਲ ਜੋੜ—੧੨੩

ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

(੧) ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਕੀਰਤਨੀਆ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗ

ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ

੧. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਕੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ

੫ ਪਉੜੀਆਂ।

(੨) ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਕੀਰਤਨੀਆ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗ

ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ

੧. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਕੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ

੩ ਪਉੜੀਆਂ।

(੩) ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ

ਗਿਣਤੀ ਰਾਗ

ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਬਦ

੧. ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਸੱਦ ਨਾਮੇ ਬਾਣੀ

੬ ਪਉੜੀਆਂ

ਨੋਟ :- ਨਵੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ਚੌਥੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤਿ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਭੀ ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮੰਨੇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਤਰਤੀਬਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ : ਅੰਗ ੧ ਤੇ ੧੩ ਤੱਕ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸੋ ਦਰੁ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਨਾਮੇ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਅੰਗ ੧੪ ਤੋਂ ੧੩੩੨ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਵਾਈ ਹੈ। ਅੰਗ ੧੩੩੩ ਤੋਂ ੧੪੩੦ ਤੱਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਸਵੱਈਏ ਸਾਰੇ, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਲਿਖਾ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਨੋਟ : ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਰਾਗ ਲਿਖਾ ਕੇ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਭੋਗ ਦੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਦੇ ਵੀ ਲਿਖਵਾਏ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੯੭੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੬੩ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੮੯੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੬੩੮ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੨੩੧੨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ੪੯੯੩ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ੧੫ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ੭੭੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ੧੨੩ ਸਵੱਈਏ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ੧੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ੫੯੧੬ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਕੁਲ ਸ਼ਬਦ ੫੮੦੦ ਜੋੜ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ੮ ਸੌ ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਬੀੜ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਹਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ, ਅੱਡ-ਅੱਡ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਿੰਦੂ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਦਰੂਪਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੁਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸੰਮਿਲਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ।

(ਅ) ਭਗਤ

(ੲ) ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਤੇ ਭੱਟ।

ਪਰ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ: (ੳ) ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ। (ਅ) ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ। (ੲ) ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ। (ਸ) ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ। ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਵੰਡ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਪੰਜ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ: (ੳ) ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੋ ੬ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ (ਅ) ੧੫ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ (ੲ) ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ। (ਸ) ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਗਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਹੈ। (ਹ) ਗੁਰੂ ਕੀ ਅੰਸੁ ਵੰਸੁ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਰਾਮਕਲੀ ਸੱਦ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਚੌਥੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੭੩ ਸ਼ਬਦ	੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੩ ਸਲੋਕ	
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੮੯੧ ਸ਼ਬਦ	੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੪੪ ਸ਼ਬਦ	੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨੩੧੩ ਸ਼ਬਦ	੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੬ ਸ਼ਬਦ	੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫੩੭ ਸ਼ਬਦ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੧ ਸ਼ਬਦ	੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੦ ਸ਼ਬਦ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਬਸੰਤ ਰਾਗ
ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ	੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ	੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ	੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ
ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ
ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗੁ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗੁ
ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗੁ
ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ ੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੬ ਸਲੋਕ ਹਨ ੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧੨੩
ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫ ਪਉੜੀਆਂ
ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ
ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬ ਪਦੇ ਹਨ
ਉਪਰਲਾ ਕੁਲ ਜੋੜ	੫੯੧੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਜੁਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੭੪ ਸ਼ਬਦ	੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੩ ਸਲੋਕ	
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੮੬੯ ਸ਼ਬਦ	੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੩੮ ਸ਼ਬਦ	੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨੩੧੨ ਸ਼ਬਦ	੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੫ ਸ਼ਬਦ	੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫੩੨ ਸ਼ਬਦ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੧ ਸ਼ਬਦ	੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੦ ਸ਼ਬਦ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ	੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ	੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ	੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ
ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗੁ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗੁ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ
ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ ੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਹਨ
੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧੨੩ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫ ਪਉੜੀਆਂ
ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਪਉੜੀਆਂ
ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	ਕੁਲ ਜੋੜ ੧ (ਸਦ)
ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸਲੋਕ, ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਵਿਚ
ਉਪਰਲਾ ਕੁਲ ਜੋੜ	੫੮੭੫ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਡਾ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰੀਚੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੭੪ ਸ਼ਬਦ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੨ ਸਲੋਕ
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੦੭ ਸ਼ਬਦ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੭੯ ਸ਼ਬਦ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨੨੧੮ ਸ਼ਬਦ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਲੋਕ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫੪੧ ਸ਼ਬਦ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੪੩ ਸਲੋਕ ਹਨ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੬ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹਨ।
ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	ਆਸਾ ਰਾਗ ਤੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੮ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹਨ।
ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੦ ਸ਼ਬਦ

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	ਕੇਵਲ ੧ ਪੰਗਤੀ
ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
	੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।
	ਚਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ੧੨੩, ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ੧੪ ਸ਼ਬਦ ਮੰਨ ਕੇ।

ਉਪਰਲਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ੫੮੮੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸੰਤ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ ਖੇੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੭੪ ਸ਼ਬਦ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੨ ਸ਼ਬਦ
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੯੦੭ ਸ਼ਬਦ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੭੯ ਸ਼ਬਦ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨੨੧੮ ਸ਼ਬਦ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧੧੬ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫੪੧ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਲੋਕ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੬ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹਨ।
ਭਗਤ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਅਤੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦ, ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੮ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ।
ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੪੦ ਸ਼ਬਦ ੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	ਕੇਵਲ ਇਕ ਪੰਕਤੀ
ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧੨੩
ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੫ ਪਉੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ੩ ਪਉੜੀਆਂ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹਨ।
ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ	੬ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੋੜ ੫੮੮੨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ੯੧੦੦੨੨੪ ਹਨ ਤੇ ੩੨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ
੨੮੪੪੪ ਸਲੋਕ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :-

ਗੁਰੂ	ਸ਼ਬਦ	ਅਸ਼ਟਪਦੀ	ਛੰਦ	ਸੋਲਹੇ	ਪੋੜੀਆਂ	ਸਲੋਕ
ਮ: ੧	੨੧੬	੧੧੪	੫੧	੨੨	੭੯	੨੧੭
ਮ: ੨	੦	੦	੦	੦	੦	੫੭
ਮ: ੩	੧੭੧	੯੨	੪੪	੨੪	੧੦੬	੩੦੦
ਮ: ੪	੨੪੮	੩੧	੪੧	੨	੧੬੯	੨੬੪
ਮ: ੫	੧੪੧੬	੮੨	੭੧	੨੪	੧੦੭	੨੩੯
ਮ: ੯	੫੫	੦	੦	੦	੦	੫੭
ਜੋੜ	੨੧੦੬	੩੧੯	੨੦੭	੬੨	੪੬੧	੧੧੩੪
ਕੁਲ ਜੋੜ						੪੨੮੯

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ

ਬਾਣੀਆਂ	ਪਉੜੀਆਂ	ਸਲੋਕ	ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ	
ਜਪੁ ਜੀ ਮ: ੧	੩੮	੨	ਕਬੀਰ	੨੨੯
ਓਅੰਕਾਰ ਮ: ੧	੫੪	੦	ਨਾਮਦੇਵ	੭੩
ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ ਮ: ੧	੭੩	੦	ਰਵਿਦਾਸ	੪੧
ਆਨੰਦ ਮ: ੩	੪੦	੦	ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	੪
ਸਦ ਸੁੰਦਰ	੬	੦	ਜੈਦੇਵ	੩
ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ	੮	੦	ਭੀਖਨ	੨
ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫	੧੯੨	੨੪	ਸੈਨ	੧
ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫	੫੫	੬੭	ਫਰੀਦ	੬
ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ	੦	੭੧	ਪੀਪਾ	੧
ਗਾਥਾ	੦	੨੪	ਧੰਨਾ	੪
ਫੁਨਹੇ	੦	੨੩	ਸਧਨਾ	੧
ਚੌਬੇਲੇ	੦	੧੧	ਬੇਣੀ	੩
ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ	੦	੧੪੩	ਰਾਮਾਨੰਦ	੧
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ	੦	੧੩੦	ਪਰਮਾਨੰਦ	੧
ਸਵੱਯੇ	੧੨੨	੦	ਸੂਰਦਾਸ	੧
ਮੁੰਦਾਵਣੀ	੦	੨	ਮੀਰਾਂਬਾਈ	੧
ਰਾਗਮਾਲਾ	੧	੦	ਜੋੜ	੩੭੨

ਨੰਬਰ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਛੰਦ	ਨੰਬਰ	ਰਾਗ	ਸ਼ਬਦ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਛੰਦ
੧.	ਸਿਰੀਗਾਗੁ	੧੨੯	੧੬.	ਬਿਲਾਵਲ	੨੭੨
੨.	ਮਾਂਝ	੯੧	੧੭.	ਗੋਂਡ	੨੯
੩.	ਗਉੜੀ	੩੦੬	੧੮.	ਰਾਮਕਲੀ	੧੦੮
੪.	ਆਸਾ	੩੦੩	੧੯.	ਨਟ	੨੫
੫.	ਗੂਜਰੀ	੫੭	੨੦.	ਮਾਲੀ ਗੋੜਾ	੧੪
੬.	ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੪੭	੨੧.	ਮਾਰੂ	੧੪੨
੭.	ਬਿਹਾਗੜਾ	੧੭	੨੨.	ਤੁਖਾਰੀ	੧੧
੮.	ਵਡਹੰਸ	੫੩	੨੩.	ਕੇਦਾਰਾ	੧੮
੯.	ਸੋਰਠਿ	੧੪੯	੨੪.	ਭੈਰਉ	੯੯
੧੦.	ਧਨਾਸਰੀ	੪੮	੨੫.	ਸਾਰੰਗ	੧੬੮
੧੧.	ਜੈਤਸਰੀ	੩੦	੨੬.	ਮਲਾਰ	੭੦
੧੨.	ਟੋਡੀ	੩੨	੨੭.	ਕਾਨੜਾ	੬੯
੧੩.	ਬੈਰਾੜੀ	੭	੨੮.	ਕਲਿਆਨ	੨੩
੧੪.	ਤਿਲੰਗ	੧੭	੨੯.	ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੫੫
੧੫.	ਸੂਹੀ	੧੬੩	੩੦.	<u>ਜੈਜੈਵੰਤੀ</u>	੪
				ਕੁਲ ਜੋੜ	੨੪੬੬

ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਹੈ। ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬੋਧ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਅੰਦਰ

ਮਹਲਾ ੧ ਤੋਂ ਮਹਲਾ ੯ ਤੱਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਮ: ੧	੯੭੩ ਸ਼ਬਦ
ਮ: ੨	੬੭ ਸਲੋਕ
ਮ: ੩	੮੯੧ ਸ਼ਬਦ
ਮ: ੪	੬੪੪ ਸ਼ਬਦ
ਮ: ੫	੨੩੧੩ ਸ਼ਬਦ
ਮ: ੯	੧੧੬ ਸ਼ਬਦ
ਕੁਲ ਜੋੜ	੫੦੦੦ ਸ਼ਬਦ

ਸਮੁੱਚੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ

ਸਧਨਾ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਪੀਪਾ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਸੈਣ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ	ਫਰੀਦ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਕਬੀਰ ਜੀ	੫੩੭ ਸ਼ਬਦ	ਬੈਣੀ ਜੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
ਜੈਦੇਵ ਜੀ	੨ ਸ਼ਬਦ	ਭੀਖਨ ਜੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ	੪ ਸ਼ਬਦ	ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ	੨ ਸ਼ਬਦ
ਧੰਨਾ ਜੀ	੩ ਸ਼ਬਦ	ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ	੬੨ ਸ਼ਬਦ		ਕੁਲ ਜੋੜ ੭੭੪

੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧੨੩ ਸ਼ਬਦ
ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧੪ ਸ਼ਬਦ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋੜ	
੧. ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋੜ	੫੦੦੦
੨. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋੜ	੭੭੪
੩. ਭੱਟ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋੜ	੧੨੩
੪. ਸੁੰਦਰ ਜੀ, ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਤੇ	
ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋੜ	੧੪
੫. ਰਾਗ ਮਾਲਾ	੧੨
ਕੁਲ ਜੋੜ	੫੯੨੩

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ

ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਤਨੇ ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਗਿਣਤੀ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਕ ਹੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਗਿਣ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਬਾਣੀ ਸੱਦ ੬ ਪਉੜੀਆਂ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੰਪਾਦਨ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਸੱਦ ਨੂੰ ੧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਉੜੀਆਂ ਜਾਂ ਪਦਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ੧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਫ਼ਰਕ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ ਅਰੰਭ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਨਾਮ	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਸੰਨ ੧੪੬੯ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। (ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਮੁਤਾਬਿਕ)
ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਅਸਥਾਨ :	ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ।
ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ	ਪਿਤਾ-ਮਹਿਤਾ ਕਲਿਆਨ ਦਾਸ ਜੀ (ਬਾਬਾ ਕਾਲੂ ਜੀ) ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ।
ਵਿਆਹ	ਪੱਖੋਕੇ ਰੰਧਾਵੇ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਾਬਾ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੫੪੪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
ਸੰਤਾਨ	ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ (ਜਨਮ : ਸੰਮਤ ੧੫੫੧ ਮੁ: ਸੰਨ ੧੪੯੪), ਬਾਬਾ ਲੱਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ (ਜਨਮ : ਸੰਮਤ ੧੫੫੩ ਮੁ: ਸੰਨ ੧੪੯੭)।
ਉਦਾਸੀਆਂ ਚਾਰ :	ਉਤਰ, ਪੂਰਬ, ਦੱਖਣ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ।
ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ :	ਪੂਰਬ ਦੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੫੪ ਤੋਂ ੧੫੬੫ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵੱਲ। (ਸੰਨ ੧੪੯੭ ਤੋਂ ੧੫੦੮)
ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ	ਦੱਖਣ ਦੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੬੭ ਤੋਂ ੧੫੭੨ ਬੁਧ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵੱਲ।
ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ :	ਉੱਤਰ ਦੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੭੩ ਤੋਂ ੧੫੭੫ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ। (ਸੰਨ ੧੫੧੬ ਤੋਂ ੧੫੧੮)।

ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਪੱਛਮ ਦੀ, ਸੰਗਤ ੧੫੭੫ ਤੋਂ ੧੫੭੯ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਾਂ
ਵੱਲ (ਸੰਨ ੧੫੧੮ ਤੋਂ ੧੫੨੨)

ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕੁਲ ਸਮਾਂ: ੨੫ ਸਾਲ

ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ: ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਉਦਾਸੀਆਂ
ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾ ਟਿਕੇ ਸੰਮਤ ੧੫੭੯ (ਸੰਨ
੧੫੨੨)।

ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ : ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸੰਨ ੧੫੩੯ (ਸੰਮਤ ੧੫੯੬)
੯੭੩ ਸ਼ਬਦ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ : ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਨਿਰਣਾ
ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (੧੪੬੯-੧੫੩੯)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਜੋਤਿ ਕਰਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ
ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਜੁਗਤਿ ਰਾਹੀਂ,
ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ
ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਦੇ ਇਸ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਦਾ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਰਾਮ (ਜਾਂ ਸ਼ਿਵ
ਨਰਾਇਣ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਾਲੂ ਚੰਦ (ਕਾਲੂ ਰਾਇ) ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ
ਕੱਤਕ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ੧੪੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਕਾਲੂ ਦਾਸ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ
ਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ ੨੯ ਸਾਲ
ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉੱਚਤਮ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ
ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਪੁਰੋਹਿਤ ਹਰਦਿਆਲ ਨੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

੭ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪ੍ਰੰਤੂ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ-ਛਲ ਸਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਦਿਆ
ਨਾਲੋਂ ਪਰਮਾਰਥਕ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਪੱਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤੇ
ਸਿਰੀਗਾਗੁ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਜੋ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅੱਗੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।

ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼—

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੱਤ ਬਰਸ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਕਲਿਆਣ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਮਤ ਬਿਕਰਮੀ ੧੫੩੩ ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾਇਆ। ਕਈ ਦਿਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪਾਂਧਾ ਪੜ੍ਹਾਏ, ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾ ਦੇਣ ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦੇਣ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਹੜੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬੰਧਨ ਕੱਟਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਇਹ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਨੀ। ਤਾਂ ਪਾਂਧੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ, ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਬੰਧਨ ਕੱਟਣ ਵਾਲੀ ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਵਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਸੀ—

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲੁ ੧ ॥

ਜਾਲਿ ਮੋਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ॥
ਭਾਉ ਕਲਮ ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ ਗੁਰ ਪੁਡਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਗਵਾਰੁ॥ ੧ ॥
ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ॥
ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ॥
ਜਿਥੈ ਮਿਲਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ਸਦ ਖੁਸੀਆ ਸਦ ਚਾਉ॥
ਤਿਨ ਮੁਖਿ ਟਿਕੇ ਨਿਕਲਹਿ ਜਿਨ ਮਨਿ ਸਚਾ ਨਾਉ॥
ਕਰਮ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਗਲੀ ਵਾਉ ਦੁਆਉ॥ ੨ ॥
ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਹਿ ਉਠਿ ਰਖੀਅਹਿ ਨਾਵ ਸਲਾਰ॥
ਇਕਿ ਉਪਾਏ ਮੰਗਤੇ ਇਕਨਾ ਵਡੇ ਦਰਵਾਰ॥
ਅਗੈ ਗਇਆ ਜਾਣੀਐ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਵੇਕਾਰ॥ ੩ ॥
ਭੈ ਤੇਰੈ ਭਰੁ ਅਗਲਾ ਖਪਿ ਖਪਿ ਛਿਜੈ ਦੇਹ॥
ਨਾਵ ਜਿਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਹੋਦੇ ਡਿਠੇ ਖੇਹ॥
ਨਾਨਕ ਉਠੀ ਚਲਿਆ ਸਭਿ ਕੂੜੇ ਤੁਟੇ ਨੇਹ॥ ੪ ॥ ੬ ॥

(ਅੰਗ ੧੬)

ਇਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੇ, ਪਾਂਧਾ ਜੀ ! ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਲੇਖੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਲੇਖਾ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਨੇਹ, ਮਾਯਾ ਦਾ ਮੋਹ ਜਲਾ ਕੇ ਸਯਾਹੀ ਬਣਾ, ਸਾਰਗ੍ਰਾਹੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਸੁੱਧ ਚਿੱਤ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਭਗਤੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਪੁੱਛ ਕੇ ਧਾਰਣ ਕਰ (ਲਿਖਨਾਮ) ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਗਤੀ ਭਜਨ ਕਰ। ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਧਰਮਰਾਜ ਲੇਖਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਓਥੇ ਏਸੇ ਲੇਖੇ ਦੇ ਪਰਵਾਨੇ ਨਾਲ ਛੁੱਟੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਲੇਖਾ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਸਦਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਵਡਯਾਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵੱਲੋਂ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਪਾਂਧੇ ਸਮੇਤ ਸਭ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਤੇ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਸਮਝਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਸਭਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਜੋ ਪੱਟੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਏਥੇ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ :

ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ ੧ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਸਸੈ ਸੋਇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਸਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ॥
ਸੇਵਤ ਰਹੇ ਚਿਤੁ ਜਿਨ੍ਹ ਕਾ ਲਾਗਾ ਆਇਆ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਸਫਲੁ ਭਇਆ॥ ੧ ॥
ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੁਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ॥ ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਈਵੜੀ ਆਇ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਦਾਤਾ ਆਪੇ ਸਚਾ ਸੋਈ॥
ਏਨਾ ਅਖਰਾ ਮਹਿ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ਨ ਹੋਈ॥ ੨ ॥

(ਅੰਗ ੪੩੨)

ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ। ਬਾਬੇ ਜੀ ਤੋਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸੁਣਕੇ ਬਾਲਕਾਂ ਸਮੇਤ ਪਾਂਧੇ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਫੇਰ ਤਾਂ ਘਰ ਘਰ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਿਜ ਲਾਲ ਪੰਡਿਤ ਪਾਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ ਸਨ।

ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਏ—

ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਧਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜਲਾਲ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸੰਮਤ ੧੫੩੯ ਨੂੰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਾਸ

ਬਿਠਾਇਆ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਓਥੇ ਭੀ ਪਾਂਧੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੁੱਲਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਨਾਨਕ! ਜਿਕੁੰ ਤੈਂ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ ਹਰਫ਼ ਸੁਣਾਏ ਹਨ, ਕੁਛ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਸੁਣਾ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ :-

ਅਲਫ਼ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਗਫ਼ਲਤ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ॥
ਸ੍ਰਾਸ ਪਲੇਟੇ ਨਾਮ ਬਿਨ ਪ੍ਰਿਯ ਜੀਵਨ ਸੰਸਾਰ॥ ੧॥
ਬੇ ਬਿਦਾਯਤ ਦੂਰ ਕਰ ਕਦਮ ਤਰੀਕਤ ਰਾਖ॥
ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਸੇ ਦੇਖਕੇ ਨਿਉਂ ਚੱਲ ਬੁਰਾ ਨ ਆਖ॥ ੨॥
ਤੇ ਤੋਬਾ ਕਰ ਆਜ਼ਬੀ ਸਾਈਂ ਬੇ ਪ੍ਰਵਾਹ॥
ਸਾਥ ਨ ਚੱਲੇ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਕੁਟੰਬ ਅਥਾਹ॥ ੩॥
ਸੀਨ ਸਨਾਇ ਕਰ ਰੱਬ ਦੀ ਮਰਨੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਯਾਦ॥
ਬਿਨਾਂ ਬੰਦਗੀ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਜਨਮ ਜਾਇ ਹੈ ਬਾਦ॥ ੪॥

ਇਹ ਸੀਹਰਫ਼ੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਇਥੇ ਉਚਾਰਿਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ਯਕ ਅਰਜ ਗੁਫ਼ਤਮ ਪੇਸਿ ਤੋ ਦਰ ਗੋਸ ਕੁਨ ਕਰਤਾਰ॥
ਹਕਾ ਕਬੀਰ ਕਰੀਮ ਤੂ ਬੇਅੰਬ ਪਰਵਦਗਾਰ॥ ੧॥
ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੇ ਫਾਨੀ ਤਹਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ॥
ਮਮ ਸਰ ਮੂਇ ਅਜਰਾਈਲ ਗਿਰਫ਼ਤਹ ਦਿਲ ਹੇਚਿ ਨ ਦਾਨੀ॥੧॥ ਗੁਰੂ॥
ਜਨ ਪਿਸਰ ਪਦਰ ਬਿਰਾਦਰਾਂ ਕਸ ਨੇਸ ਦਸਤੰਗੀਰ॥
ਆਖਿਰ ਬਿਅਫ਼ਤਮ ਕਸ ਨ ਦਾਰਦ ਚੂੰ ਸਵਦ ਤਕਬੀਰ॥ ੨॥
ਸਬ ਰੋਜ ਗਸਤਮ ਦਰ ਹਵਾ ਕਰਦੇਮ ਬਦੀ ਖਿਆਲ॥
ਗਾਹੇ ਨ ਨੇਕੀ ਕਾਰ ਕਰਦਮ ਮਮ ਏੀ ਚਿਨੀ ਅਹਵਾਲ॥ ੩॥
ਬਦਬਖਤ ਹਮ ਚੁ ਬਖੀਲ ਗਾਫ਼ਿਲ ਬੇਨਜਰ ਬੇਬਾਕ॥
ਨਾਨਕ ਬੁਗੈਯਦ ਜਨੁ ਤੁਰਾ ਤੇਰੇ ਚਾਕਰਾ ਪਾਖਾਕ॥

(ਅੰਗ ੭੨੧)

ਵੈਦ ਬੁਲਾਇਆ ਵੈਦਗੀ—

ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਆਪ

ਵਧੇਰੇ ਚੁੱਪ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਂਦੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੌਂਦੇ ਸਨ। ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਆਪ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੈਰਾਗ ਮਈ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵੈਦ ਹਰਿਦਾਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੇਵ ਚਾਦਰ ਤਾਣ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵੈਦ ਮੰਜੇ ਦੀ ਬਾਹੀ ਕੋਲ ਬਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਲਾਹ ਕੇ ਵੈਦ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

“ਵੈਦੁ ਬੁਲਾਇਆ ਵੈਦਗੀ ਪਕੜਿ ਢੰਢੋਲੇ ਬਾਂਹ॥

ਭੋਲਾ ਵੈਦੁ ਨ ਜਾਣਈ ਕਰਕ ਕਲੇਜੇ ਮਾਹਿ॥

ਵੈਦਾ ਵੈਦਸੁ ਵੈਦ ਤੂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗੁ ਪਛਾਣੁ॥

ਐਸਾ ਦਾਰੂ ਲੋੜਿ ਲਹੁ ਜਿਤ ਵੰਞੈ ਰੋਗਾ ਘਾਣਿ॥

(ਅੰਗ ੧੨੭੯)

ਵੈਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੀਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਲਟ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਵੈਦ ਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਿਤਾ ਜੀ! ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਰੋਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਕੀ ਪੋਹਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਪ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਹਰਨਗੇ।”

ਜਨੇਊ—

੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮ 'ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਧਾਗੇ ਦੇ ਟੁੱਟਣਹਾਰ ਜਨੇਊ ਦੀ ਥਾਂ ਜਤ, ਸਤ, ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹਰਦਿਆਲ ਪ੍ਰੇਰਤ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਜਦ ਪੰਡਿਤ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਇਹ ਸੂਤ ਦਾ ਜਨੇਊ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਲ ਨਿਭਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਝੂਠਾ ਤੇ ਕੱਚਾ ਜਨੇਊ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਣਾ। ਮੇਹਰਬਾਨ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਤਰੀ ਦਾ ਧਰਮ ਜਨੇਊ ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਮ ਧਰਮ

ਕਰਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹਰਦਿਆਲ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਜਨੇਊ ਦੱਸਿਆ—

ਦਇਆ ਕਪਾਹ, ਸੰਤੋਖ ਸੂਤ੍ਰ, ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ, ਹਈ ਤ ਪਾਛੇ ਘਤੁ॥

ਨ ਇਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ॥

ਧੰਨ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ॥

(ਅੰਗ ੪੭੧)

ਮਨੁ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ—

ਮਨੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜਨੇਊ ਕਪਾਹ ਦਾ, ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਜਨੇਊ ਸਣ ਦਾ, ਵੈਸ਼ ਦਾ ਜਨੇਊ ਮੋਢੇ ਦੀ ਉੱਨ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਡੋਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਅਗਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਨੇਊ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਨੇਊ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸੱਜੀ ਵੱਖੀ ਵੱਲ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਤਰੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜਨੇਊ ਸੱਜੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਪਹਿਨੀਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜਨੇਊ ਪਾਈਦਾ ਹੈ। ਖੱਤਰੀ ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਜਨੇਊ ਪਾਈਦਾ ਹੈ। ਵੈਸ਼ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਵਿਚ, ਖੱਤਰੀ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ, ਵੈਸ਼ ਪੱਤਝੜ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੂਲ ਚੰਦ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਅਤੇ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਤਕਰੀਬਨ ੧੨ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪਦ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਏ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਪ ਜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮੋਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਨਿੱਤਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੱਕ ਅਲੋਪ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਾਖਿਆਤਕਾਰ ਮੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ 'ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ।'

ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਯਾਤਰਾ ਫੇਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆਰੰਭਿਆ। ਉਹ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਏਮਨਾਬਾਦ, ਲਾਹੌਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਤੁਲੰਬਾ, ਪਾਕਪਟਨ ਇਤਯਾਦਿਕ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੀ ਨਗਰ ਤਲਵੰਡੀ ਠਹਿਰੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਾਰ ਲੰਬੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋਤਿ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ, ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਤਿਸੰਗਤ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਿਤ ਦਾ ਨੇਮ ਥਾਪਿਆ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦਸਿਆ।

ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਨੂੰ ਥਿਰ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਵ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੧੦, ੧੫੩੯ ਈ: ਨੂੰ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਦਿਵਯ-ਜੋਤੀ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰੀਗਾਗੁ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਕੁਲ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਕੁਲ ੯੭੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੫੦੪ ਈਸਵੀ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਮੁਕਤਸਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ।

ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਪਿਤਾ : ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ, ਮਾਤਾ :
ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ (ਸਭਰਾਈ) ਜੀ।

ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ, ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ
(ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ), ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। (ਸੰਮਤ ੧੫੭੬)।

ਸੰਤਾਨ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਦਾਸੂ ਜੀ (ਸੰਮਤ ੧੫੮੧), ਸ੍ਰੀ ਦਾਤੂ ਜੀ (ਸੰਮਤ
੧੫੯੪), ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ (ਸੰਮਤ ੧੫੮੯) ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ
ਤੇ ੧੫੯੧ ਬੀਬੀ ਅਣੋਖੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰ-ਮਿਲਾਪ : ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿੱਚ।

ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲੀ : ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹਾੜ ਵਦੀ ੧੩ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ
੧੫੩੯।

ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ : ਅੱਸੂ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੫੯੬।

ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ : ਫੱਗਣ ਵਦੀ ੫ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ : ਸ੍ਰੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪, ਸੰਮਤ
੧੬੦੯ (ਸੰਨ ੧੫੫੨)।

ਗੁਰਬਾਣੀ ੬੩ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਮੁਖ
ਕਾਰਜ—ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ
ਜਨਮਸਾਖੀ ਲਿਖਾਈ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ
ਲਈ ਲਾਇਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਅਤੇ
ਸਰੀਰਕ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

(੧੫੦੪-੧੫੫੨)

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ੧੫੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਲਹਿਣਾ ਰੱਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਚੰਗੇ ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਤਖਤ ਮੱਲ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮਧੁਰ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਮਾਨ-ਤਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਿਰਮਲਤਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਜਿਹੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉੱਤੇ ਪੈਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਸੀ।

੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਸੰਘਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਲੜਕਿਆਂ — ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫੇਰੂਮੱਲ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਸਰਾਇ ਨਾਗਾ ਵਿਖੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਅਣਬਣ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਸੰਘਰ ਆ ਗਏ। ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਡੂਰ ਵਿਚ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਆਣ-ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੫੨੬ ਵਿਚ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਦੇਵੀ ਭਗਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਨਾਮੀ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂਘ ਜਾਗ ਪਈ। ੧੫੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਰੁਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਉਮੈ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਦ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੩੯ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਆ ਗਏ।

ਖਡੂਰ ਵਿਖੇ ਹਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਗੱਦੀ

ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਅਥੱਕ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਵਿਵਰਣ ਕਰਕੇ ਬਾਲਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਵਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਸਰਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਈ: ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਰਮ-ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰੀਰਾਗੁ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਸੋਰਠਿ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕੁਲ ੬੩ ਸਲੋਕ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ : ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੧੪ (ਸੰਮਤ ੧੫੩੬, ਸੰਨ ੧੪੭੯)

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਬਾਸਰਕੇ, ਤਹਿਸੀਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ : ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਤੇਜ ਭਾਨ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਲਛਮੀ (ਲੱਖਮੀ) ਜੀ।
- ਵਿਆਹ : ਸੰਮਤ ੧੫੫੯ ਨੂੰ ਸਣਖਤਰੇ ਪਿੰਡ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।
- ਸੰਤਾਨ : ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ : ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ, ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ-ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ।
- ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਪ : ਸੰਮਤ ੧੫੯੭ ਵਿੱਚ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ।
- ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਸਾਯਾ : ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ ਦੇ ਕਰੀਬ।
- ਗੁਰਿਆਈ : ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ (ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪ ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਸੰਨ ੧੫੫੨।
- ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ
- ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ : ੧੬੧੬ ਤੋਂ ੧੬੨੧ ਤੀਕ।
- ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਸਥਾਨ : ਗੋਇੰਦਵਾਲ, (ਪੰਜਾਬ)।
- ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ : ਗੋਇੰਦਵਾਲ (ਗੋਇੰਦਵਾਲ), ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ, ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧੪ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧, ਸੰਨ ੧੫੭੪।
- ਗੁਰਬਾਣੀ : ੮੯੧ ਸ਼ਬਦ, ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ।
- ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ : ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਸਾਇਆ, ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੈ ਸੰਗਤ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਪੀੜੇ ਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ, ਸਤੀ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

(੧੪੭੯-੧੫੭੪)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ, ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇਜ ਭਾਨ ਜੀ ਭੱਲੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਸਨ ਜੋ ਖੇਤੀ ਤੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਝੁਕਾਅ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਰਾਮ ਕੌਰ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਤ-ਸੇਵੀ ਨੇਕ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੨੨ ਤੋਂ ੧੫੪੧ ਤੱਕ ੧੯ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। ੧੫੦੨ ਈ: ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਅਤੇ ਮੋਹਰੀ ਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਦਾਨੀ ਅਤੇ ਭਾਨੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। ੧੫੪੧ ਈ: ਤੋਂ ੧੫੫੨ ਈ: ਤੀਕ ਉਹ ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਬਿਰਧ ਆਯੂ ਵਿਚ ਭੀ, ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ੧੨ ਸਾਲ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਰ ਲਿਆ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਥੱਕ ਘਾਲ ਕਾਰਨ ੧੫੫੨ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ੧੫੭੪ ਈ: ਤੱਕ ਨਿਭਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

੨੨ ਸਾਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਬੰਦ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਨਾਰੀ ਉਥਾਨ ਲਈ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰੀਤ ਤੋਰੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥ ਦੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੨੨ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰਕੇ ੨੨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ-ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਹਿੱਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਭੀ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ-ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ੮੯੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੯੧ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼	ਕੱਤਕ ਵਦੀ ੨ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧, ਸੰਨ ੧੫੩੪।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ :	ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)।
ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ	ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਹਰਿਦਾਸ (ਹਰਦਾਸ) ਜੀ। ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਜੀ।
ਵਿਆਹ	ਸੰਨ ੧੫੫੩ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨਾਲ।
ਸੰਤਾਨ	ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ (ਪ੍ਰਿਥੀਆ) ਸੰਨ ੧੫੫੭ ਵਿਚ, ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਂਦੇਵ ਸੰਨ ੧੫੬੦ ਵਿਚ , ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਨ ੧੫੬੩ ਵਿਚ।
ਅਸਥਾਨ ਰਚੇ	ਸੰਤੋਖਸਰ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਆਰੰਭੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਸਰੋਵਰ) ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ।
ਗੁਰਿਆਈ	ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ੧੫ (ਸੰਮਤ ੧੬੩੧) ਸੰਨ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ।
ਜੋਤੀ ਜੋਤ	ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੬੩੮, ਸੰਨ ੧੫੮੧ ਗੋਇੰਦਵਾਲ।
ਗੁਰਬਾਣੀ	੬੩੮ ਸ਼ਬਦ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ
(੧੫੩੪-੧੫੮੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮਾਤਾ ਦਯਾ

ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ੧੫੩੪ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੫੯੧) ਨੂੰ ਸੋਢੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਚੂਨਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਨਾਮ ਜੇਠਾ ਜੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗਣਾ ਪਿਆ। ਕਿਰਤ ਸੀ ਘੁੰਛਣੀਆਂ ਵੇਚਣ ਦੀ। ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਬਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰਣ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸੰਨ ੧੫੫੩ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ — ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਮਹਾਂਦੇਵ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਰ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਯਾ ਪਾ ਕੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ' ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਮਟਾਲਾ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਇਤਯਾਦਿਕ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ' ਨਾਮੀ ਇਕ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਕੱਚੇ ਤਾਲ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਕਰਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਥੱਕ ਸੇਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ (ਸੰਨ ੧੫੭੪) ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ੭ ਸਾਲ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਅਥੱਕ ਪ੍ਰਯਾਸ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਕਾਰਜਾਂ ਅਥਵਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਭੇਟਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਅਥਵਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਸਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਲਈ ਮਸੰਦ-ਪਰੰਪਰਾ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦਾਲ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੰਡਿਆਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ।

੧੬੩੮ (ਸੰਨ ੧੫੮੧) ਨੂੰ ੪੬ ਸਾਲ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ੭ ਦਿਨ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੇ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਗੋਂਡ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਕੇਦਾਰਾ, ਕਾਨੜਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਆਦਿ ੧੧ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੜਤਾਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੬੩੮ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ : ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੭, ਸੰਮਤ ੧੬੨੦, ਸੰਨ ੧੫੬੩।
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨਤਾਰਨ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)
- ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ : ਪਿਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ,
ਮਾਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਭਾਨੀ ਜੀ।
- ਵਿਆਹ : ੨੩ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੬੩੬ ਨੂੰ ਮਉ (ਮੋ) ਪਿੰਡ (ਤਹਿਸੀਲ ਫਿਲੌਰ)
ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ
ਜੀ ਨਾਲ।
- ਸੰਤਾਨ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨, ਸੰਨ ੧੫੯੫
ਈ: ਨੂੰ।
- ਗੁਰਿਆਈ : ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੬੩੮, ਸੰਨ ੧੫੮੧।
- ਅਸਥਾਨ ਰਚੇ : ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਪੱਕਾ ਬਣਵਾਇਆ ਸੰਮਤ ੧੬੪੩
- ਸੰਤੋਖਸਰ ਮੁਕੰਮਲ : ਸੰਮਤ ੧੬੪੫
- ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ
ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ : ਸੰਮਤ ੧੬੪੫
- ਤਰਨਤਾਰਨ ਤਾਲ : ਸੰਮਤ ੧੬੪੭
- ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) : ਸੰਮਤ ੧੬੫੦
- ਤਰਨਤਾਰਨ ਸ਼ਹਿਰ : ਸੰਮਤ ੧੬੫੩
- ਛੇਹਰਟਾ ਸਾਹਿਬ : ਸੰਮਤ ੧੬੫੪
- ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ : ਸੰਮਤ ੧੬੫੪
- ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਲਾਹੌਰ : ਸੰਮਤ ੧੬੫੬
- ਰਾਮਸਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ : ਸੰਮਤ ੧੬੫੯-੬੦

ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦ ਵਿਚ ਲਿਖਾਈ ਆਰੰਭੀ ਤੇ
ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਂ : ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੪, ਸੰਮਤ ੧੬੬੩, ਸੰਨ ੧੬੦੬।

ਗੁਰਬਾਣੀ ੨੩੧੨ ਸ਼ਬਦ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

(੧੫੭੩-੧੬੦੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੰਜਵੇਂ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੬੩ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੬੨੦) ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪੱਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਅਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਅਗੇਰੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸੰਤ-ਸਰੂਪ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ, ਮਾਨਵ-ਸਨੇਹੀ, ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੬੩੬ ਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਾਉ ਪਿੰਡ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ੧੫੯੫ ਈ: ਨੂੰ ਵਡਾਲੀ ਵਿਖੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸਪੁੱਤਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਨਿਰਛਲ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਯੋਗ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ੧੫੮੧ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੬੩੮) ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਹਿੱਤ ਅਥਵਾ ਕੌਮੀ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਸਵੰਧ (ਦਸਮਾਸ਼) ਦੇਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਰੀ। ਦਾਨ ਤੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲੇ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਲੇਪ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਰਥ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਵਿਚ ਸੰਤੋਖਸਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੀਰਥ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਵ ਰਖਵਾਈ ਗਈ। ਸੰਮਤ ੧੬੪੭ ਵਿਚ ਤਰਨਤਾਰਨ ਤਾਲ ਖੁਦਵਾਇਆ ਅਤੇ ੧੬੫੦ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਨੇੜੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ। ਸੰਮਤ ੧੬੫੯-੬੦ ਵਿਚ ਰਾਮਸਰ

ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ, ਕਈ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਸਰਵ-ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਸਾਰਕ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਔਕੜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਆਪ ਸਦਾ ਜਾਗਰੂਕ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਔਕੜ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਕਈ ਥਾਈਂ ਨਵੇਂ ਖੂਹਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭੁਖਮਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁਆਮਲਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰਵ-ਗੁਣ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਹਿਤ ਕਰਨਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉੱਤੇ ਬੀਰਬਲ ਵਲੋਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉਹ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਸ਼ਰਣ ਆਏ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬਿਰਦ ਪਾਲਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਇਸਲਾਮ ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ ਜਬਰ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਚੰਦੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ੧੬੦੬ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੬੬੩) ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ ੪੩ ਸਾਲ ੧ ਮਹੀਨਾ ੧੩ ਦਿਨ ਸੀ। ਉਹ ੨੪ ਸਾਲ ੯ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਬਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹਿੱਸਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਅਤੇ ਬਾਰਾਮਾਹ ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ੨੩੧੨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਹਾੜ ਵਦੀ ੭, ਸੰਮਤ ੧੬੫੨, ਸੰਨ ੧੫੯੫, ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ, ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ : ਪਿਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਮਾਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ।
- ਵਿਆਹ : ੧) ਡੱਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ।
੨) ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੬੭੦ ਵਿਚ।
੩) ਮੰਡਿਆਲੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਮਹਾਂਦੇਵੀ (ਮਰਵਾਹੀ) ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ਵਿਚ।
- ਗੁਰਿਆਈ : ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੇਠ ਵਦੀ ੧੪ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩, ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੬੦੬।
- ਸੰਤਾਨ : ਪੰਜ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ— ੧) ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ੨) ਸ੍ਰੀ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ, ੩) ਸ੍ਰੀ ਅਣੀ ਰਾਇ ਜੀ, ੪) ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਰਾਇ ਜੀ, ਪੰਜਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ। ਇਕ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ।
- ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਵਸਾਏ : ੧) ਲੋਹਗੜ੍ਹ, ੨) ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ੩) ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ, ੪) ਕੀਰਤਪੁਰ, ੫) ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰਾਝ), ੬) ਕੋਲਸਰ, ੭) ਬਿਬੇਕਸਰ, ੮) ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ।
- ਵੱਡੇ ਜੰਗ : ੧) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨) ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ੩) ਗੁਰੂਸਰ ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰਾਝ), ੪) ਕਰਤਾਰਪੁਰ।
- ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ : ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੭੦੧, ਸੰਨ ੧੬੪੪, ਕੀਰਤਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੧੬੦੬-੧੬੪੪)

ਅਰਜਨੁ ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਕੈ ਮੁਰਤਿ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ।'

(ਵਰ ੧, ਪਉੜੀ ੪੮)

ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ—

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਅਖੀਰੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸਜਾ ਕੇ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠਣ। ਉਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗਿਆਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਨੀ ਤੇ ਇਕ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸਾਧ ਸੰਗਤ! ਇਹ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਸਾਂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੀਰੀ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਮੀਰੀ ਦੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ—

ਧੰਨ ਕਿਰਪਾਲੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ—

ਹਾੜ ਪੰਚਮੀ ਕੋ ਦਿਨ ਜਾਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਉਦਮ ਕੀਨ ਮਹਾਨਾ।

ਗੁਰਦਾਸ ਬੁਢੇ ਕੋ ਲੈ ਨਿਜ ਸਾਥ। ਤਖਤ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ।

ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਕਰ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਇੱਟਾਂ ਫੜਾਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗਾਰਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਨਹਿ ਹਾਥ ਲਗਾਯੋ। ਬੁਢਾ ਓ ਗੁਰਦਾਸ ਬਣਾਯੋ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਥੜਾ ੧੨ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਰਖਿਆ। ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਇਕੱਠੇ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਥੱਲੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਲੋਹਗੜ੍ਹ—

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੦੯ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ। ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਦੀ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਵੀ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ—

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਸੱਤ, ੧੬੬੧ ਬਿ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਡੱਲਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ—

ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ਬਿਕਰਮੀ ੧੬੮੩ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰਖਵਾਇਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰੱਖਿਆ।

ਕੋਲਸਰ ਸਾਹਿਬ—

ਸੰਮਤ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੬੮੧ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਕੋਲਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਦੀਵੀ ਯਾਦ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੋਲਸਰ ਰੱਖਿਆ।

ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ—

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਦ ਪਿੰਡ ਬਾਹਠ ਗਏ ਤਾਂ ਇਥੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਮਰਿਆਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪਰਦਾ ਚੱਲੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ—

ਬਾਬਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਬਕਾਲਾ ਨਿਵਾਸੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਿਆਹ—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਗੁਰਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ -

ਪਿੰਡ ਮੰਡਿਆਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਯਾ ਰਾਮ ਮਰਵਾਹੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਜੀ, ਮੇਰੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਵਰ ਯੋਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੀ ਮੇਰੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਫੇਰ ਮਰਵਾਹੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੀ ਸਗਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਮਰਵਾਹੇ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਮਹਾਂਦੇਵੀ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ।

ਪਹਿਲਾ ਜੰਗ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—

ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਚੁੱਕਣਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਸੰਨ ੧੬੨੯ ਨੂੰ ਮੁਖਲਿਸ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ੭੦੦੦੦ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਮਲਾ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਸੰਭਾਲ ਲਏ। ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਰਸੂਲ ਖ਼ਾਨ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਮੁਖਲਿਸ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਸੰਭਾਲੀ। ਹੁਣ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੁਛ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਤੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਝਬਾਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਜਿੰਨਾ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ

ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਝਬਾਲ ਲੈ ਗਏ।

ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਿੱਖ ਸਨ :

ਕਿਲਾ ਲੋਹ ਗਢ ਕਾਇਕ ਕੈਨੋ, ਲਰਨ ਹੇਤ ਗੁਰ ਤਬਹੀ।

ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ਪੈਦੇ ਖਾਂ, ਸੰਘਾ ਰਾਨੂ ਜੇਠਾ ਸਭ ਹੀ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਲੜਾਈ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਵੱਲ ਖਿੱਲਰ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤਕ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸੰਗਰਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਥੱਲੇ ਸਿੱਖ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਲੜੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਮੁਗਲ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਨਖਸਮੀ ਫ਼ੌਜ ਪਿੜ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਈ।

ਜਬ ਸਰਦਾਰ ਮਰੇ ਤੁਰਕਾਨੀ। ਭਾਗ ਚਲੀ ਤਬ ਸੈਨ ਮਹਾਨੀ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਫਤਹਿ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਝਬਾਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਈਆਂ।

ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ—

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ੨੬ ਜੇਠ ਸੰਨ ੧੬੨੮ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ਬਿਕਰਮੀ ੧੬੮੫ ਰੱਖਿਆ। (ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅੰਦਰ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ) ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਏ।

ਦੂਸਰਾ ਜੰਗ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਦਾ—

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰ (ਚੌਧਰੀ) ਰੁਹੇਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘੇਰੜ ਸੀ। ਚੰਦੂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਉਹਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਆ ਉਤਰੇ ਸਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘੇਰੜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਮਾਨ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥੋਂ ਘੇਰੜ ਦਾ

ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਰਤਨ ਚੰਦ ਘੇਰੜ ਕਾ ਬੇਟਾ। ਸੁਨ ਪਿਤਾ ਮਰਨ ਧਰਨ ਪਰਲੇਟਾ।

ਕਰਮ ਚੰਦ ਚੰਦ ਸੁਤ ਤਾਈ। ਲੀਨੋ ਆਪਨੇ ਜੰਗ ਮਿਲਾਈ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਤੇ ਚੰਦੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਘੇਰੜ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਅਬਦੁਲ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸਮੇਤ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੂਰਮੇ ਵੱਧ-ਵੱਧ ਕੇ ਲੜੇ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ।

ਤੀਸਰਾ ਜੰਗ ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰੂਜ) —

ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆ ਰਹੇ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਰ ਦੀ ਢਾਬ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲੇ। ਏਥੋਂ ਲਾਗੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮਹਿਰਾਜ (ਮਰੂਜ) ਹੈ। ਵੈਰਾਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਕੀਮਤ ਸੀ।

ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ਾਹੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਕਮਰ ਬੇਗ ਤੇ ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਨੇ ੩੫ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸੂਰਮੇ ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਜੋਧ ਰਾਏ ਕਾਂਗੜਪੁਰ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੂਰਮੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਨ। ਪੈਂਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤਕੜੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਾਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਸੌ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੱਲਾ ਬੇਗ ਤੇ ਕਾਬਲੀ ਬੇਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਏ ਜੋਧ ਹੱਥੋਂ ਕਮਰ ਬੇਗ, ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਹੱਥੋਂ ਸ਼ਮਸ ਬੇਗ ਤੇ ਭਾਈ ਜੇਠੇ ਹੱਥੋਂ ਕਾਸਮ ਬੇਗ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਾਮਵਰ ਜਰਨੈਲ ਜੰਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸੈਨਾ ਪ੍ਰਾਣ ਬਚਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦੱਬਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫੱਟੜਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਵੈਰੀ ਦੇ ਫੱਟੜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵੀ ਉਸੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖ ਫੱਟੜਾਂ ਦੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਦੀ ਇਸ ਕਰਨੀ ਉੱਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਮੋਹੇ ਗਏ ਸਨ।

ਯੁੱਧ ਦੀ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਥੇ ਸਰੋਵਰ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ ਸਰ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਆ ਟਿਕੇ ਸਨ।

ਚੌਥਾ ਜੰਗ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਤੇ ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਨਾਲ—

ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਠਾਣ ਵੱਡੇ ਮੀਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਤ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਫ਼ਰਕ ਏਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈ ਕੇ।

ਇਹ ਪਿੰਡ ਆਲਮਪੁਰ ਦੇ ਪਠਾਣ, ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਜੋ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਵੱਡੇ ਮੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਠਾਣਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਆ ਹੋਇਆ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ੭੫ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਕੁਤਬ ਖਾਂ ਤੇ ਕਾਲੇ ਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਵੀ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ।

ਉਸਮਾਨ ਖਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਨਵਰ ਖਾਂ ਤੇ ਕੁਤਬ ਖਾਂ-ਤਿੰਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਖਾਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਤੈਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਕੜਾ ਹੋ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਡਿਗਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅੰਮਾ। ਹਜ਼ੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੁਣ ਖੁਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਮਰ ਰਹੇ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਢਾਲ ਦੀ ਛਾਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੈਰ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੋਈ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹਿਲਾ ਪੁੱਤਰ ਧੀਰਮੱਲ ਮਾਘ ੧੩, ੧੬੮੩ ਬਿ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੩, ੧੬੮੬ ਬਿ. ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ।

ਧੀਰਮੱਲ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਉਹਨੇ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਫ਼ੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਗੱਦੀ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ। ਉਹ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਇਸ ਪਦਵੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ। ਸੋ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਸੋਂਪਣਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਨੂੰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੩ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬, ਸੰਨ ੧੬੩੦।
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ, ਕੀਰਤਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ।
- ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਪਿਤਾ : ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ,
ਮਾਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਤੀ ਤੇ ਨੱਤੀ ਵੀ
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- ਗੁਰਿਆਈ ਕੀਰਤਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ
੧੭੦੧, ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ, ਸੰਨ ੧੬੪੪।
- ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਦਇਆ ਰਾਮ ਦੀ
ਸਪੁੱਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ (ਸੁਲੱਖਣੀ) ਜੀ ਨਾਲ ਹਾੜ
ਸੁਦੀ ੩, ਸੰਮਤ ੧੬੯੭ ਨੂੰ।
- ਸੰਤਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਗਾਇ ਸੰਮਤ ੧੭੦੩ ਵਿਚ ਤੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩ ਵਿਚ।
- ਸੱਚਖੰਡ ਪਧਾਰੇ : ਕੱਤਕ ਵਦੀ ੯, ਸੰਮਤ ੧੭੧੮, ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਕੀਰਤਪੁਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੧੬੩੦-੧੬੬੧)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ
ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ

ਕੀਰਤਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ।

ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਿਖਲਾਈ—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸਿਖਲਾਈ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕਰਤੱਬ ਅਭਿਆਸ ਸਿਖਾਉਣ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਸੰਤ ਸੁਭਾਅ, ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਦਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਕੜੇ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਫੌਲਾਦ ਵਾਂਗ ਸਖਤ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਮ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ।

ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ—

ਆਪ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਇਕ ਸਾਖੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਪ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਟਹਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸਾਰਾ ਚੌਗਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਵਾ ਨਾਲ ਉਡ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚੌਗਾ ਲਾਗੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਉਲਝ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੁਛ ਫੁੱਲ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਹਰਿਗਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੋਂ ਭੋਲੇ-ਭਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸਾਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਮੇ ਨਾਲ ਅੜ ਕੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਫੁੱਲ ਟੁੱਟ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਹੈ।”

ਅੱਗੋਂ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦਿਆਂ ਬਚਨ ਕਹੇ, “ਲਾਲ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੁਮੱਤ ਸਿਖਾਵਨ ਕਾਜੈ। ਕਹਯੋ ਕਿ ਜਾਮਾ ਪਹਿਰ ਦਰਾਜੈ।

ਕਯੋ ਨ ਸੰਭਾਰ ਸੰਕੋਚ ਚਲੇ ਹੈ। ਚਪਲ ਚਾਲ ਚਲ ਬਿਘਨ ਕਰੇ ਹੈ।

ਮਾਨ ਪਿਤਾਮੇ ਕੇਰ ਸਿਖਾਵਨ। ਜਾਮਾ ਕਰ ਸੋ ਕਰਯੋ ਉਠਾਵਨ।

ਫਿਰ ਕਭਹੀ ਨਹਿ ਛੋਰ ਚਲੇ ਹੈ। ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਿਭਾਯੋ ਭਲੇ ਹੈ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਜਾਮਾ ਵੱਡਾ ਪਹਿਨੀਏਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਬੜੀ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਨੀ

ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਈ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭਰੇ ਬਚਨ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗਾਇ ਜੀ ਨੇ “ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੰਤ ਨਿਭਾਯੋ ਭਲੇ ਹੈ”।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ—

‘ਦਿਵਸ ਬਸੋਹੇ ਕੋ ਨਿਯਗਾਈ। ਹੁਮ ਹੁਮਾਇ ਬਹੁ ਸੰਗਤ ਆਈ।

ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੂਰੋਂ-ਦੁਰਾਡਿਉਂ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਖੱਤ੍ਰੀ ਅਨੂਪਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੀ, ਮੇਰੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਵਰ ਯੋਗ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਜੀ।

‘ਪੂਰ ਅਨੂਪ ਕੋ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਆਯੋ। ਦਯਾ ਰਾਮ ਤਿਨ ਨਾਮ ਸੁਹਾਯੋ।

ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚਾਰ ਆਈ:

‘ਦਯਾ ਰਾਮ ਕੇ ਮਨ ਅਸ ਆਈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਕੀ ਕਰਹਿ ਸਗਾਈ।

ਗੁਰੂ ਪੋਤਰ ਬਡ ਰੂਪ ਸੁਹਾਯੋ। ਜੇ ਗੁਰ ਮਾਨੈ ਹੁਇ ਮਨ ਭਾਯੋ॥ ੬॥

(ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ:

‘ਨਿਜ ਪੋਤਰੇ ਦਾਸੀ ਬਨਵਾਵੈ। ਇਹੁ ਇਛਾ ਮਮ ਪੂਰ ਕਰਾਵੈ॥

(ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

‘ਸਗਨ ਲਿਆਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗਾਇ ਸੁ ਝੋਲੀ ਪਾਇ॥

ਤਿਲਕ ਸਗਾਈ ਕੋ ਕਰ ਦਯੋ। ਬਡ ਉਤਸ਼ਵ ਸੰਗਤ ਮਹਿ ਭਯੋ॥ ੧੦॥

(ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫੌਜ ਨਾਲ ਰੱਖਣੀ—

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਭਰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ। ਆਪ ਪਾਸ ਸਨੱਧਬੱਧ ੨੨੦੦ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ

ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਦਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਡਾਢਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਪਰ ਸਦਾ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਗੋਰਾ ਜੀ—

ਇਕ ਵੇਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਭਾਈ ਗੋਰਾ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਜਿਸ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਸੀ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ। ਇਹ ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਮੁਖਲਸ ਖਾਂ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਪ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਬੜਾ ਡਟ ਕੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਭਜਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਗੋਰੇ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੱਸੇ ਨੇ ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਜੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਧਵਾ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜੱਸੇ ਦਾ ਕਿਹਾ ਜਰਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਭਾਈ ਜੱਸੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੋਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ—

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭਾਈ ਗੋਂਦੇ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਦੇ ਧਿਆਨ 'ਚ ਮਗਨ ਹੋਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਿਆ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਰੂਪ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਸਨ। ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧਿਆਨ 'ਚ ਮਗਨ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਧਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਉਠੇ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ, ਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਜੀ ਨੇ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਠਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਚਰਨ ਛਡਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਦ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ।

ਕਾਬਲ ਮਹਿ ਗੋਂਦਾ ਸਿਖ ਰਹੇ। ਧਾਰੇ ਧਯਾਨ ਦੋਨੋਂ ਪਦ ਗਹੇ॥

ਕਿਸ ਬਿਧ ਤਿਸ ਤੇ ਚਰਨ ਛਡਾਵੋਂ। ਬਿਨਾ ਛੁਟੇ ਕਿਮ ਲੰਗਰ ਜਾਵੋਂ॥ ੨੬॥

**ਰਹਯੋ ਉਡੀਕਤ ਛੋਰਹਿ ਮੋਹੀ। ਦਿਢ ਗਹਿ ਰਾਖਯੋ ਤਯਾਗ ਨ ਹੋਹੀ॥
ਜਬ ਸੰਧਿਆ ਹੋਈ ਦਿਨ ਗਯੋ। ਤਬਿ ਗੋਂਦਾ ਉਠਤ ਤਹਿ ਭਯੋ॥ ੨੭॥**

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਜੀ ਸਮਾਧੀ 'ਚੋਂ ਉਠੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਉਠੇ ਕਿ ਭਾਈ ਗੋਂਦੇ ਨੇ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਚਰਨ ਫੜੀ ਰੱਖੇ ਸਨ।

**ਸਤਿਲੁਜ ਪਾਰ ਹੋਇ ਗੁਰ ਪੁਰਨ। ਪਹੁੰਚੇ ਦੇਸ ਮਾਲਵੇ ਤੂਰਨ।
ਗੁਰ ਅਨੁਸਾਰੀ ਲੋਗ ਅਪਾਰੀ। ਆਏ ਅਗਾਹੀ ਮਿਲੈ ਉਦਾਰੀ।
ਭਾਰੀ ਭੇਟਾ ਗੁਰ ਅਗਾਰੀ। ਅਰਪੈ ਨਿਤ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤਿ ਮੁਦ ਧਾਰੀ।**

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਭਾ. ਬਹਿਲੋ, ਭਾ. ਭਗਤੂ, ਪੰਜਾਬਾ, ਭੁੰਦੜ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਮਸੰਦ ਅੱਗੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਚੌਧਰੀ ਭਾ. ਰੂਪਾ, ਭਾ. ਜੋਧ, ਭਾ. ਕਾਲਾ, ਕਰਮ ਚੰਦ, ਬਾਗਾ, ਗੁਰਦਾਸ, ਤਾਰਾ, ਭੁੰਧੜ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਿਹਾਰੀ, ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਗੋਰਾ ਆਦਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ।

ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਣਾ—

ਭਾਈ ਕਾਲੇ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਾਲਾ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਾਲਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਢਿੱਡ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕਾਲਿਆ ਇਹ ਬੱਚੇ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੋਂ ਕਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਇਹ ਭੁੱਖੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਇਹ ਤੁਹਾਥੋਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਬਖਸ਼ਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹੇ ਸਨ :

ਇੰਨਕੀ ਅੰਸ ਰਾਜ ਬਹੁ ਕਰ ਹੈ। ਬਹੁ ਪੁਸਤਨ ਧਰ ਲੈ ਅਨੰਦ ਹੈ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸੋ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਲੀ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹੋਏ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕ੍ਰੋਪੀ ਕਾਰਣ ਮਾਝੇ ਵੱਲ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਸਰਗਰਮੀ ਅਝੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧਾਇਆ। ਇਸ

ਕਰਕੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਸਰ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਵਲ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨਦਾਸ, ਸੁਥਰੇ ਸ਼ਾਹ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਕੂਮਤ ਖਾਮੋਸ਼ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੌਧਰੀ ਲੰਗਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚੌਧਰੀ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜੋ ਕਿ ੧੦੩ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਦਾਰੇ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਇਮਦਾਦ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਲੱਭਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤ ਲਿਖ ਭੇਜੀ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਗੱਦੀ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਗੱਦੀ ਮੈਨੂੰ ਦੁਆਈ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹਰਿਗਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਣ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰਾਮਗਾਇ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸੀ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ। ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ, ਆਪ ਜੀ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੧ ਈ: ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ : ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਸੰਨ ੧੬੫੬।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ, ਕੀਰਤਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ।
ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ : ਪਿਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਮਾਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ) ਜੀ।
ਗੁਰਿਆਈ : ਕੱਤਕ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੭੧੮, ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਈ: ਕੀਰਤਪੁਰ।
ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ : ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪, ਸੰਮਤ ੧੭੨੧, ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੧੬੫੬-੧੬੬੧)

ਪ੍ਰਕਾਸ਼—ਅੱਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਾਵਣ ਵਦੀ ੧੦, ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਸੰਨ ੧੬੫੬ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚਲੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ 'ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਿਲ' ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਕੌਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ, ਵੱਡੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਉਹ ਅੱਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਖਾਸ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਲੈ ਲਿਆ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰਦੇਵ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ।

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾਂਗੇ।”

ਦਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ, ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਪੰਜੋਖਰੇ ਕੀਤਾ—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ 'ਤੇ ਪੰਜੋਖਰੇ ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਇਕ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨਾਮੇ ਬੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਦੀਆਂ-ਫਿਰਦੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਹ ਕੌਣ ਹਨ?” ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ।” ਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਸਹਿਤ ਕਿਹਾ, “ਨਾਮ ਤਾਂ ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਦੁਆਪਰ ਜੁਗ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੀਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣ, ਤੇ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸੀ ਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਖਾਇਆ ਹੈ।” ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਚੱਲ ਕੇ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਪੁੱਛ ਲੋ।” ਤਾਂ ਲਾਲ ਚੰਦ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੁਆਪਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਨਾਮ ਰਖਾਇਆ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਾ ਦਿਉਗੇ? ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪੰਡਿਤ ਜੀ! ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਮਨ ਦਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਤੂੰ ਸਮਝੇਂਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਸਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਘਰ ਰੱਖ ਕੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਤੂੰ ਕਹੇਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਗੀਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਛੱਜੂ ਨਾਮੇ ਝਿਉਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁੰਗਾ ਤੇ ਬੋਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਕੇ ਪੇਟ ਪੂਰਤੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੱਚੇ ਤਲਾਅ ਵਿਚ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਛੱਜੂ ਝਿਉਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ੧੦੮ ਸੰਤ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਤਾਂ ਛੱਜੂ ਝਿਉਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦਿਆ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸਫ਼ਰਨ ਹੋ ਆਈਆਂ। ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :-

ਹੇ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ! ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਣਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨਾਮੇ ਪੰਡਿਤ ਗੁੰਗੇ ਬੋਲੇ ਛੱਜੂ ਝਿਉਰ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਐਸਾ ਸਲੋਕ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੀਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਤਾਂ ਛੱਜੂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪਾਠ ਕਰਕੇ, ਇਕ-ਇਕ ਸਲੋਕ ਦੇ ਕਈ-ਕਈ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਗੀਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਦੀ ਵੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਸਗੋਂ ਤਮਾਮ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ‘ਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪਿਆ,

**ਬੋਲਯੋ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਵਰ ਕੇਰੀ।
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪਿਖੀ ਬਧੇਰੀ।
ਬਿਪਰ ਜਾਤ ਬਿਦਯਾ ਮਦ ਭਾਰੀ।
ਜਾ ਕਰ ਮਤਸਰ ਬਢੀ ਅਪਾਰੀ॥ ੨੫੨ ॥**

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਲਾਲ ਚੰਦ ਪੰਡਿਤ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਠੀਕ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਸਰੂਪ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਲਓ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਹੋਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਵਿਚ ਜੋੜ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਆਖਿਰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ : ‘ਮਰਣਹਾਰੁ ਇਹੁ ਜੀਅਰਾ ਨਾਹੀ।’ ਆਤਮਾ ਨੇ ਮਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰ ਨੇ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਚਿੰਤਾ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ? ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਆਪ ਚੇਚਕ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ੧੬੬੪ ਈ: ਨੂੰ (ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ‘ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ’ ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗਰਾਮ ਬਕਾਲੇ। ਬਨ ਗੁਰ ਸੰਗਤ ਆਪ ਸੰਭਾਲੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ) ਇਥੇ ਹੀ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

**ਅਹਿ ਕਾਚਰੀ ਜਯੋ ਬਾਤ ਕਰਿ, ਤਯੋ ਦੇਹ ਨਿਜ ਗੁਰ ਤਜ ਦਈ॥ ੩੮੯ ॥
ਬੁਧਵਾਰ ਚੌਦਸ ਚੇਤ ਸਿਤ, ਨਿਸ ਅਰਧ ਘਟਕਾ ਦ੍ਰੈ ਗਈ।
ਬਸੁ ਸਸੀ ਸੰਗਤ ਵਾਰ ਨਭ, ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਤਬਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮਈ।**

(ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ਬਿ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

(ਬਸੂ-੮ ਸਸੀ-੧, ਵਾਰ-੭, ਨਭ-੧, ੧੭੧੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੬੭੮, ਸੰਨ ੧੬੨੧।
- ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਪਿਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ,
ਮਾਤਾ : ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ।
- ਵਿਆਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ, ਸੰਮਤ ੧੬੮੯ ਨੂੰ।
- ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲੀ : ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪, ਸੰਮਤ ੧੭੨੧, ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ।
- ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜੇ : ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪, ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੬੫ ਸੋਮਵਾਰ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
- ਸੰਤਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (੨੩ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩) ਸੰਨ ੧੬੬੬।
- ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ : ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ।
- ਸੱਚ-ਖੰਡ ਪਧਾਰੇ : ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੭੩੨, ਸੰਨ ੧੬੭੫, ਸੀਸ ਗੰਜ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦਿੱਲੀ। ਸੀਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਧੜ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ੧੧੫ ਸ਼ਬਦ ੧੫ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (੧੬੨੧-੧੬੭੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦੀ

ਨਿਜੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਆਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ।

੧੬੮੯ ਈ: ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੬੬੬ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੭੨੩) ਨੂੰ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਸਿੰਘ) ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇਗ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ। ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ ਤੀਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਧਨਾ, ਸਿਮਰਨ, ਭਜਨ, ਜਪ-ਤਪ ਰੂਪ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੬੬੫ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੭੨੨) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਵਿਲੀਨ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ।

ਗੁਰਤਾ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਮਾਲਵਾ, ਪੁਆਧ, ਬਾਂਗਰ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ, ਆਸਾਮ ਆਦਿ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ 'ਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦੂਰ-ਦਰਾਜ਼ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾਮੀ ਨਗਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਨਗਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵੱਡੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਨਗਰ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਦਾਨੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਬੀਜ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਿੱਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ੧੬੭੫ ਈ: (ਸੰਮਤ ੧੭੩੨) ਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ ੫੪ ਸਾਲ ੭ ਮਹੀਨੇ ੭ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਦਸ ਸਾਲ ੭ ਮਹੀਨੇ ੧੮ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ : ਪੋਹ ਸੁਦੀ ੭ (੨੩ ਪੋਹ) ਸੰਮਤ ੧੭੨੩, ਸੰਨ ੧੬੬੬
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ : ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ, ਬਿਹਾਰ।
- ਪਿਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ।
- ਮਾਤਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ।
- ਗੁਰਿਆਈ : ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੭੩੨, ਸੰਨ ੧੬੭੫, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ।
- ਵਿਆਹ : ੧. ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਜਸ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੩੪ ਨੂੰ।
 ੨. ਲਾਹੌਰ ਨਿਵਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਸਰਨ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੪੧ ਨੂੰ।
 ੩. ਰੋਹਤਾਸ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਨੂੰ।
- ਸੰਤਾਨ : ੧. ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, (ਸੰਨ ੧੬੮੭)
 ੨. ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, (ਸੰਨ ੧੬੯੦)
 ੩. ਬਾਬਾ ਜੋਗਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, (ਸੰਨ ੧੬੯੬)
 ੪. ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ, (ਸੰਨ ੧੬੯੯)
- ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ : ਵੈਸਾਖ ੧, ਸੰਮਤ ੧੭੫੬, ਸੰਨ ੧੬੯੯ ।
- ਅਸਥਾਨ : ਕੇਸਗੜ੍ਹ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਹੋਲਗੜ੍ਹ, ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ, ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ, ਅਬਚਲ ਨਗਰ।
- ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ : ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੭੬੫, ਸੰਨ ੧੭੦੮, ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਬਚਲ ਨਗਰ, ਨੰਦੇੜ ਹੈਦਰਾਬਾਦ, (ਦੱਖਣ)।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

(੧੬੬੬-੧੭੦੮)

ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਗਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਸ਼ਾਹਿ ਸ਼ਾਹਿਨਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼— ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸੱਤ, (ਤੇਈ ਪੋਹ), ਸੰਮਤ ੧੭੨੩, ਬਿ. (੧੬੬੬ ਈ:) ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ।

“ਤਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਮਾਰਾ ਭਯੋ॥ ਪਟਨਾ ਸਹਰ ਵਿਖੇ ਭਵ ਲਯੋ॥”

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ’ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਟਨੇ ਆਏ—

ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਪਟਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਪਿਸ ਪਟਨੇ ਆ ਪਹੁੰਚੇ।

ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ—

ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬ ਆਵਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲੈਣਗੇ। ਸੋ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ‘ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ।

ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਦਿਆ—

ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰੀਆਂ। 'ਦਾਨਾ ਪੁਰ' ਤਕ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ। ਏਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਮੋੜਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦਾਨਾ ਪੁਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਬਿਰਧ ਮਾਈ ਨੇ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖਿਚੜੀ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹਾਂਡੀ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ 'ਹਾਂਡੀ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਓਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਹਰ ਪੜਾਅ ਉਤੇ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਦੇ ਹੋਏ ਹਜ਼ੂਰ ਬਨਾਰਸ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪੁੱਜੇ। ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸ ਦਿਨ ਰਹੇ।

ਓਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ, ਪਰਾਗਰਾਜ, (ਤ੍ਰਿਬੇਣੀ) ਅਯੁੱਧਿਆ, ਲਖਨਊ, ਕਾਨ੍ਹਪੁਰ, ਆਦਿ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਦੇਵ ਮਥੁਰਾ ਪੁੱਜੇ। ਓਥੋਂ ਤੁਰਕੇ ਹਰਿਦੁਆਰ, ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਬੁੜੀਏ, ਦਾਮਲੇ, ਲਖਨੌਰ ਹੋ ਕੇ ਕੀਰਤਨਪੁਰ ਪੁੱਜੇ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ

(੧੬੭੫ ਈ: ਤੋਂ ੧੬੮੩ ਈ: ਤੱਕ)

ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿਚ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਤਕ ਲੈਣ ਆਏ। ਸਮੇਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਬਾਲਪਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰੇ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਆਪ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹੇ :

ਹਰਿਜਸ ਰਾਇ ਸਿੱਖ ਬ੍ਰਹਮਣ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਫਾਰਸੀ ਸਾਸਤ੍ਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੈਮਣ।

ਸੋ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸ੍ਰੀ (ਮਾਤਾ) ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹੋਕੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਣਾ

(੧੬੭੫-੧੭੦੮)

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੰਨ ੧੬੭੩ ਈ: ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ। ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਬੰਸ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੁਇਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਅੱਠ ਸਾਲ, ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੀ।

ਅਤੀ ਸੁੰਦਰੀ ਨਾਮ ਸੁੰਦਰੀ ਜਨ ਗੁਨ ਮਨ ਯੁਤ ਕੁੰਦਨ ਮੁੰਦਰੀ।

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਸਨ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜੋ ਗਲਤ ਹਨ।

ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਮਾਏ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹਨ।

ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ—

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੭੮ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਨਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ' ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨ (ਝੰਡਾ) ਤੇ ਨਗਾਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਣ ਜਾਂ ਨਗਾਰਾ ਖੜਕਾਉਣਾ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਤੇ ਜੁਰਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਨੰਦਗੜ੍ਹ ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਝਾ ਲੰਗਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹਜ਼ੂਰ ਆਪ ਰਾਤਰੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂਕਿ ਕੋਈ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਮੁੜ ਸਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ।

ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ—

ਹਜ਼ੂਰ 'ਰਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ' ਖੜਕਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਈ ਧਾਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਬੇਚੈਨ—

ਸਿੱਖ ਆਏ ਦਿਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਗਾਰੇ ਖੜਕਾ ਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਵੀ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਕ ਖਾਸ ਹੱਦ ਤਕ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੀਚ-ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ (ਰਾਜਿਆਂ-ਛੱਤਰੀਆਂ) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾ ਦੇਣ। ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੰਗਣਾ ਸੀ। ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਈ, 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਚਾਰ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਵਿਹਰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਕੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਸਾਡਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੇਗੀ।' ਸਮਰੱਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਵੈਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਪਰ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਲੜਾਈ ਟਾਲ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਨਾਹਨ ਦਾ ਸੱਦਾ—

ਰਾਜਾ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਹਨ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਨਾਹਨ ਚਲੇ ਗਏ।

ਪਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਸਾਇਆ—

ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਿਰਮੌਰ ਦੂਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫਿਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ, ਰਮਣੀਕ ਥਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਉਥੇ 'ਪਉਂਟਾ' ਨਾਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ।

ਬੰਨੀ (ਜੰਗਲੀ) ਪਹਾੜੀ ਫਿਰਦਿਆਂ ਜਿਥੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕਾਏ ਪਾਉਂ ਸੋ ਪਾਉਂ ਸੋ ਪਉਂਟਾ ਬਣਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਉਂਟਾ ਰਹੇ।

ਪਾਵ ਟਿਕਯੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਆਪਿ ਨਾਮ ਧਰਯੈ।

ਇਸ ਪਾਵਟਾ ਸਭ ਦੇਸਨ ਪ੍ਰਗਟਾਇ। (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਣ ਆਇਆ—

ਫਤਹਿ ਸ਼ਾਹ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪਉਂਟੇ ਆਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਜਾ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਝਗੜਾ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਰਾਜੇ ਗੁਰਦੇਵ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨਦੇ ਵਿਦਾ ਹੋਏ।

ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ—

ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਿਆਂ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਇਕ ਬਲੀ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।

ਤਹ ਕੇ ਸਿੰਘ ਘਣੇ ਚੁਨਿ ਮਾਰੇ। ਰੈਭ ਰੀਛ ਬਹੁ ਭਾਂਤ ਬਿਦਾਰੇ।

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਜ਼ੂਰ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਗਏ। ਗੁਰਦੇਵ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ ਭੁਲੇ ਭਟਕੇ ਜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਤਾਰਨਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਚਾਉ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਆਮ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਕੋਈ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਜੰਗੀ ਜੋਸ਼ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਕਵੀ ਰੱਖੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਇਆ ਹੈ :

ਕਵਿਤਾ ਕਾਵਯ ਬਨਾਵਹਿ ਜੋਈ। ਨਵ ਰਸ ਸਹਿਤ ਬਿਭੂਖਨ ਕੋਈ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—

ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਬਖਸ਼ੀ। ੧੭੪੩ ਬਿ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਯੁੱਧ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ'

ਗੋਖਿਆ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪੜ੍ਹੇਤਰੇ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਦੋਣ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੬੯੦ ਬਿ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ' ਗੋਖਿਆ ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਸਨ।

ਅਲਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਖ਼ਾਂ, ਰਾਜਪੂਤ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਕਾਮ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਹਾਰ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀਆਂ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ—

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ—

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਧਾ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਸਖ਼ਤ ਮੁਗ਼ਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ। ਏਹਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਿਆ।

ਇਧਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਗ ਨੇ ਚੋਖੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—

ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਸਾਰਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਧਾਈਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਸੁਨਿ ਪਰਵਾਰ ਅਨੰਦਤ ਹੋਵਾ। ਤੀਨੋ ਗੁਰ ਨੰਦਨ ਕੋ ਜੋਵਾ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਧਰਮ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨੱਸ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਦੋ ਮੇਲੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਲੱਗਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ : ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ—

ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ—

ਤਬ ਸਹਿਜੇ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ ਸਾਬਤ ਮਰਦਾਨਾ।
ਕਲ ਮੈਂ ਕਰਨਹਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਲਾਧਾਰ,
ਜਗਤ ਕੇ ਉਧਾਰਥੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਯੋ ਹੈ।
ਅਸੁਰ ਸਿੰਘਾਰਥੇ ਕੋ ਦੁਰਜਨ ਕੇ ਮਾਰਥੇ ਕੋ,
ਸੰਕਟ ਨਿਵਾਰਥੇ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਬਨਾਯੋ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ—

ਹਰ ਸਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ ਸਾਲ ਵੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਈ। ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਰੁਹਤਾਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬਸੀ ਗੋਤ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਜੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਜੀ ਵੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, “ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਮੇਰੀ ਕੰਨਿਆ ਛੋਟੀ ਹੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦਾਸੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਸਾਰੀ ਇਸਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਸਮਝ ਕੇ ‘ਮਾਤਾ ਜੀ’ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜਬ ਤੇ ਮੈ ਉਰ ਮੈ ਇਮ ਧਰੀ। ਕੰਨਿਆ ਗੁਰ ਕੋ ਅਰਪਨ ਕਰੀ।

ਤਬ ਕੀ ਮਾਤਾ ਸਮ ਸਭਿ ਕੇਰੀ। ਮਨ ਸੁ ਭਾਵਨਾ ਕੀਨ ਬਢੇਰੀ।

ਆਪ ਇਸਨੂੰ ਚਰਨੀਂ ਲਾ ਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੂਰਨ ਕਰੋ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ—

ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਿ ਨਾਮ ਜਿਸ ਕੇਰਾ। ਮਸਤਕ ਟੇਕ ਸਾਸ ਕੇ ਪੈਰਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵ ਕੌਰ ਜੀ ਹਨ।

ਪੁਤਰ ਖਾਲਸਾ ਤੇਰੇ ਭਯੋ। ਗੋਦ ਪਾਇ ਤੁਝ ਹਮ ਨੇ ਦਯੋ।

(ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ—

ਏਸੇ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁ: ਅਗੰਮਪੁਰ ਹੈ।

ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ਬੋੜਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਅਮਨ ਦਾ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰੀ। ਉਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਦਾ ਸਾਲ ਸੀ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪਿਆਰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਯਕੀਨੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਤੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਾਂ ਬੇਟਾ, ਜਾਉ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ (ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ) ਪੂਰੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਉਸ 'ਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸਾਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਸਫਲ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ।

ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਸੂਤ ਕੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੱਦ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਵਾਂਗ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੰਵਾ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਕੇਵਲ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ।

ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੋਹਬ ਤੇ ਭੈ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ

ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਲਗੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਬੇ-ਨਜ਼ੀਰ, ਬਹਾਦਰ, ਬੇਮਿਸਾਲ, ਦਲੇਰ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵਾਲੇ ਰਣਭੂਮੀ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਲਿਤਾੜਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਮ ਤੋਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਦੁਆਲੇ ਦੀਵਾਰ ਉਸਾਰੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮੋਤ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਠ ਨਾ ਕੰਬੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਨਹੀਂ ਵਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੜਖੜਾਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਕਿੱਡਾ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਦਲੇਰੀ, ਕਿੱਡੀ ਹਿੰਮਤ, ਕਿੱਡਾ ਜਿਗਰਾ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਬਲ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਹਿੰਮਤ, ਇਹ ਜੋਸ਼-ਮੁਹੱਬਤ, ਇਹ ਰੂਹ, ਇਹ ਖੂਨ ਤੇ ਇਹ ਨਿਡਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਿਖਾਈ ਸੀ? ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ।

ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਰ ਜ਼ਰਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸਗੋਂ ਵੱਡਾ ਵੀਰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ! ਆਖ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ॥' ਦੀਵਾਰ ਛਾਤੀ ਉਪਰ ਅੱਪੜ ਗਈ ਤੇ ਸਾਹ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਦੀਨ ਕਬੂਲਣ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਕਾਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਵਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੀਵਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸਵਰਗ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਾਂਗੇ।

ਆਖਰ ਦੀਵਾਰ ਸਿਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੌਂ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੇਟੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਗਏ ਪਰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਗਏ।

ਧੰਨ ਧੰਨ ਗੁਰਦੇਵ ਸੁਤ ਤਨ ਕੈ ਲੋਭ ਨ ਕੀਨ।

ਧਰਮ ਰਾਖ ਕਲ ਸੈ ਗਏ, ਦਾਦੇ ਸੈ ਜਸ ਲੀਨ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੰਨ੍ਹੇ ਪੋਤਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਣ ਹੋ ਗਈ।

ਇਥੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵ ਕੌਰ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ, ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ।

ਚਾਰ ਮੁਏ ਤੋਂ ਕਿਆ ਹੁਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜਾਰ।

ਤੋਹਿ ਪੁਤਰ ਬਡ ਥੀਰ ਬਹਾਦਰ। ਗਯੋਂ ਸਵਰਗ ਦੇਵਨ ਤੇ ਸਾਦਰ।

ਜਗ ਮਹਿ ਜੋਸ ਅਖੰਡ ਕੋ ਪਾਵਾ। ਜਨਮ ਲਾਭ ਕੋ ਕਰਮ ਕਮਾਵਾ।

ਅਸ ਥੀਰਨ ਕੀ ਜਨਨੀ ਜੋਇ। ਸੋਕ ਕਰਨ ਕੇ ਉਚਿਤ ਨ ਸੋਇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ

ਨਦੇੜ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਰੂ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਗਈ। ਰਹਿਰਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਪਲੰਘ 'ਤੇ ਜਾ ਲੇਟੇ। ਦੋਵੇਂ ਪਠਾਣ ਪਿਛੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਤਾਉੱਲਾ ਖਾਂ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਲ ਖਾਨ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪਲੰਘ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਗੁਲ ਖਾਨ ਨੇ ਖੰਜਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਕੇ ਉਸ ਪਠਾਣ ਦਾ ਸਿਰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਰੋਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਖੜਾ ਪਠਾਣ ਦੌੜ ਉਠਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜ਼ਖਮ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਫੱਟ ਬੰਨ੍ਹ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜ਼ਖਮ ਸੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੇਵ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਖਰਾਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਖੂਨ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। (ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਹਜ਼ੂਰ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਾਣ ਹੋਵੇ।) ਇੱਕ ਦਿਨ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਭਾਰੀ ਧਨੁੱਖ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਕ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚੌਖੀ ਖਰਾਬ

ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਗਏ।

“ਖਾਲਸਾ ਜੀ!” ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਤਮ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।”

**ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਬੀ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ।
ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਯੋ ਗ੍ਰੰਥ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਯੋ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾ ਕੀ ਦੇਹ।
ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਕੋ ਮਿਲਬੈ ਚਹੈ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮੇ ਲੇਹ।
ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਆਕੀ ਰਹੇ ਨਾ ਕੋਇ।
ਖੁਆਰ ਹੋਇ ਸਭ ਮਿਲਹਿਗੇ ਬਚੇ ਸਰਨ ਜੋ ਹੋਇ।**

ਸਾਡੇ ਪਿਛੋਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਹੀ ਪੰਥ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਪੰਥ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ‘ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ’ ਜੋ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ‘ਹੁਕਮ’ ਹੋਵੇਗਾ।

**ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਲਿਜੁਗ ਭਯੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਮਾਨ।
ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆ ਰੂਪ ਇਹ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ। ੪੧੨।**

ਫਿਰ ਜ਼ਖਮ ਵਿਚੋਂ ਖੂਨ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਿੰਘ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਇਲਾਜ ਵਾਸਤੇ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਜਾਣੀ-ਜਾਣ ਸਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਓਵੇਂ ਬਲਵਾਨ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਤੇਜ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਅੰਤਮ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ ਤੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

**ਗਈ ਅਰਧ ਰਾਤੀ ਘਰੀ ਚਾਰ ਅਉਰੇ।
ਭਏ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਭਰੀ ਬਾਤ ਅਉਰੇ। ੩੩।**

ਦੋਹਰਾ

**ਬਿਸਮੇ ਸਭ ਹੋਇ ਰਹੇ ਮਨ ਮੈ ਕਛ ਕੀ ਕਛੁ ਹੋਇ ਗਈ ਅਬ ਹੀ।
ਮਿਲਕੈ ਸਬ ਸਿੰਘਨ ਤਾਹਿ ਸਮੈ, ਇਹ ਭਾਂਤ ਬਿਚਾਰ ਕਿਯੋ ਤਬ ਹੀ।**

ਨੋਟ :- ਬਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਸਮ

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਸਰੂਪਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ੧੫ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਦਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ
ਜਨਮ	੧੩੯੮ ਈ:
ਅਸਥਾਨ	ਬਨਾਰਸ, ਕਾਂਸੀ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ।
ਮਾਤਾ	ਮਾਤਾ ਨੀਮਾ ਜੀ
ਪਿਤਾ	ਨੀਰੂ ਜੀ।
ਜਾਤ	ਜੁਲਾਹਾ।
ਸੁਪੱਤਨੀ	: ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਲੋਈ ਜੀ।
ਸੰਤਾਨ	੧ ਪੁੱਤਰ ਕਮਾਲਾ ਜੀ, ੧ ਪੁੱਤਰੀ ਕਮਾਲੀ ਜੀ।
ਗੁਰ ਮੰਤਰ	ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੁਕਮਰਾਨ	: ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ	: ਹੜੰਬੇ ਮਗਹਰ ਵਿਖੇ ੧੫੧੮ ਈ: ਨੂੰ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
ਕੁਲ ਭੋਗੀ ਉਮਰ	: ੧੨੦ ਵਰਸ਼।
ਬਾਣੀ	ਕੁਲ ਜੋੜ ੫੩੭ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ।
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਚ ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਥਵਾ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵੀ-ਏਕਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਧਵਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇ ਘਰ ੧੩੯੮ ਈ: (ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੧੫ ਸੰਮਤ ੧੪੫੫) ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲੀ (ਨੀਰੂ) ਜੁਲਾਹੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਨੀਮਾ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋਈ। ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲੋਈ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਪੁੱਤਰ ਕਮਾਲ ਤੇ ਪੁਤਰੀ ਕਮਾਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਏ, ਪਰ ਸਾਧਨਾ ਮਾਰਗ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਰਗੁਣ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੀਕ ਪੁੱਜੇ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਤ-ਮੱਤਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਰਚਾਵਾਂ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖੰਡਣ-ਮੰਡਣ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪੁਰੋਹਿਤ ਜਮਾਤ ਦੇ ਆਪਹੁਦਰੇਪਨ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਅੰਧਤਾ ਦਾ ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿਖੇਧ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੋਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਚਾਲਨ ਕਰਕੇ ੧੪੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੋਰਖਪੁਰ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਦੂਰ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਮਰਨ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਨਿਵਾਰਣ ਲਈ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਆ ਟਿੱਕੇ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੫੧੮ ਈ: ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਕੁਲ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ ਇਤਿਆਦਿਕ ੫੪੧ ਹਨ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	:	ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	:	ਸੰਨ ੧੨੭੧ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ	:	ਪਿੰਡ ਨਰਸੀ ਬਾਮਣੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਤਾਰਾ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ।
ਮਾਤਾ	:	ਮਾਤਾ ਗੋਨਾ ਬਾਈ ਜੀ।
ਪਿਤਾ	:	ਪਿਤਾ ਦਾਮਸ਼ੇਟੀ ਜੀ
ਪਤਨੀ	:	ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਜੀ।
ਨਿਵਾਸ	:	ਪੁੰਡਰ ਪੁਰ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ	:	੧੩੫੧ ਈ: ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਪੰਜਾਬ।
	:	ਬਾਣੀ ੬੧ ਸ਼ਬਦ।
ਰਾਗੁ ਗਿਣਤੀ	:	੧੮ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਸਰਵ-ਸਨਮਾਨਿਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਘਰ-ਘਰ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਤਾਰਾ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਦੇ ਪਿੰਡ ਨਰਸੀ ਬਾਮਨੀ ਵਿਚ ਦਾਮਸ਼ੇਟੀ ਛੀਬੇ ਦੇ ਘਰ ਗੋਨਾਬਾਈ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੧੨੭੧ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਮੱਤ ਹੀ ਉਚਿਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸੇਠੀ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਨੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਹਾਂਦੇਵ, ਗੋਬਿੰਦ, ਵਿੱਠਲ ਅਤੇ ਸਪੁੱਤਰੀ ਲਿੰਬਾਬਾਈ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਕੇ ਠਾਕੁਰਾਂ (ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ) ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ੂਦਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਲੀਨ ਹੋਏ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ ਮੰਦਿਰ ਦਾ ਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ॥

ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਕਉ ਦੇਹੁਰਾ ਫਿਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ (ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਜਾਂ ਫ਼ੀਰਜ਼ੋਸ਼ਾਹ ਤੁਗਲਕ) ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮ੍ਰਿਤ ਗਊ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦੰਡ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਭਗਤ-ਵਛਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਕੇ ਮੋਈ ਗਊ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੀ

ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਣੂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਰਹੇ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਵਿਨੋਭਾ ਖੇਚਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਜਿਹੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵੇਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੰਡਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਵਿਚ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀ ੨ ਮਾਘ ਨੂੰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਪੰਡਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮਰਾਠੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੮ ਰਾਗਾਂ ਅੰਦਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ ੬੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ
ਜਨਮ ਮਿਤੀ	੧੩੭੬ ਈ:
ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ :	ਮਾਤਾ ਧੁਰਬਿਨੀਆ ਉਰਫ ਕਰਮਾ ਦੇਵੀ।
ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ :	ਸ੍ਰੀ ਰਘੂ ਜੀ ਉਰਫ ਮਾਨ ਦਾਸ ਜੀ।
ਗੁਰਮੰਤਰ	: ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ।
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਸਥਾਨ :	ਕਾਂਸੀ ਵਿਖੇ।
ਪ੍ਰਲੋਕ ਤਿਥੀ	: ੧੫੨੯ ਈ:
ਕੁਲ ਭੋਗੀ ਉਮਰ :	੧੫੧ ਵਰਸ਼।
ਬਾਣੀ ਕੁੱਲ ਜੋੜ :	੪੦ ਸ਼ਬਦ।
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੧੬ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ

ਭਗਤ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਕਬੀਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਭੀ

ਬਨਾਰਸ ਨਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਚਮਾਰ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਸਾਖੀਆਂ ਹੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿਆਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਗਾਥਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਦੁਆਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਮੜੀ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਗੰਗਾ ਮਾਈ ਨੇ ਹੱਥ ਕੱਢ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਚਿਤੌੜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਝਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਿਸ਼ਯਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰੇਦਾਸ' ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਖੋਜਬੀਨ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤਿ-ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਨਾਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੪੦ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ।
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੩੬੬।
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਪ੍ਰਯਾਗ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
ਮਾਤਾ	ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਜੀ
ਪਿਤਾ	: ਭੂਰ ਕਰਮਾ ਜੀ।
ਗੁਰ ਮੰਤਰ	ਸੁਆਮੀ ਰਾਘਵਾਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ।
ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੧ ਬਸੰਤ ਰਾਗ
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	੧੪੬੭ ਈ:

ਭਗਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਬੀਜ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਮ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਵੈਰਾਗੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਚਾਰਯ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ 'ਰਾਮਾਵਤ' ਫ਼ਿਰਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੇ ਵੈਰਾਗੀ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਦੱਸੀ ਲਕਸ਼ਮੀ-ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀਤਾ-ਰਾਮ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪ੍ਰਯਾਗ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਭੂਰਿ ਕਰਮਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ ਕਿ ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੩੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ੧੨੯੯ ਈ: ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮਦੱਤ ਰੱਖਿਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਾਧੂ ਤੋਂ ਦੀਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਚਾਰਯ ਰਾਘਵਨੰਦ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਰਾਘਵਾਚਾਰਯ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਯੋਗ ਦੇ ਭੇਦ ਸਮਝ ਕੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਭੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਉਹ ਕਾਂਸ਼ੀ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਟਿਕੇ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੰਚਾਂਗ ਘਾਟ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੈਸ਼ਨਵ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵਰਣਾਸ਼ਰਮ ਸਬੰਧੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨੁਚਿਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਭ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੀਖਿਅਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ, ਫਿਰ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ੧੨ ਨਾਮਵਰ ਚੇਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ : ਅਨੰਤਾਨੰਦ, ਸੁਰਸੁਰਾਨੰਦ, ਸਖਾਨੰਦ, ਨਰਹਰੀਨੰਦ, ਯੋਗਾਨੰਦ, ਪੀਪਾ, ਕਬੀਰ, ਸੈਨ, ਭਾਵਾਨੰਦ, ਧਨੇਸ਼ਰ, ਹਲਵਾਨੰਦ ਅਤੇ ਰਾਮਦਾਸ।

ਰਾਮਾਨੰਦ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਰਚੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੁਤਾਬੁਜ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚਰਨ ਪੱਧਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਂਝ ੧੭ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ।
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੨੦੧ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਪਿੰਡ ਕੇਦਲੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੀਰ ਭੂਮ, ਬੰਗਾਲ।
ਮਾਤਾ	: ਬਾਮ ਦੇਵੀ ਜੀ
ਪਿਤਾ	ਭੋਜ ਦੇਵ ਜੀ ।
ਜਾਤ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	੧੨੭੩ ਈ:
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	੨ ਸ਼ਬਦ।
ਰਾਗੁ ਗਿਣਤੀ	: ੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ

ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਦੇਵ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਗਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਕਾਲ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਕਾਵਯ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।

ਜੈਦੇਵ ਕਨੌਜ ਨਿਵਾਸੀ ਭੋਜ ਦੇਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਮਦੇਵੀ (ਰਾਮਦੇਵੀ) ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਬੀਰ ਭੂਮਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੇਦਲੀ ਵਿਚ ੧੨੦੧ ਈ: ਵਿਚ ਜਨਮਿਆ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਉਸਦੇ ਮੰਦਿਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵਰਸ਼ ਮਾਘ ਦੀ ਸੰਗਰਾਂਦ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭਗਤੀ ਨੇ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, “ਜੈਦੇਵ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤਧਾਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ, ਪਰ ਤੱਤਵ ਵੇਤਾ ਸਾਧੂਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਅਨੰਨ ਸੇਵਕ ਹੋਇਆ” ਜੈਦੇਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੂਰਣ ਪੰਡਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਕ ਕਵੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਚ-ਕੋਟੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਪਦੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕਦਮਾਵਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਮਨਮੋਹਕ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਲਾਲ ਸੇਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਕਸ਼ਮਣ ਸੇਨ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਕੇ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ‘ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ’ ਇਸ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਅਤਿ ਉਤਮ ਕ੍ਰਿਤੀ

ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਚਨਾ 'ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ' ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੈਦੇਵ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਰਾਗ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਨ ਚਿਤ ਅਤੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਾਹਰੀ ਤਪ ਯੋਗ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰਿ ਭਗਤ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ ਕਰਮਣਾ ਬਚਸਾ॥

ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ ਤਪਸਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੬)

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੨੬੮ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਪਿੰਡ ਵਾਰਸੀ, ਸ਼ੋਲ੍ਹਾਪੁਰ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ,
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	੪ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	੧੩੩੫ ਈ:

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ

ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੨੬੮ ਈ: ਨੂੰ ਵੈਸ਼ ਕੁਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੁਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਸ਼ੋਲ੍ਹਾਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹੋਏ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਮਰਾਠੀ ਰੰਗ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ

ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ, 'ਨਦੀ ਨਾਥੰ', 'ਤਾ ਚੇ', 'ਰਾਮ ਚੇ' ਇਤਯਾਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦਾਦੂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ 'ਸਰਵਾਂਗੀ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਥਵਾ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਭੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਬੰਧੀ ਭੈਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ 'ਬੀਠਲ' ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਰਾਠੀ ਹੋਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ੧੩੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਅਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਅਤੇ ਗੂਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਚੜ੍ਹਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੰਦੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਲਈ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਭੁਲ ਹੈ ਯਥਾ-

ਨਾਰਾਇਣ ਨਿੰਦਸਿ ਕਾਇ ਭੂਲੀ ਗਵਾਰੀ॥

ਦੁਕ੍ਰਿਤ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਥਾਰੋ ਕਰਮੁ ਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੫)

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੪੧੬ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਧੁਆਨ ਨਗਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਟਾਂਕ, ਰਾਜਸਥਾਨ,
ਜਾਤ	ਜੱਟ
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	੧੪੭੫ ਈ:
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	੩ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗੁ ਗਿਣਤੀ	੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ

ਧੰਨਾ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਂਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧੁਆਨ ਨਗਰ ਦੇ ਜੱਟ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ੧੪੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਜਨਮੇ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਧੰਨਾ ਜੀ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਅਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੰਘਦੇ ਸਨ, ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਿੱਤ ਠਾਕੁਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭੀ ਚਾਅ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭੀ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਜੱਟ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਅਤੇ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਧੰਨੇ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇਖਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਧੰਨਾ ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਮਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	: ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	: ੧੩੯੦ ਈ., ਕਈਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ੧੩੪੩ ਈ:
ਜਨਮ ਸਥਾਨ	ਪਿੰਡ ਸੋਹਲ ਠਠੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮਾਤਾ	ਮਾਤਾ ਜੀਵਨੀ ਜੀ।
ਪਿਤਾ	: ਪਿਤਾ ਮੁਕੰਦ ਰਾਇ ਜੀ।
ਗੁਰਮੰਤਰ	ਸੁਆਮੀ ਵਲਭਾਚਾਰਯ ਪਾਸੋਂ।
ਜਾਤ	ਨਾਈ ਬਾਂਦਵ ਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਈ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ	: ੧੪੪੦ ਈ:।
ਕੁਲ ਭੋਗੀ ਉਮਰ	: ੫੦ ਵਰਸ਼।
ਕੁਲ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ।
ਰਾਗੁ ਗਿਣਤੀ	੧ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗੁ।

ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ

ਜਾਤਿ ਦੇ ਨਾਈ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ੧੩੯੦ ਤੋਂ ੧੪੪੦ ਈ:

ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਣ ਜੀ ਬਾਧਵਗੜ੍ਹ (ਰੀਵਾ) ਦੇ ਰਾਜਾ, ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਦੀ ਮੁੱਠੀ-ਚਾਪੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਗੋਸਾਈ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦਾ ਸ਼ਿਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਸੈਣ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਮਗਨ ਰਹੇ ਕਿ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਉਹ ਰਾਜਾ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਯਾਚਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਗਤੀ ਵੇਖਕੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੈਣ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੪੨੬ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਗੁਗਰੋਨਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਸਥਾਨ।
ਪਤਨੀ	ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਸੀਤਾ ਜੀ
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	੧੫੬੨ ਈ:
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	੧ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੧ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ

ਪੀਪਾ ਭਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੪੮੩ (੧੪੨੬ ਈ:) ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਵਾੜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੀਪਾ ਜੀ ਰਾਣਾ ਕੁੰਭਾ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਗੁਗਰੋਨ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਚੌਹਾਨ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਕੰਨਿਘਮ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੈਤਪਾਲ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਰਗਾ ਭਗਤ ਸਨ, ਫਿਰ ਇਕ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ ਵੈਸ਼ਨਵ ਮੱਤ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ

ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਸਮੇਤ ਵਿਚਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਇਆ। ਦੁਆਰਕਾ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ 'ਪੀਪਾ ਵਟ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੇਵਲ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ : ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ : ੧੪੮੦ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ : ਪਿੰਡ ਕਾਕੋਰੀ, ਲਖਨਊ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
ਧਰਮ : ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਸਨ।
ਗੁਰ ਮੰਤਰ : ਸੱਯਦ ਮੀਰ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਜੀ ਪਾਸੋਂ
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ : ੧੫੭੪ ਈ:
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ : ੨ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ : ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚੋਂ।

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ

ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਲਖਨਊ ਦੇ ਕਾਕੋਰੀ ਨਗਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਗਯਾਨਵਾਨ ਸੂਫੀ ਭਗਤ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ੧੪੮੦ ਤੋਂ ੧੫੭੪ ਈ: ਤੱਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭੀਖਨ ਜੀ ਇਕ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਫਕੀਰ ਸਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਵਿਦਵਤਾ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਸਨ।

ਭੀਖਨ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰੀਅਤ, ਤਰੀਕਤ ਦੇ ਸੂਫੀ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸੱਯਦ ਮੀਰ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭੀਖਨ ਜੀ ਉੱਤੇ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਅਧੀਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਸਰਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਫੀ ਰੰਗਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਗਤੀ ਮੱਤ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਜਨਮ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ : ੧੧੮੦ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ : ਸੇਹਬਾਨ, ਸੂਬਾ ਸਿੰਧ।
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ ੧ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ

ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੇਹਵਾਨ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹੁਰਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਧਨਾ ਜੀ ਕਿੱਤੇ ਤੋਂ ਕਸਾਈ ਸਨ ਪਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਪੂਰਬਲੇ ਭਲੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਦੀਮਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਨ ਪਲਟ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਧਨਾ ਜੀ ਰੱਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਸਿੰਧ ਹੋਏ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਗਾਥਾਵਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਧਨਾ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਫਿਰ ਭੀ ਮੰਦ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਤ ਭੰਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਆਰੋਪ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਪਰ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫਿਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸਿੱਖ

ਵਿਦਵਾਨ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਧਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਅਰਾਧਿਆ।

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ : ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ ੧੪੮੩ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ : ਕਨੌਜ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ।
ਜਾਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ
ਗੁਰ ਮੰਤਰ ਸੁਆਮੀ ਬਲਭਾਚਾਰਯ ਜੀ ਪਾਸੋਂ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ : ੧੫੯੩ ਈ:
ਕੁਲ ਬਾਣੀ ੧ ਸ਼ਬਦ।
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿੱਚ।

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ

ਭਗਤ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾਸ (ਜਨਮ ੧੪੮੩ ਈ:) ਕਾਨਕੁਰਜ ਬਾਰਸੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੋਲ੍ਹਾਪੁਰ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਨੰਦ ਨੇ ਸੁਆਮੀ ਵੱਲਭਾਚਾਰਯ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਭੀ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਦੇ 'ਪਰਮਾਨੰਦ ਸਾਗਰ' ਨਾਮੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਹਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਾਸ਼ਕ ਪਰਮਾਨੰਦ ਹੋਰ ਕਈ ਸਰਗੁਣ ਉਪਾਸ਼ਕ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਭੀ ਲੰਬੀ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪਿਛੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੫੨੯ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਨੇੜੇ
ਪਿਤਾ	ਪਿਤਾ ਪੰਡਿਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ
ਜਾਤ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ।
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	ਇੱਕ ਪੰਗਤੀ ਹੈ।
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	ਸਾਰੰਗ ਵਿਚੋਂ।
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ :	ਕਾਂਸੀ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ

ਭਗਤ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੨੯ ਈ: ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਸੂਰਦਾਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਵਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੰਦੀਲਾ ਦਾ ਹਾਕਮ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ-ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੇਖੇ-ਜੋਖੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਇਸ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕੰਮਕਾਰ ਛੱਡ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੰਗਤੀ ਹੈ : “ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗੁ॥

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ।
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ।
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ :	ਪਿੰਡ ਆਸਨੀ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼।
ਜਾਤ	: ਬ੍ਰਾਹਮਣ।
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	: ੩ ਸ਼ਬਦ
ਰਾਗ ਗਿਣਤੀ	੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ।

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ

ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਹਾਲਾਤ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਆਮ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਆਭਾਵ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਹ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ 'ਤੇ ਟੇਕ ਰੱਖਕੇ ਸਬਰ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਇਕਾਂਤ ਵਾਸ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਘਰ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਬੇਣੀ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ, ਭਗਵਾਨ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘਰ ਆ ਕੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਜਾਂਦੇ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਅਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੇਣੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗ-ਮੱਤ ਦੀ ਸਖਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ

ਨਾਮ	: ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ
ਜਨਮ ਤਾਰੀਖ	੧੧੭੩ ਈ:
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ	: ਪਿੰਡ ਖੋਤਵਾਲ, ਚਾਵਲੀ ਮੁਸੈਖਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ
ਮਾਤਾ	: ਮਾਤਾ ਕੁਰਸਮ (ਮਰੀਅਮ) ਜੀ
ਪਿਤਾ	: ਸ਼ੇਖ ਜਮਾਲਦੀਨ ਜੀ
ਗੁਰ ਮੰਤਰ	: ਕੁਤਬਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ
ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ	: ੧੨੬੬ ਈ:
ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ	: ੧੧੬ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ
ਰਾਗੁ ਗਿਣਤੀ	: ੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ।

ਭਗਤ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਵੱਲ ਲਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਮਰ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੀ ਮਧੁਰਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉੱਚਤਾ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮਾਨਦੰਡ ਥਾਪੇ।

ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੀਨ ਮਸਊਦ ਸ਼ੱਕਰਗੰਜ ਦਾ ਜਨਮ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਖਲੀਫ਼ੇ ਹਜ਼ਰਤ ਉਮਰ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਜਲਾਲੁਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ੧੧੭੩ ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਖੋਤਵਾਲ (ਚਾਵਲੀ ਮਸ਼ਾਯਖ) ਵਿਖੇ ਮਰਿਯਮ (ਕੁਰਸਮ) ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲਤਾ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸ਼ੱਕਰ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਰਨ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਕੁਰਾਨ ਮਜੀਦ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਮੱਕੇ ਦੇ ਹੱਜ ਲਈ ਗਏ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਖ਼ੁਆਜਾ ਬਖ਼ਤਯਾਰ ਕਾਕੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇਕ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਰੜੀ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ। ਭੁੱਲੀ ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੱਤ ਭ੍ਰਮਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਵਾਰਧਾ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਉਹਨਾਂ ਅਜੋਧਨ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਬਹੁਤ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਦਸੀ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਨਾਸਿਰੁੱਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹਜ਼ਬਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਲਿਬਾਸ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਪਤਨੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਸਨ। ੧੨੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਯੂ ੧੨੦ ਸਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਦਿਹਾਂਤ ੧੨੯੩ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਦਰੁਦੀਨ ਸੁਲੇਮਾਨ ਬੈਠਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣਾ ਮੁਸੱਲਾ ਅਤੇ ਤਸਬੀ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਕਿਰਮਾਨੀ ਦੇ ਹੱਥ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਔਲੀਆ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਸਨ।

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਉੱਚੇ ਤਿਆਗੀ, ਪਰਮ ਤਪੱਸਵੀ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਭੁਲ੍ਹ ਭੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ

ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕਰਗੰਜ ਕਹਿਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ੧੧੬ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਆਸਾ ਅਤੇ ਸੂਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਬੀ ਮੁਹੱਬਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਸੱਚਾ ਇਨਸਾਨ ਹੈ-

ਦਿਲੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨੁ ਸੇਈ ਸਚਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮੮)

ਸਤਾਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਜਰਾ

੧. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹ ਜੀ
੨. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ
੩. ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਜੀ
੪. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ
੫. ਭੱਟ ਜਲ੍ਹ ਜੀ
੬. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ
੭. ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਜੀ
੮. ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ
੯. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ
੧੦. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ
੧੧. ਭੱਟ ਜਲਣ ਜੀ
੧੨. ਭੱਟ ਦਾਸ ਜੀ
੧੩. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ
੧੪. ਭੱਟ ਗੰਗਾ ਜੀ
੧੫. ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ
੧੬. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ
੧੭. ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ

ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਜਰਾ

੧. ਭੱਟ ਕੱਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ

੨. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ

੩. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ

੪. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ

੫. ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਜੀ

੬. ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ

੭. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ

੮. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ

੯. ਭੱਟ ਮਥਰਾ ਜੀ

੧੦. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ

੧੧. ਭੱਟ ਹਰਬੰਸ ਜੀ

ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ 'ਭੱਟ' ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ "ਉਸਤਤਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਕਵੀ, ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਯਸ਼ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਦੇਵਗਯਾਤਾ ਪੰਡਿਤ, ਪੰਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੱਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਏ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ" ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਭੱਟ-ਬਾਣੀ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੱਟ ਕੌਣ ਸਨ, ਕਿੰਨੇ ਸਨ, ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੂੜਾ ਮਣੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਮਾਰਤੰਡ ਅਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਟੀਕਾ ਕਰਤਾ ਨੇ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਦਸਮੀ ਪੋਥੀ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦਰਪਨ ਵਲੋਂ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਨੇ ਇਹ

ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਮੇਟਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਨਮ ਧਾਰੋ ਤਾਂ ਜਨਮ ਧਾਰੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰੀ ਮੰਨਦਿਆਂ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਜਨਮ ਧਾਰੋ। ਸਰਾਪੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਧਾਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਸਮੇਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਤੋਂ ੧੭ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਇਕ ਇਕ ਵੇਦ ਚਤੁਰ ਵਪੁ ਧਾਰੇ

ਪ੍ਰਗਟ ਨਾਮ ਤਿਨ ਕਹੋ ਅਸੰਸ।

ਪੂਰਵ ਸਾਮਵੇਦ ਕੇ ਇਹ ਭੇ

ਮਥੁਰਾ, ਜਾਲਪ, ਬਲ, ਹਰਿਬੰਸ।

ਪੁਨਿ ਰਿਗਵੇਦ ਕਲਯ, ਜਲ, ਨਲ ਤ੍ਰੇ

ਕਲਸਹਾਰ ਚੌਥੇ ਗਿਨਿ ਅੰਸ।

ਭਏ ਯਜੁਰ ਕੇ ਟਲਯ, ਸਲਯ ਪੁਨਿ

ਜਲਯ, ਭਲਯ, ਉਪਜੈ ਦਿਜਬੰਸ।

ਬਹੁਰ, ਅਬਰਬਣ, ਦਾਸਰੁ ਕੀਰਤਿ,

ਗਨਿ ਗਯੰਦ, ਸਦਰੰਗ ਸੁਚਾਰ।

ਕਮਲਾਸਨ ਕੋ ਭਿਖਾ ਨਾਮ ਸੁ

ਇਹ ਸਭ ਤੇ ਭਾ ਅਧਿਕ ਉਦਾਰ।

(ਗੁਰ ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਸ: ਰਾਸਿ ੩, ਅੰਸੂ ੪੮)

੧. ਸਾਮਵੇਦ : ਮਥੁਰਾ, ਜਾਲਪ, ਬਲ, ਹਰਬੰਸ।
੨. ਰਿਗਵੇਦ : ਜਲ, ਨਲ, ਕਲ, ਕਲਸਹਾਰ।
੩. ਯਜੁਰਵੇਦ : ਟੱਲ, ਸਲਯ, ਜਲਯ ਅਤੇ ਭਲਯ।
੪. ਅਥਰਬਣ ਵੇਦ : ਦਾਸ, ਕੀਰਤ, ਗਯੰਦ ਤੇ ਸਦਰੰਗ।
੫. ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ : ਭਿਖਾ

ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਪੰਡਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾਖਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੯, ਡਾ: ਟਰੰਪ ੨੦, ਭਾ. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ੧੭ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ: ਮਨਮੋਹਨ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਵੀ ਏਹੋ ਗਿਣਤੀ ਦੱਸੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੈ-ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੱਟ ਪੂਰਨ ਤੇ ਕਾਮਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਪਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅੱਗੇ ਆਪਾ ਸਮਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੈ-ਰਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਟਿਕਾਓ ਲਈ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗਏ। ਭੇਖੀ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਆਖਰ ਸਾਲ ਭਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਸਵੱਈਆ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

**ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੈਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਭਿਠੇ॥
ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ॥
ਬਰਸ ਏਕ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੇ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥
ਕਹਤਿਆਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ੍ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ॥
ਗੁਰੂ ਦਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ॥**

(ਅੰਗ ੧੩੯੫)

ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ, ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਮਿਲੀ, ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰੇ।

ਸੰਸਾਰਕ ਧਰਮੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭੱਟ-ਬਾਣੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਰਪੱਕਤਾ, ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਢੁਕਵੀਆਂ ਉਪਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਉਚਾਈ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਣੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਨ ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਤ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਗਾ-ਗਾ ਕੇ ਅਨੂਠਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ-ਜਨ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਇਕ-ਇਕ ਸਵਈਆ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਅਨੰਦ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵਿਸਮਾਦ-ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਸਵੈਯਾਂ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਚਾਰਣ-ਵਿਧਾਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

੧. ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਜੀ

ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਤੇ ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਜੀ ਅਤੇ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦੇ ਹੀ ਉਪਨਾਮ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਸੋ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਉਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਨਵੀਨ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੇ। ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਵੱਈਏ ਰਚਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਜੋਗ ਮਾਨਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਦੇਵਤੇ, ਸਿਧ ਤੇ ਮੁਨੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹੋ ਜੋਤਿ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ੧੦ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਪਸਰੇ ਅੰਧੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਆਬੇਹਯਾਤ ਦੀ ਨਦੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਧੋਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ :

ਜਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ਕਾਲੁਖ ਖਨਿ ਉਤਾਰ ਤਿਮਰ

ਅਗਾਨ ਜਾਹਿ ਦਰਸ ਦੁਆਰ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੧)

ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਉੱਚਤਮ ਦਾ ੯ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਜਗ ਅੰਦਰ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਅਤੇ ਮੋਲਸਰੀ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਫੁੱਲ-ਪੱਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਂਗ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਸਰੂਪ, 'ਅਨੂਪ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ' ਨਗਰੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਾਲੀ ਸਰੋਵਰ ਭਰ

ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਅਜਨਮੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲਾਸਾਨੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ੧੩ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਅਨੂਠੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਤਿਕਾਰ, ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ।

ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ੧੨ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਭੱਟ ਕਲੁਸਹਾਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਹੀਰੋ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਡੋਲ ਅਤੇ ਅਹਿਲ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅਰਜਨ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ :

**ਧ੍ਰਮ ਧੀਰੁ ਗੁਰਮਤਿ ਗਭੀਰੁ ਪਰ ਦੁਖ ਬਿਸਾਰਣੁ॥
ਸਬਦ ਸਾਰੁ ਹਰਿ ਸਮ ਉਦਾਰੁ ਅਹੀਮੇਵ ਨਿਵਾਰਣੁ॥”**

(ਅੰਗ ੧੪੦੭)

ਭੱਲ ਕਲੁਸਹਾਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ੫੪ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ੪ ਸਵਈਏ ਕਲੁਸਹਾਰ ਦੇ, ੪੯ ਭੱਟ ਕਲੁ ਜੀ ਦੇ, ੧ ਟਲੁ ਜੀ ਦਾ, ੧ ਜਲੁ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ।

੨. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ

ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਨੇ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਵੀ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਦਾ ਹੀ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਤੇ ਮਥੁਰਾ ਦਾ ਭਰਾ। ਏਸੇ ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ 'ਜਲ' ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਛਾਪ ਇਸ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਨੇ ੫ ਸਵੱਈਏ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸੀਮਾਬੱਧ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੈਰ ਸਫਲ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੱਥ ਸਫਲ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜੀਭ ਸਫਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਸ

ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਸਫਲ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕੰਨ ਸਫਲ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਸੁਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਿਰਦਾ ਸਫਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੀਸ ਧੰਨ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤਿ ਅੱਗੇ ਨਿੱਤ ਹੀ ਨਿਵਦਾ ਹੈ :

ਸਕਯਥੁ ਸੁ ਸਿਰੁ ਜਾਲਪੁ ਭਣੈ ਜੁ ਸਿਰੁ ਨਿਵੈ ਗੁਰ ਅਮਰ ਨਿਤ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੪)

ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਹਵਾਲੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰਕ-ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਉਹੋ ਵਿਅਕਤੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਹਿਤ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

੩. ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ

ਭੱਟ 'ਕੀਰਤ' ਨਵੀਨ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਭੀਖੇ' ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੇ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਸਵੱਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਉਹੀ ਜੋਤਿ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਈ ਸੀ, ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਮਾਨ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਰੱਬੀ ਬੋਲ ਸੁਣ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ, ਹਲੀਮੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਭਿਮਾਨ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਰੱਬੀ ਬੋਲ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲ ਪਏ ਜੋ ਸਮਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਸੱਚ ਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੜਦੇ ਹਨ :

ਹਮ ਅਵਗੁਣਿ ਭਰੇ ਏਕੁ ਗੁਣ ਨਾਹੀ
 ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਛਾਡਿ ਬਿਧਿ ਬਿਖੁ ਖਾਈ॥
 ਮਾਯਾ ਮੋਹ ਭਰਮ ਪੈ ਭੁਲੇ
 ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਈ॥
 ਇਕੁ ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ
 ਤਿਹ ਮਿਲੰਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ॥
 ਇਕ ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਟ ਕੀਰਤਿ ਕੀ
 ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ॥”

(ਅੰਗ ੧੪੦੬)

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ
 ਸਮੇਂ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ
 ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ
 ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਰਾਇਣ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹਨ :

ਆਪਿ ਨਾਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ ਪਰਵਰਿਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੫)

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ
 ਕੀਰਤ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ
 ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਮਗਰੋਂ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੋਤਰਾ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਰਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸੀ।

੪. ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ

ਭਿੱਖਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਵੀਨ ਖੋਜਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੱਟ ਭਗੀਰਥ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਭੱਟ
 ਰਈਆ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭਟਕਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ

ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਲੱਭਾ। ਇਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸਖਣਾਪਣ ਅਤੇ ਪਖੰਡ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਖੱਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਲ ਭਰ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਦਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਰਚੇ ਦੋ ਸਵੈਯਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਤੇ ਕਾਮਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਹਰਾਂ ਤੇ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਭਟਕਣਾ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਸਾਲ ਭਰ ਤੋਂ ਗਿਆਨ-ਵਿਹੂਣੇ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ, ਜੋ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਨ, ਦੇ ਭਰਮ ਜਾਲ ਤੋਂ ਮੈਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹਾਂ।

**ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੈਲਿ ਸਾਧ ਬੁਹਤੇਰੇ ਭਿਨੇ॥
ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਮਿਨੇ॥
ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਭਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥
ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੈ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ॥
ਗੁਰੁ ਦਾਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ॥**

(ਅੰਗ ੧੩੯੫)

ਉਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਪਟੀ ਸਾਧਾਂ, ਭੇਖ-ਧਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਦੇ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਕਾਮਲ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਲੜ ਲਗਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੫. ਭੱਟ ਸੱਲੂ ਜੀ

ਭੱਟ ਸੱਲੂ ਨੇ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਸਵੱਈਏ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੱਲੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਨਿਵਾਰਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ

ਅੰਧਕਾਰ ਦੇ ਦੂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਸੱਲੂ ਜੀ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਸਮਰਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਦੂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘਾਰਨ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜੰਗ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਫੂਰ ਤਾੜੀ ਦਾ ਸੰਜੋਆ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਕਾਠੀ ਨਾਲ ਸਜੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਈਮਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਫੜ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਬਾਣ ਚਲਾ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਤੇਜ ਭਾਨ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਰ ਸਦਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹਨ :

ਪਹਿਰਿ ਸਮਾਧਿ ਸਨਾਹੁ ਗਿਆਨਿ ਹੈ ਆਸਣਿ ਚੜਿਅਉ॥

ਧ੍ਰਮ ਧਨਖੁ ਕਰ ਗਹਿਓ ਭਗਤ ਸੀਲਹੁ ਸਰ ਲੜਿਅਉ॥

ਭਲਉ ਭੂਹਾਲੁ ਤੇਜੋ ਤਨਾ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਨਾਥੁ ਨਾਨਕ ਬਰਿ॥

ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਸਚੁ ਸਲ੍ਹ ਭਣਿ ਤੈ ਦਲੁ ਜਿਤਉ ਇਵ ਜੁਧੁ ਕਰਿ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੬)

ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਵਰਗੇ ਦੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰ-ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ ਹਨ :

ਮੋਹੁ ਮਲਿ ਬਿਵਸਿ ਕੀਅਉ ਕਾਮੁ ਗਹਿ ਕੇਸ ਪਛਾੜਉ॥

ਕ੍ਰੋਧੁ ਖੰਡਿ ਪਰਚੀਡਿ ਲੋਭੁ ਅਪਮਾਨੁ ਸਿਉ ਝਾੜਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੬)

੬. ਭੱਟ ਭਲਯ ਜੀ

ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਵੱਈਆ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਣ-ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਸਗਾਹ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੁਰ ਨਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ

ਦਾ ਵੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ, ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਅਤੇ ਭੱਟ ਸਲ੍ਹ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕੋ ਇਕ ਸਵੱਈਆ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵੱਈਏ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਦਰਸਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਪਜੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਉੱਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ, ਸਾਗਰਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੇ ਆਕਾਰ, ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਉਠਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਛੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਗਿਣ ਵੀ ਲਵੇ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੋ ਹਲਤ-ਪਲਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹਨ, ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਯਤਨ ਕਰੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਨਾਮੁਮਕਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਭੱਟ ਭਲ੍ਹ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਉਪਮਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਫਬਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਯਤਨ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।

ਘਨਹਰ ਬੂੰਦ ਬਸੁਅ ਰੋਮਾਵਲਿ ਕੁਸਮ ਬਸੰਤ ਗਨੰਤ ਨ ਆਵੈ॥

ਰਵਿ ਸਸਿ ਕਿਰਣਿ ਉਦਰੁ ਸਾਗਰ ਕੋ ਗੰਗ ਤਰੰਗ ਅੰਤੁ ਕੋ ਪਾਵੈ॥

ਰੁਦ੍ਰ ਧਿਆਨ ਗਿਆਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਕਬਿ ਜਨ ਭਲ੍ਹ ਉਨਹਿ ਜੋ ਗਾਵੈ॥

ਭਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਤੋਹਿ ਬਨ ਆਵੈ॥

(ਅੰਗ ੧੩੯੬)

੭. ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ

ਭੱਟ ਨਲ੍ਹ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਅਜਿਹੇ ਭੱਟ-ਕਵਿ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ੧੬ ਸਵੱਈਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਡਾਹਢੀ ਤਮੰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਜੋ ਦਸੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਹੁਣ ਟਿਕਾਉ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਸਥਾਨ

ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ ਦੱਸਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਆਖਦੇ ਹਨ-

ਗੁਰੂ ਮੁਖ ਦੇਖਿ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਪਾਯਉ॥

ਹੁਤੀ ਜੁ ਪਿਆਸ ਪਿਊਸ ਪਿਵੰਨ ਕੀ ਬੰਛਤ ਸਿਧਿ ਕਉ ਬਿਧਿ ਮਿਲਾਯਉ॥

ਪੂਰਨ ਭੈ ਮਨ ਠਉਰ ਬਸੈ ਰਸ ਬਾਸਨ ਸਿਉ ਜੁ ਦਹੈ ਦਿਸਿ ਧਾਯਉ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਵਾਲੁ ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ ਸਮ ਜਲ੍ਹਨ ਤੀਰਿ ਬਿਪਾਸ ਬਨਾਯਉ॥

ਗਯਉ ਦੁਖ ਦੂਰਿ ਬਰਖਨ ਕੈ ਸੁ ਗੁਰੂ ਮੁਖ ਦੇਖਿ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਪਾਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੦)

੮. ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ

ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ-ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ੧੩ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਭੱਟ ਗਯੰਦ, ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆ ਭੱਟ ਭਿਖਾ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਭਰਾ ਭੱਟ ਚੌਖਾ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਅਥਵਾ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਨੇ ਕੇਵਲ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ੧੩ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਭਰਵੀਂ ਉਸਤਤਿ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਕੋਈ ਸਵਈਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਵਡਿਤਣ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ ਉਥੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਕਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਗੁਰ ਨਾਨਕੁ ਨਿਕਟਿ ਬਸੈ ਬਨਵਾਰੀ॥ ਤਿਨ ਲਹਣਾ ਥਾਪਿ ਜੋਤਿ ਜਗਿ ਧਾਰੀ॥

ਲਹਣੈ ਪੰਥੁ ਧਰਮ ਕਾ ਕੀਆ॥ ਅਮਰਦਾਸ ਭਲੇ ਕੈ ਦੀਆ॥

ਤਿਨਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸੁ ਸੋਢੀ ਬਿਰੁ ਬਪ੍ਰਉ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅਖੈ ਨਿਧਿ ਅਪ੍ਰਉ॥

ਅਪ੍ਰਉ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਖੈ ਨਿਧਿ ਚਹੁ ਜੁਗਿ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰਿ ਫਲੁ ਲਹੀਅੰ॥

ਬੰਦਹਿ ਜੋ ਚਰਣ ਸਰਣਿ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਹੀਅੰ॥'

(ਅੰਗ ੧੪੦੧)

ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਵਾਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਬਿਰਤੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ

ਅਖੰਡ-ਜੋਤਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ) ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਏਸੇ ਪਾਵਨ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉੱਤਮ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਉਹ ਰੱਬੀ-ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਇਤਨੀ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਇਸਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਹਿੱਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਖੇਵਟ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜੀਵ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦਾ ਭਰਮ ਹੈ। ਗਯੰਦ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹੋ ਸੁੱਖ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰੇ ੧੩ ਸਵੈਯਾਂ ਦਾ ਸਾਰਅੰਸ਼ ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਜੀ ਏਹੋ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਮ ਤੇ ਹੁਕਮ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿ ਸਰੂਪ, ਅਟੱਲ ਤੇ ਸਦਾ ਥਿਰ ਹੈ। ਇਹ ੧੩ ਸਵੈਈਏ ਭੱਟ ਗਯੰਦ ਦੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਅਨਮੋਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਉਸਤਤਿ ਦਾ ਇਕ ਪਾਵਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਆਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

੯. ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੀਰਤ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ੧੪ ਸਵੈਈਏ ਉਚਾਰ ਕੇ ਅਨੂਠਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੪ ਵਿਚੋਂ ੭ ਸਵੈਈਏ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ੭ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਮਈ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਉੱਤਮ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੋਤ ਅਤੇ ਯਮਰਾਜ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

**ਮਥੁਰਾ ਭਨਿ ਭਾਗ ਭਲੇ ਉਨ੍ਹ ਕੇ ਮਨ ਇਛਤ ਹੀ ਫਲ ਪਾਵਤ ਹੈ॥
ਰਵਿ ਕੇ ਸੁਤ ਕੈ ਤਿਨ੍ਹ ਕ੍ਰਾਸੁ ਕਹਾ ਜੁ ਚਰੰਨ ਗੁਰੂ ਚਿਤੁ ਲਾਵਤ ਹੈ॥**

(ਅੰਗ ੧੪੦੪)

ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਿਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲਟ-ਲਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੋਤਿ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜੁਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੯)

ਏਸੇ ਲਈ ਭੱਟ ਮਥੁਰਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :
**ਇਹ ਪਧਤਿ ਤੇ ਮਤ ਚੁਕਹਿ ਰੇ ਮਨ ਭੇਦੁ ਬਿਭੇਦੁ ਨ ਜਾਨ ਬੀਅਉ॥
ਪਰਤਛਿ ਰਿਦੈ ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਕੇ ਹਰਿ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਿ ਨਿਵਾਸੁ ਲੀਅਉ॥**

(ਅੰਗ ੧੪੦੯)

ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ 'ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰਿ' ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ।

੧੦. ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਜੀ

ਭੱਟ ਬਲ੍ਹ ਵੀ ਭੱਟ ਸੇਖੇ ਦਾ ਹੀ ਸਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ੫ ਸਵੱਈਏ ਰਚੇ। ਆਪ ਜੀ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾਜਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਡੰਕੇ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰੀ-ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਉਚ-ਪਦਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਹੈ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜਯੋ ਜਯ ਜਗ ਮਹਿ ਤੈ ਹਰਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਇਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੫)

ਭੱਟ-ਬਲ੍ਹ ਜੀ ਚਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਨ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ,

ਧਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹਿਰਦਾ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਵਸਲ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਲੋਕ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਚਿਤ ਹੋ ਅਰਾਧਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਭੱਟ ਬਲ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਸੋਈ ਰਾਮਦਾਸੁ ਗੁਰੁ ਬਲੁ ਭਣਿ ਮਿਲਿ ਸੰਗਤਿ ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਕਰਹੁ॥

ਜਿਹ ਸਤਿਗੁਰ ਲਗਿ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਈਐ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਮਰਹੁ ਨਰਹੁ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੫)

੧੧. ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ

ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਦੋ ਸਵੱਈਏ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਸੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ-ਬੂਟੀ ਗੰਗਾ ਜਲ ਨਿਰੰਤਰ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਬੀ ਚੋਰ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਅਜੈ ਚਵਰੁ ਸਿਰਿ ਢੁਲੈ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮੁਖਿ ਲੀਅਉ॥

ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸਰਿ ਦੀਅਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੬)

ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਦੇ ਸਵੱਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਉਸਤਤਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੀ ਸੂਚਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਕਾਰਨ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ।

ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਗਯਉ॥

ਹਰਿਬੰਸ ਜਗਤਿ ਜਸੁ ਸੰਚਰ੍ਹਉ ਸੁ ਕਵਣੁ ਕਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਮੁਯਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੬)

ਭੱਟ ਹਰਿਬੰਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੋਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਦੇਵਪੁਰੀ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਕੀਤਾ :

ਦੇਵ ਪੁਰੀ ਮਹਿ ਗਯਉ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਭਾਯਉ॥
ਹਰਿ ਸਿੰਘਾਸਣੁ ਦੀਅਉ ਸਿਰੀ ਗੁਰੁ ਤਹ ਬੈਠਾਯਉ॥
ਰਹਸੁ ਕੀਅਉ ਸੁਰ ਦੇਵ ਤੋਹਿ ਜਸੁ ਜਯ ਜਯ ਜੰਪਹਿ॥
ਅਸੁਰ ਗਏ ਤੇ ਭਾਗਿ ਪਾਪ ਤਿਨ੍ ਭੀਤਰਿ ਕੰਪਹਿ॥
ਕਾਟੇ ਸੁ ਪਾਪ ਤਿਨ੍ ਨਰਹੁ ਕੇ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸੁ ਜਿਨ੍ ਪਾਇਯਉ॥
ਛਤ੍ਰੁ ਸਿੰਘਾਸਨੁ ਪਿਰਥਮੀ ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਕਉ ਦੇ ਆਇਅਉ॥

(ਅੰਗ ੧੪੦੯)

ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਭੱਟ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

ਨਾਮ	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ	ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ	ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ	ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ	ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ	ਕੁਲ ਜੋੜ
ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ	੧੦	੧੦	੯	੧੩	੧੨	੫੪
ਜਾਲਪ	—	—	੫	—	—	੫
ਕੀਰਤ	—	—	੪	੪	—	੮
ਭਿਖਾ	—	—	੨	—	—	੨
ਸਲ੍ਹ	—	—	੧	੨	—	੩
ਭਲ੍ਹ	—	—	੧	—	—	੧
ਨਲ੍ਹ	—	—	—	੧੬	—	੧੬
ਗਯੰਦ	—	—	—	੧੩	—	੧੩
ਮਥੁਰਾ	—	—	—	੭	੭	੧੪
ਬਲ੍ਹ	—	—	—	੫	—	੫
ਹਰਿਬੰਸ	—	—	—	—	੨	੨
	੧੦	੧੦	੨੨	੬੦	੨੧	੧੨੩

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਕਲ' ਤੇ 'ਟਲ' ਨੂੰ ਕਲਸਹਾਰ ਦਾ ਹੀ ਉਪਨਾਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਜਲ' ਜਾਲਪ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸਦਰੰਗ, ਜਲਯ ਅਤੇ ਦਾਸ ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੱਟ ਇਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟਕਸਾਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ੧੧ ਭੱਟ ਦੱਸੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ੬ ਭੱਟ ਹੋਰ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਗਿਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਹ ਤੇ ੬ ਭੱਟ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ੧੭ ਭੱਟ ਬਣਦੀ ਹੈ।

੧. ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੪੯
੨. ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੧
੩. ਭੱਟ ਜਲ੍ਹ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੧
੪. ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੧
੫. ਭੱਟ ਦਾਸ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੧੪
੬. ਭੱਟ ਗੰਗਾ ਜੀ	ਸਵੱਈਏ ਗਿਣਤੀ	੭

ਨੋਟ :-

੧. ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦੇ ੫੪ ਸਵੱਈਏ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਕਲ੍ਹ ਤੇ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਮੰਨ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵੀ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ।
੨. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨ ਭੱਟ ਕਲ੍ਹ ਜੀ ਦੇ ੪੯ ਸਵੱਈਏ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਭੱਟ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਦੇ ੪ ਸਵੱਈਏ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਭੱਟ ਟਲ੍ਹ ਦਾ ੧ ਸਵੱਈਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਭੱਟ ਜਲ੍ਹ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ੧ ਸਵੱਈਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਦਾ ੧ ਤੇ ਭੱਟ ਦਾਸ ਦੇ ੧੪ ਸਵੱਈਏ, ਭੱਟ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ੭ ਮੰਨੇ ਹਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾ ਨੇ।
੩. ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੱਟ ਜਲ੍ਹ ਨੂੰ ਭੱਟ ਜਾਲਪ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਨਾਮ— ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਜਾਦਾ ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਤੇ

ਦੂਜਾ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਬਲਵੰਡ ਸੁ ਪੁਤ੍ਰ ਰਜਾਦੇ ਕੇਰਾ॥

ਗੁਰਭਿਗ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ ਚੰਗੇਰਾ॥

ਮਾਸੀ ਸੁਤ ਸੱਤਾ ਤਿਸ ਕੇਰਾ॥

ਜੈ ਦਾਰਦ ਤੇ ਦੁਖੀ ਬਭੇਰਾ॥

(ਗੁਰਪੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਤ 'ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਰਚੇਤਾ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਕਿ ਭਰਾ ਭਰਾ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਪੇਸ਼ਾ-ਮਿੱਤਰ, ਇਸ ਮੁਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਮਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦਾ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਬਾਰੇ ਮਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਜੋ ਸੱਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੱਤੇ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ "ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਭਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਸੀ"। ਆਪ ਜੀ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਹੋਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਇਕ ਵੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਗੁਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੁਲਾਏ ਇਹ ਨਾ ਆਏ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਬੁਲਾਉਣ ਗਏ। ਇਸ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਰਬਾਰੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਕੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਧੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਬਖਸ਼ਵਾਇਆ।

ਡਾ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰੀਚੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ ੧੩੫ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਆਪ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਬਾਬੀ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਉਹ ਕਦਾਚਿਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਡੂਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਤਹਿ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਆਏ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖ ਇਕ ਟਕਾ ਕੀਰਤਨ ਭੇਟ ਵਜੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਰਬਾਬੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਹਟੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਟਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ-ਭੇਟ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਗਤ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੀਵਾਨ-ਹਾਲ ਖਚਾ ਖਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਟਕੇ ਦੇ ਕੇ ਟਾਲਦੇ ਹੋ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ੨. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ੩. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ੪. ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ੫. ਅੱਧਾ ਕੁ ਮੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਪੂਰਾ ਗੁਰਮੁਖ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ੪ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਏਸੇ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਟਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਗੋਂ ਸਾਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਪੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਘਟਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ੪ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਜੇ ਸਨਮੁਖ ਰਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਨੀ ਠੀਕ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਥੇ ਟਪਲਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੀ ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਕੀਤੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਇਹ ਵਾਰ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਗੁਰ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸ੍ਰੋਤ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ
 ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤਥਾ ਸਤੈ ਭੂਮਿ ਆਖੀ
 ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਨਾਉ ਕਰਤਾ ਕਾਦਰੁ ਕਰੇ ਕਿਉ ਬੋਲੁ ਹੋਵੈ ਜੋਖੀਵਦੈ॥
 ਦੇ ਗੁਨਾ ਸਤਿ ਭੈਣ ਭਰਾਵ ਹੈ ਪਾਰੰਗਤਿ ਦਾਨੁ ਪੜੀਵਦੈ॥
 ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੁ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ ਦੈ॥
 ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਦੈ॥
 ਮਤਿ ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਖੜਗਿ ਜੋਰਿ ਪਰਾਕ੍ਰਿਏ ਜੀਅ ਦੈ॥

(ਅੰਗ ੯੬੬)

ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਥਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ “ਏਹ ਸਰਬ ਪਰਵਾਨਤ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਆਪ ਰਬਾਬ ਅਤੇ ਸਾਰੰਦੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮਾਹਰ ਇਹਨਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਏਨਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ (ਟਿਕੇ ਦੀ ਵਾਰ) ਦਰਜ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਤਿਲਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਮਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਰਜ ਹੈ :-

**ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਸਤਗੁਰ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਬਹੇ॥
 ਚੌਕੀ ਸਬਦ ਸੁਨਾਇ ਸਦਾ ਸੁਖ ਮੇਂ ਰਹੈ॥**

ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਵੱਲੋਂ ਦਿਵਾਈ ਮੁਆਫੀ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ‘ਟਿਕੇ ਦੀ ਵਾਰ’ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

**ਤਬ ਬਲਵੰਡ ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ॥ ਟਿਕੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕਰ ਨਾਦ ਉਚਰੀ॥
 ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਸਤਾ ਆਏ॥ ਅਦਭੁਤ ਦਰਸਨ ਸਤਗੁਰ ਪਾਏ॥
 ਤਿਨ ਧਨੁ ਰਬਾਬ ਕਰ ਉਸਤਤ ਕਰੀ॥ ਟਿਕੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕੀ ਪਉੜੀ ਕਰੀ॥**

**ਧੁਨ ਹੋਇ ਭਜਨ ਅਖੰਡ॥ ਸਤਾ ਕਰੇ ਫੂਮ ਬਲਵੰਡ॥
ਇਮ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਹੋਇ ਨੀਤ॥ ਹੋਇ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਬਨੀਤ॥**

ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਦਿਵਾਨ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਬਾਰੇ ਸੂਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ “ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਮੋਖੜ ਦੇ ਮਿਰਾਸੀ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਪਿੰਡ ਜੱਟਪੁਰਾ ਲੰਮਾ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਬ੍ਰਿਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਏਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਰਾਏ’ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰੀ ‘ਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਮੁੱਖ ਰਬਾਬੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਨ ਆਏ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਚਲਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਲੈਣ ਲਈ ਗਏ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਬੋਲ-ਕਬੋਲ ਬੋਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

**ਹਮ ਅਬ ਰਹਿ ਅਪਰ ਢਿਗ ਲੇ ਗੁਰੂ ਬਣਾਈ॥
ਹਮ ਅਧੀਨ ਕਰਿਬੈ ਗੁਰ ਨਹਿ ਤੁਮ ਨੇ ਜਾਨਾ॥
ਜਹਾ ਰਾਗ ਹਮ ਕਰਿਹਗੇ ਗੁਰੂ ਤਿਸੇ ਬਨਾਵਹਿ॥**

ਜਦ ਅਜਿਹੇ ਬੇਅਦਬੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਫਿਟ ਗਏ ਹੋ।”

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਰ ਦੁਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕੋਹੜ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਗਏ। ਅਖੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ। ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਥਾਪੜਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜੋ ਟਿਕੇ ਕੀ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਤੇ ਕਦੋਂ ਬੀਤਿਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਰਚੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਵਿਅਕਤਿਤਵ

ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਦਿਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹੁੱਸੇ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਣਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗਤੀਕਾਰ ਆਚਾਰੀਆ ਡਾ. ਨਿਵੇਦਤਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ “ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ” ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਭਾਈ ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਜਦੋਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਚਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਖੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਏ।”

ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਧਨ ਦੀ ਤੋਟ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬਲਵੰਡ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸਦਾ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਸੱਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨਚਾਹੀ ਵਸਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਲਵੰਡ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੁੱਖ ਝਾਗ ਕੇ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਿਆ।

ਡਾ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਬ੍ਰਿਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਉੱਘਾ ਕਵੀ ਸੀ, ਏਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਰਾਇ’ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਜੀ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ‘ਚੋਹਬੜ’ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ‘ਮੋਖੜ’ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਦੀ, ਭਾਈ ਸੱਤੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਾਇਅਕ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਸ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਭੇਟਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤਕ ਅਪੜਦੀ ਹੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫੀ ਲੈ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਫੀ ਮਿਲਣ ਤੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਬਲਵੰਡ ਨੇ ਗੁਰ-ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਤੇ ਨੇ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗੁਰ-ਮਹਿਮਾ ਬਾਣੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਚਾਰੀ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਬੀੜ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਵਾਰ ਵੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸਬੰਧੀ

ਬੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹਨ।

ਏਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰੂ ਉਸਦਾ ਕਾਲਾ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਗਧੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪਰ ਰਬਾਬੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਲਈ ਅਨੇਕ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਧੇ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ। ਭਾਈ ਲਧਾ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਈ ਲਧਾ ਜੀ ਕਾਲਾ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਗਧੇ 'ਤੇ ਸੁਆਰ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਭਾਈ ਲਧੇ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰ ਰਬਾਬੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੇ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਭਰਾ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਹੁਤੋਂ ਭੂਮ ਬਲਵੰਡ ਮਹਾਨਾ॥ ਸਤਾ ਤਿਸ ਕੋ ਅਨੁਜ ਸੁਜਾਨਾ॥

ਪਰ ਬਾਵਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ੧੮੫੭ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਆਖਦਿਆਂ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ :-

ਬਲਵੰਡ ਪੁਤ੍ਰ ਸਤਾ ਤਹਿ ਆਇ॥

ਆਣ ਹਜ਼ੂਰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ॥

ਬੇਸ਼ਕ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਭਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਨ ਸੰਮਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਫੇਰ ਵੀ 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਦਰਜ ਸੂਚਨਾ ਵਧੇਰੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਭਾ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਲ-ਅੰਤਰ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਸੱਤੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਭਾਈ ਨਾਲੋਂ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਵੀ ਸੋਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਤ ਦੇ ਮਰਾਸੀ ਦੱਸਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਸਤਾ ਐ ਬਲਵੰਡ ਮਰਾਸੀ॥ ਤਾਕੀ ਕਾਟੀ ਗੁਰੂ ਭਵ ਭਾਸੀ॥

ਪਰ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਲੇਖਕ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਬਿਉਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਤੀਸਰੇ ਇਹ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਅਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੫੬੦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਬੜੀ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੱਦ ਨਾਮੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ, ਇਹ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜੋ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਦੇ ਭਰਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਉਪਰੰਤ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਜੋਤ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਨ :-

ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਜਿ ਬੋਲਿਆ ਗੁਰਸਿਖਾ ਮੰਨਿ ਲਈ ਰਜਾਇ ਜੀਉ॥

ਮੋਹਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਇਆ ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ॥

(ਅੰਗ ੯੨੪)

ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੰਦੇਸ਼, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ-ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਕਹੇ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਲਈ ਕਲਮਬੰਧ ਕਰਕੇ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ। ਇਹ ਪਾਵਨ ਸਦੁ ਨਾਮੇ ਬਾਣੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ? ਨਸੀਹਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵਸੀਅਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ

ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੋਤ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ-ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਇਆ ਹੈ, ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ॥

ਕੇਸੈ ਗੋਪਾਲ ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ॥

ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜੀਐ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਣੀਐ ਬੇਬਾਣੁ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਗੁਰ ਭਾਵਏ॥

ਪਿੰਡੁ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ ਦੀਵਾ ਫੁਲ ਹਰਿ ਸਰਿ ਪਾਵਏ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੩)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਵਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀਆਂ। ਉਹ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ? ਅਰਥੀਆਂ ਸਜਾਉਣੀਆਂ, ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰਨੀ, ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਣੇ, ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣੇ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਪੰਡਿਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ ਕਰਾਉਣੀ, ਫੁੱਲ ਚੁੱਗ ਕੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪਾਉਣੇ, ਇਤਿਆਦਿ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਦੀ ਕੀਰਤੀ (ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ) ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਣਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਫਜ਼ੂਲ ਕਰਮ-ਕਾਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਣਾ।

ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਿਹੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

ਸਭ ਪਵੈ ਪੈਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇਰੀ ਜਿਥੈ ਗੁਰੁ ਆਪੁ ਰਖਿਆ॥

ਕੋਈ ਕਰਿ ਬਖੀਲੀ ਨਿਵੈ ਨਾਹੀ ਫਿਰਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਣਿ ਨਿਵਾਇਆ॥

ਹਰਿ ਗੁਰਹਿ ਭਾਣਾ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਰਜਾਇ ਜੀਉ॥

ਕਹੈ ਸੁੰਦਰੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ॥ ੬॥ ੧॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ੧੬੦੩ ਈ: ਨੂੰ :-

ਨਾਨਕ ਲੀਨ ਭਇਓ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਜਿਉ ਪਾਨੀ ਸੰਗਿ ਪਾਨੀ॥ ੩॥ ੧੧॥

(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩)

ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਚੌਥੇ ਗੁਰਸਿੱਖ—

੧. ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ ਪੋਥੀ ਚੌਥੀ, ਪੰਨਾ ੩੦੩ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: “ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਲਫਜ਼ ‘ਨਾਨਕ’ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦਾ। ਸਲੋਕ ਮ: ੧ ਦੇ ਹਨ।”

੨. ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਚੀ ਪੰਜਵੀਂ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੬੬ 'ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ “ਅਗਲਾ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ।”

੩. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸੰਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੮ ਉਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਹੋਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ, ਤੀਜੇ ਮਹਾਪੁਰਖ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਪੰਨਾ ੫ 'ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੋਥੀ ਸੱਤਵੀਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅੱਗੇ ਸਹੀ ਸਾਰਾ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤ ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧-ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬੀ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਇਲਾਹੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪਦ ‘ਨਾਨਕ’ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ‘੧’ ਪਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ‘ਮਰਦਾਨਾ ੨’ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘੧’ ਏਕਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ‘ਏਕਾ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਲਖਾਯਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ‘ਸਲੋਕ ਮ: ੧’ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ‘ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸੰਖਯਾ ਵਾਚਕ ‘੧’ ਤੇ ‘੨’ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ‘ਤੇ ਪਏ ਹਨ ਜੋ ਨਿਰਸੰਸ਼ੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ‘ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧’ ਤੇ ‘ਮਰਦਾਨਾ ੧’ ਦੇ ਅਗੇ ਪਿਆ ਏਕਾ ਸੰਖਯਾ ਵਾਚਕ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਰਹੀ ਕਿ ਸਲੋਕ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਨਾਲ ਪਦ ‘ਮਰਦਾਨਾ’ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਦਾਨੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਸੋ ਮਰਦਾਨੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਈ ਗੱਲ

ਬਾਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ, ਪਰ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਤਾਂ ਨਖਿੱਧ ਵਸਤੂ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਗੱਲ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦਿਖਲਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਭੋਲ ਪਸਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਦਿਸਦੀ ਬੋਤਲ ਬਾਸਨੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਸਰ ਸ਼ਰਾਬ ਵਰਗਾ ਪਾ ਕੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਗਾਫ਼ਲੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰੱਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਸ਼ਾ ਫਿਰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵਯਾਪ ਰਿਹਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲਿਜੁਗ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ 'ਮੱਟੀ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਫਿਰ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਦਰਸਾਈ ਜਿਥੇ ਫੁਰਮਾਯਾ ਕਿ 'ਕਾਂਯਾਂ ਲਾਹਣਿ' ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰ ਸਰੀਰ ਮਾਨੁਖ ਦਾ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਮੱਟੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਫੇਰ ਸ਼ਰਾਬ ਸੰਬੰਧੀ ਪਦਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਗਾਫ਼ਲੀ ਰੂਪੀ ਨਸ਼ੇ' ਨੇ ਰੂਪ ਬੱਧਾ। ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਗਰਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਿਖਾਈ ਜੋ ਗਾਫ਼ਲੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ 'ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਅਵਸਥਾ' ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਮਜਲਸ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੀ ਡਿੱਠੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਬਦਮਸਤ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਰੁਲਦੇ ਤੌਕਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮਾਯਕ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਬਦਮਸਤ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਫਲ, ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਦਰਸਾਏ, ਪਰ ਨਾਲ 'ਆਤਮਿਕ ਨਸ਼ੇ' ਯਾ 'ਰੂਹਾਨੀ ਮਦ' ਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਫਲ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ੋਲਕ ਵਿਚ ਰਚ ਕੇ ਇਕ ਸਰਬਕਾਲੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਦਾਨੇ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ।

ਯਾ ਇਹ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣ ਤੇ ਸੱਚੇ 'ਨਾਮ ਨਸ਼ੇ' ਪੀਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੇਹਰ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਮਤਿ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਕੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਖਜਾਲ, ਆਪ ਵਧਾਏ, ਘਟਾਏ, ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਤੇ ਛੰਦ ਵਿਚ ਰਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ। ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਇਉਂ ਉਚਾਰੇ ਖਜਾਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਮਾਲ ਦਰਜੇ ਦੀ 'ਕਾਵਜ ਸ਼ੀਲਤਾ' ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੁਛ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਕਯਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :-

ਇਕ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਚਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,

ਜਿਸ ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 'ਬੋਲਨਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਭਟ ਕੀ'। ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਟ ਯਾ ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਚਾਂਦ' ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਾਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਕਹੇ, ਉਹ ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਛੰਦ ਵਿਚ ਰਚ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉੱਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ 'ਬੋਲਨਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਭਟ ਕੀ'।

ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਖਿਆਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰੇ ਉਹ ਕਵੀ ਚਾਂਦ ਨੇ ਛੰਦ ਵਿਚ ਰਚ ਕੇ ਲਿਖੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੁਇ ਗੱਲਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਕਿ ਜੋ ਖਿਆਲ ਇਸ ਛੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨਸਰ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਹੋਏ ਸੋ 'ਬੋਲਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ' ਹੋ ਗਿਆ : ਕਿਉਂਕਿ ਛੰਦ ਰਚਨਾ ਕਵੀ ਦੀ ਸੀ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ 'ਜ਼ਬਾਨੀ ਭਟ ਕੀ', ਜੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਂਦ ਕਵੀ ਸੀ। ਕੁਛ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ 'ਮਰਦਾਨਾ' ਨਾਮ ਵੀ ਹੈ ਤੇ 'ਸਲੋਕ ੧' ਵੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬਤਾ, ਬਾਣੀ ਬਿਉਰਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ੧੫ ਭਗਤ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਆਉ ਹੁਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਵਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕਲਿਜੁਗੀ ਜੀਆਂ ਉਪਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਾਧ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਧ-ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਲਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਅੱਗੇ ਅੰਕਿਤ ਹਨ-

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ॥

ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ॥

ਆਪਿ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੇ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੇ ਲਗਾ ਸੈ ਪਰਵਾਨੁ॥

(ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਅੰਗ ੪੭੪)

ਲਬੁ ਕੁਤਾ ਕੁੜ ਕੂਹੜਾ ਠਗਿ ਖਾਧਾ ਮੁਰਦਾਰੁ॥

ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਪਰ ਮਲੁ ਮੁਖ ਸੁਧੀ ਅਗਨਿ ਕੈਧੁ ਚੰਡਾਲੁ॥

ਰਸ ਕਸ ਆਪੁ ਸਲਾਹਣਾ ਏ ਕਰਮ ਮੇਰੇ ਕਰਤਾਰ॥

(ਅੰਗ ੧੫)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਅਜੇਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸਾਧੁਕੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮਿਲਾਵਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੀ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਕਬੀਰ ਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੁੱਠ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੱਛਮੀ ਲਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੈ।

ਫਰੀਦਾ ਨੰਢੀ ਕੰਤੁ ਨ ਰਾਵਿਓ ਵਡੀ ਥੀ ਮੁਈਆਸੁ॥

ਧਨ ਕੂਕੇਦੀ ਗੋਰ ਮੇਂ ਤੈ ਸਹ ਨਾ ਮਿਲੀਆਸੁ॥

(ਅੰਗ ੧੩੮੦)

ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿਨ੍ਹ ਸੇਈ ਸਚਿਆ॥

ਜਿਨ੍ਹ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਢੇ ਕਚਿਆ॥ ੧॥

ਰਤੇ ਇਸਕ ਖੁਦਾਇ ਗੰਗਿ ਦੀਦਾਰ ਕੇ॥

ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨ੍ਹ ਨਾਮੁ ਤੇ ਭੁਇ ਭਾਰੁ ਥੀਏ॥

(ਅੰਗ ੪੮੮)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਅੱਗੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ :-

ਤੂ ਚਉ ਸਜਣ ਮੈਭਿਆ ਭੇਈ ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ॥

ਨੈਣ ਮਹਿਜੇ ਤਰਸਦੇ ਕਦਿ ਪਸੀ ਦੀਦਾਰੁ॥ ੧॥

ਮਃ ੫॥ ਨੀਹੁ ਮਹਿੰਜਾ ਤਉ ਨਾਲਿ ਬਿਆ ਨੇਹ ਕੁਝਾਵੇ ਭੇਖੁ॥

ਕਪੜ ਭੋਗ ਭਗਵਣੇ ਜਿਚਰੁ ਪਿਰੀ ਨ ਰੇਖੁ॥

(ਅੰਗ ੧੦੯੪)

ਲਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ— ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰੂਪ ਲਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਲਹਿੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੋਲ ਠੇਠ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਡਖਣੇ' ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। 'ਡਖਣੇ' ਕਿਸੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਰਾਠੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਕਬੀਰ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਰੂਪ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਰੂਪ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਨ। ਗਾਥਾ ਅਤੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ— ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸ਼ੰਕਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਦਿ ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ ਸਤਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ॥

ਪਰਮਦਭੁਤੰ ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿਚਿੰਤਿ ਸਰਬ ਗਤੰ॥ ੧॥

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਮਦਿਅੰ॥

ਨ ਦਨੋਤਿ ਜਸਮਰਣੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ ਭਇਅੰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਅੰਗ ੫੨੬)

ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ— 'ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੪ ਸਲੋਕ (ਅੰਗ ੧੩੫੩) ਉੱਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੬੭ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਵੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ੨੪ ਸਲੋਕ ਹਨ 'ਗਾਥਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਥਵਾ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਧ ਸਾਹਿਤ

ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਜਿਹੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਦਾ ਰਲਾ ਹੋਵੇ। ਗਾਥਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ, ਗੀਤ ਆਦਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ — ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗਾਇਓ ਨਹੀ ਜਨਮੁ ਅਕਾਰਥ ਕੀਨੁ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਜਲ ਕਉ ਮੀਨੁ॥

(ਅੰਗ ੧੪੨੬)

ਮਨ ਰੇ ਕਉਨੁ ਕੁਮਤਿ ਤੈ ਲੀਨੀ॥

ਪਰ ਦਾਰਾ ਨਿੰਦਿਆ ਰਸ ਰਚਿਓ ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਨਹਿ ਕੀਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਮੁਕਤਿ ਪੰਥੁ ਜਾਨਿਓ ਤੈ ਨਾਹਨਿ ਧਨ ਜੋਰਨ ਕਉ ਧਾਇਆ॥

ਅੰਤਿ ਸੰਗ ਕਾਹੁ ਨਹੀ ਦੀਨਾ ਬਿਰਥਾ ਆਪੁ ਬੰਧਾਇਆ॥

(ਅੰਗ ੬੩੧)

ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਯਕ ਅਰਜ ਗੁਫਤਮ ਪੇਸਿ ਤੈ ਦਰ ਗੋਸ ਕੁਨ ਕਰਤਾਰ॥

ਹਕਾ ਕਬੀਰ ਕਰੀਮ ਤੂ ਬੇਅੈਬ ਪਰਵਦਗਾਰ॥ ੧॥

ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੇ ਫਾਨੀ ਤਹਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ॥

ਮਮ ਸਰ ਮੁਇ ਅਜਰਾਈਲ ਗਿਰਫਤਹ ਦਿਲ ਹੇਚਿ ਨ ਦਾਨੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਅੰਗ ੭੨੧)

ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਪਾਵਣ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ-

“ਨਾਨਕੁ ਸਾਇਰੁ ਏਵ ਕਹਤੁ ਹੈ ਸਚੇ ਪਰਵਦਗਾਰਾ॥

(ਅੰਗ ੬੬੦)

ਚਉਪਦੇ, ਦੋ ਪਦੇ, ਤਿਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਇਕਤੁਕੇ, ਦੋ ਤੁਕੇ, ਤਿਤੁਕੇ, ਛੰਤ, ਸਲੋਕ, ਕਰਹਲੇ, ਡਖਣੇ, ਆਉ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ।

ਬਾਰਹਮਾਹ :- ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਪਰਦੇਸ਼ ਗਏ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬੀਤਦੇ ਹਨ, ਬਿਰਹਾ-ਅਗਨੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਸੰਯੋਗ ਅਤੇ ਸੁਖਦ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਬਾਰਾਮਾਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਬਾਰਹਮਾਹਿਆਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਜੀਵ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਵਿਛੜੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਬਾਰਾਮਾਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਰੁੱਤਾਂ, ਥਿਤਾਂ, ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ, ਘੜੀਆਂ, ਪਲ, ਮਹੂਰਤ ਆਦਿ ਸ਼ੁਭ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਾਰਾਮਾਹੇ ਜਿਥੇ ਆਮ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ :- ਅੱਠ ਪਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਮੂਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ 'ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ “ਸੱਤ ਜਾਂ ਸੱਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਦਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਘਟੇ ਘਟ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਇਹੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।”

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੦ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਅੱਠ ਪਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਰੂਪ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਛੰਤ :- ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲੌਕਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਿੰਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ

ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। “ਕੁਝ ਇਕ ਛੰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਚਾਰ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੇਮ ਨੂੰ ਖਾਸੀ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਚਕਦਾਰ ਪੱਖ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਲਾਵਾਂ :- ਲਾਵਾਂ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਜੀਵ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਹਰੇ ਅਰਥ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵਾਂਗ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਾਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ “ਸਕਲ ਧਰਮ ਮੈ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ”, ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਪੜ੍ਹੋ।

ਸਲੋਕ :- ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਉਸਤਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਗਿਣਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ “ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਸਲੋਕ ਵਧੀਕ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ਪਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਲੋਕ ਦੋ ਜਾਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।”

ਵਾਰ :- ਇਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਵੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪਉੜੀ ਵਾਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤੇ ਯੁੱਧ-ਕਥਾ ਇਸ ਦੀ ਰੂਹ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕੇਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੨੪੯)। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ ਵਾਰਾਂ ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧੁਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ-ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਲੋਕ-ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਇਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦਾ ਜ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰਮੁਖ ਪਦ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ

ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨਮੁਖ ਇਸ ਘੋਲ ਵਿਚ ਪਛੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਆਪੇ ਛਿੰਝ ਪਵਾਇ ਮਲਾਖਾੜਾ ਰਚਿਆ॥

ਲਥੇ ਭੜਥੁ ਪਾਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਚਿਆ॥

ਮਨਮੁਖ ਮਾਰੇ ਪਛਾੜਿ ਮੁਰਖ ਕਚਿਆ॥

ਆਪਿ ਭਿੜੈ ਮਾਰੇ ਆਪਿ ਆਪਿ ਕਾਰਜੁ ਰਚਿਆ॥

(ਮ:੧, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਪਟੀ :-ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਉਸ ਤਖਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਬੱਚੇ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕੇ ਅੱਖਰ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਪਟੀ' ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ 'ੜ' ਅੱਖਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਜੋਕੇ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ੳ' ਅੱਖਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅੱਖਰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹੀ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਵਿਚ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਰਮਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ :

ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੁਲੇ ਮੁੜ ਮਨਾ॥

ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਗ ਤਉ ਪੜਿਆ॥

(ਅੰਗ ੪੩੨)

ਪਹਰੇ : ਪਹਰੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਹਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਪਹਰੇ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਤ-ਗਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਹਰ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਪਹਰ ਜੁਆਨੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ

ਮਨੁੱਖ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਪਹਰ ਬੁਢਾਪੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸਗਲੀ ਰੈਣਿ ਗੁਦਰੀ ਅੰਧਿਆਰੀ ਸੇਵਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

(ਅੰਗ ੭੮)

ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਚਾਨਣ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਰਾਤ ਬੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਬੁਢਾਪਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਜੁਲੀਆ : ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅੰਜੁਲੀ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਪਿਤਰੀ ਪੂਜਾ ਯਾ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਨਮਿਤ ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਚੁਲੀ ਯਾ ਤਿਲ ਚੌਲ ਆਦਿ ਦੀ ਬੁੱਕ ਅੰਜੁਲੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਜ਼ੂਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੋਵਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਥਿਤੀ :- ਇਹ ਬਾਣੀ ਥਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਥਿਤਾਂ ੧੫ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਥਿਤ 'ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਕ-ਇਕ ਕਾਵਿ ਬੰਦ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਘਟਦਾ ਹੋਇਆ ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦਿਨ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਾਂ ਵਦੀ ਪਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਲ ਜਾਂ ਚਾਨਣ ਜਾਂ ਸੁਦੀ ਪੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ੮੩੮ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ੨੯੬ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ

ਜੀ ਅਤੇ ੩੪੩ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਥਿਤੀ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਕਾਲ-ਚੱਕਰ ਇਕ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਭ ਜਾਂ ਅਸ਼ੁੱਭ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਸਭ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨਇਛਤ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੁਖ ਬਿਨਸੇ ਸਹਸਾ ਗਇਓ ਸਰਨਿ ਗਹੀ ਹਰਿ ਗਾਇ॥

ਮਨਿ ਚਿੰਦੇ ਫਲ ਪਾਇਆ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ॥

(ਅੰਗ ੩੦੦)

ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ : ਮ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਗੁਣ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲਾਹੁਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਮੌਏ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਸਿਆਪਾ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਨਾਇਣ ਜਾਂ ਮਰਾਸਣ ਆਦਿ ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਛੇੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਲਾਹੁਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਬੋਲਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ ਅਲਾਹੁਣੀ ਦੀ ਤਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਪਿਟਦੀਆਂ ਤੇ ਹਾਲੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।”

“ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਇਣ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ। ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ “ਅਲਾਹੁਣੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਸੰਚਰਨਾ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ। ਚਾਰ ਬੰਦ ਤੇ ਹਰ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਲਚਕ ਰੱਖੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਰਤਾ ਮਾਸਾ ਖੁਲ੍ਹ ਲਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਲਾਹੁਣੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਤੁਕ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਅ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮੂਲ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ।”

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ :

ਏਥੈ ਧੰਧਾ ਕੂੜਾ ਚਾਰਿ ਦਿਹਾ ਆਗੈ ਸਰਪਰ ਜਾਣਾ॥

(ਅੰਗ ੫੭੯)

ਸਭੁ ਜਗੁ ਆਪਿ ਉਪਾਇਓਨੁ ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਸੰਸਾਰੇ॥

(ਅੰਗ ੫੮੩)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

ਗਾਵਹੁ ਗੀਤੁ ਨ ਬਿਰਹੜਾ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੈ॥

(ਅੰਗ ੫੮੯)

ਸੋਲਹੇ : ਸੋਲਾਂ ਪਦਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਨੂੰ ਸੋਲਹੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਲਹੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, “ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ੧੬ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੋਲਹੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਘੱਟ ਵੱਧ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।” ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੋਲਹੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਕਣ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਸੋਲਹੇ ਸਿਰਫ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਾਵਣ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਗ ੧੦੨੦ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ੧੦੪੩ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ੧੦੬੯ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ੧੦੭੦ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਸੋਲਹੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਰਹਲੇ : ਕਰਹਲੇ ਕਰਹਲ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ। ਕਰਹਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਠ। ਉਠ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨਾਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਰੇਤਲਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਠ ਨੂੰ ਚਲਣਾ ਆਸਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਪਾਰੀ ਉਠਾਂ 'ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਲੱਦ ਕੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਉਹ ਜੋ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਹਲੇ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਠ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਮਨ ਕਰਹਲਾ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣਾਇ॥

(ਅੰਗ ੨੩੪)

ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ : ਇਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ੫੨ ਅੱਖਰਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ-ਇਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਵਿਚ ੫੫ ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਦੇ ੪੫ ਬੰਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤੂ

ਅਤੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਖਿਆਨ ਲਈ ਇਹ ਅੱਖਰ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਭਾਵ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ :

ਵਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਅਖਰ ਹੈ ਜੇਤਾ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਲੇਪਾ॥

(ਅੰਗ ੨੬੧)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :

ਬਾਵਨ ਅਛਰ ਲੋਕ ਤ੍ਰੈ ਸਭੁ ਕਛੁ ਇਨ ਹੀ ਮਾਹਿ॥

ਏ ਅਖਰ ਖਿਰਿ ਜਾਹਿਗੇ ਓਇ ਅਖਰ ਇਨ ਮਹਿ ਨਾਹਿ॥

(ਅੰਗ ੩੪੦)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਘੋੜੀਆਂ : ਲਾੜੇ ਦੇ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਜੋ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੋ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੰਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਕੁਰੀਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਘੋੜੀਆਂ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਜੰਝ ਲੈ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬਿਖੜੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਚੜਿ ਦੇਹੜਿ ਘੋੜੀ ਬਿਖਮੁ ਲਘਾਏ ਮਿਲੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮਾਨੰਦਾ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੫੭੫)

ਸਦੁ : ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਦੁ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ— ਸ਼ਬਦ, ਸੱਦਾ, ਮਰਨ ਦਾ ਬੁਲਾਵਾ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਲਮਬੰਧ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਮੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਛੇ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਲੰਮੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ॥

(ਅੰਗ ੯੨੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾਵਿਕਾਰੀ ਤੇ ਰਾਗੁ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਅੰਦਰ ਆਏ ਪਦਿਆਂ ਦਾ ਰਾਗੁ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਅਤੇ ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨਿਯਮ ਬੱਧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗੁ — ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਮੂਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਪਦ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਜਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਪਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਦੋ ਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਪਦੇ, ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਦੇ ਪਦੇ ਨੂੰ ਤਿਪਦੇ, ਚਾਰ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਪਦੇ ਨੂੰ ਚਉਪਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਚਪਦੇ ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਦੇ : ਪਦ ਕਾਵਿ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਗੁ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਰਾਗੁ ਭਾਸ਼ਯ ਵਿਚ ਪਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਵਾਕ ਸਮੂਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗਤ ਜਾਂ ਗੀਤ ਦਾ ਬੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸ਼ਬਦਾਬਲੀ ਨੂੰ ਪਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਅਸ਼ਟਪਦੀ : ਸਨਾਤਨੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੰਗ ਤੋਂ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਰੂਪ ਸਨਾਤਨੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਹੈ। ਨਾਮਾਨੁਸਾਰ ਅੱਠਾਂ ਪਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਅਧੀਨ ਪਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੱਠ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੌਂ, ਦਸ, ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੱਠ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ ਸੱਤ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਦੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨ, ਦੋ, ਇਕ ਤੁਕ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੜਤਾਲ : ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਪਦ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰੁਪਦ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੀਤ ਹੈ। ਪੜਤਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਨੂੰ ਭਿੰਨ

ਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬੱਧ ਕਰਕੇ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੰਜ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਇਕ ਸ਼੍ਰੋਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਦਾ ਆਰੰਭ ਪੰਜ ਤਾਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਗਾਇਨ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤਾਲਾਂ ਦਾ ਪਰਤਾਵ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੰਜ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ/ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ 'ਸਥਾਈ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ 'ਤਾਲ' ਵਿਚ ਨਿਬੱਧ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਈ ਦੇ ਗਾਇਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤਾਲ ਵੀ ਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਥਾਈ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਆਰੰਭਕ ਤਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰੇ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਮੁੜ ਸਥਾਈ ਵਾਲੇ ਤਾਲ ਵਲ ਪਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਰਾਗ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੰਜਲੀ : ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਅੰਜਲੀ ਹੈ। ਅੰਜਲੀ ਵਿਚ ਅੱਠ ਅੱਠ ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਤੁਕ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ (ਅੰਜਲੀਆ)

ਬਿਰਖੇ ਹੇਠਿ ਸਭਿ ਜੰਤ ਇਕਠੇ॥ ਇਕਿ ਤਤੇ ਇਕਿ ਬੋਲਨਿ ਮਿਠੇ॥

ਅਸਤੁ ਉਦੋਤੁ ਭਇਆ ਉਠਿ ਚਲੇ ਜਿਉ ਜਿਉ ਅਉਧ ਵਿਹਾਣੀਆ॥

(ਅੰਗ ੧੦੧੯)

ਘੋੜੀਆਂ : ਘੋੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦਾ ਸਗਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗੀਤਾ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਘੋੜੀ ਲਮਕਾ ਸਹਿਤ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧੀਨ ਘੋੜੀਆਂ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਕੇਤ ਰਾਗ, ਰਹਾਉ ਅਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਘੋੜੀਆਂ ਸਥਾਈ, ਅੰਤਰੇ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੰਤਰਿਆਂ ਸਹਿਤ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਰਹਾਉ : 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਕੇਂਦਰਕਾਰੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਰਹਾਉ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਕ ਅਰਥ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਠਹਿਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਅਥਵਾ ਸਥਿਤ ਹੀ ਹਨ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਧਰੁਪਦ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇਕ ਧਾਤੂ 'ਧਰੁਵ' ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਅਚਲ' ਜਾਂ 'ਚਿਰਸਥਾਈ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ 'ਰਹਾਉ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਟੇਕ ਜਾਂ ਸਥਾਈ ਤੋਂ ਹੈ।

ਘਰੂ : ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਕੇਤ ਘਰ ਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਘਰੂ' ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਘਰੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਘਰੂ ਸਬੰਧੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘਰੂ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ — ਇਕ ਤਾਲ, ਦੂਜਾ ਸਵਰ ਅਤੇ ਮੂਰਛਨਾ ਦੇ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸਰਗਮ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗ੍ਰਾਮ ਘਰੂ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਤਿੰਨ ਗ੍ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਘਰੂ ਹਨ। ਘਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਦੀ ਸੰਖਯਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਬਹੁਮਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਘਰੂ ਨੂੰ ਤਾਲ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ੧੭ ਘਰੂ ਤੱਕ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਤਾਲ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਣ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨੇ ਘਰੂ ਸਦਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤਾਲ ਗਾਇਆ ਤਾਂ ਤੀਸਰੇ ਘਰੂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭਤਾ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਹਿਲਾ ਕੀਰਤਨੀਆ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ (ਅੰਗ ੫੫੩) ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਪਲਾਂ ਤੱਕ ਰਬਾਬ ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਚਾਰੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਕਠਨ ਤੋਂ ਕਠਨ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਰਜਾਦਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਬਾਦਰੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਲੱਖੋ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ੧੪੫੯ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਤਲਵੰਡੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਾਤਿ ਦਾ ਮਰਾਸੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਵਾਦਨ ਕਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਨੇਹ ਸੀ। ਵੇਈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮਗਰੋਂ ਦੈਵੀ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਦੌਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਮੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸਦਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਮੇਲ ਸੰਨ ੧੪੮੦ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮੇਲ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਸੰਨ ੧੫੩੪ ਤੱਕ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ੫੪ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਤਲਵੰਡੀ ਵਿੱਚ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਮੇਲ ਸੰਮਤ ੧੫੪੪, ਸੰਨ ੧੪੮੭ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ੪੭ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਤਿਕਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਰਬਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ—

ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਭਾਈ ਫਿਰੰਦੇ ਦੇ ਪਾਸੋਂ ਰਬਾਬ ਮੰਗਵਾਇਆ ਸੀ।

**ਨਾਮ ਫਿਰੰਦਾ ਹਮਰਾ ਜਾਨਹੁ ਪਠਵਯੋ ਤੂੰ ਮੁਝ ਪਾਸਾ।
ਲੇ ਰਬਾਬ ਜਾਵਹੁ ਅਬ ਤਹਿ ਕੋ ਜਹਿ ਹੈ ਮਯਾ ਅਵਾਸਾ।
ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੇ ਨਰ ਬਹੁ ਤਾਰਣ ਧਾਰਯੋ ਸੁਤੈ ਸਰੂਪਾ।
ਅਸ ਬਿਧਿ ਬਦਨਹਿ ਬਦ ਕਰ ਆਨਯੋ ਸੁਭਗ ਰਬਾਬ ਅਨੂਪਾ॥ ੨੯॥**

(ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਧਿਆ ੩੫)

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਫਿਰੰਦੇ ਪਾਸੋਂ ਰਬਾਬ ਲਿਆ ਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਚੂੜਾਮਣਿ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

**ਭਈ ਅਵਾਜ ਤੁਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰਾ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਰਤਾਰਾ,
ਤਿਹ ਪੀਛੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਬਿਨਤੀ ਹੋਵਹਿ ਤਾਰ ਮਝਾਰਾ॥**

(ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

**ਜਿਸ ਅਵਾਜ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਸ਼ੁ ਪੰਛੀ ਮੋਹ ਮਨ ਉਦਿਆਨਾ।
ਤਰਵਰ ਤੇ ਰਸ ਨਿਚਰੁਨ ਲਾਗਯੋ ਵਿਸਰਾ ਸਭਨ ਅਪਾਨਾ।**

ਸਾਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ੧੫੩੪ ਈ: (੧੩ ਮੱਘਰ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧) ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੁੱਰਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁੱਰਮ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਜਾਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਜਾਦੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। (ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਨਾ ੩੧੮) ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਭੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਪਾਂਧਾ ਤੇ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਦੋਵੇਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

“ਪਾਂਧਾ ਬੁਲਾ ਜਾਣੀਐ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਣੁ ਲੇਖਾਰੀ॥

ਭਲੇ ਵਾਸੀ ਸੰਗਤ ਭਾਰੀ॥ ੧੬॥

(ਵਾਰ ੧੧, ਪਉੜੀ ੧੬ਵੀਂ)

ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਤੇ ਸਾਦੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਸੋਢੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਤਾ ਤੇ ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਕਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਕਰੋ ਜੀ। ਚੂੜਾਮਣਿ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

“ਹੁਤੋ ਭੂਮ ਬਲਵੰਡ ਮਹਾਨਾ। ਸੱਤਾ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਜ ਸੁਜਾਨਾ।

(ਰਾਸ ੩ ਅੰਸੂ ੪੩)

ਪਰ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਲਵੰਡ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

“ਬਲਵੰਡ ਪੁੱਤਰ ਸੱਤਾ ਤਹਿ ਆਇ।

ਆਨ ਹਜ਼ੂਰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਾਬਕ ਜੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰ ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਜਸ ਦਰਿਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਚਤਰ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਰੱਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਜੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੱਸੇ ਇਹ ੬ ਰਬਾਬੀ ਹਨ। (ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ੬੨੫) ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖਾਨੰਦ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ, ਸੁਖਾਨੰਦ, ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਜੀ ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅੰਦਰ ਭਾਈ ਸੱਦੂ ਤੇ ਭਾਈ ਮੱਦੂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ
੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ
੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ
੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ
੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
੭. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਗੁਰੂ ਕੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ

੧. ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਰਜਾਦਾ ਜੀ
੧. ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ
੩. ਭਾਈ ਰਜਾਦਾ ਜੀ
੧. ਭਾਈ ਪਾਂਧਾ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਬੁਲਾ ਜੀ
੩. ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ
੪. ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ
੧. ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ
੧. ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ
੧. ਭਾਈ ਬਾਬਕ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਜਸ ਦਰਿਆ ਜੀ
੩. ਭਾਈ ਚਤਰਾ ਜੀ
੪. ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਜੀ
੧. ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਜੀ
੨. ਭਾਈ ਰੱਤਾ ਜੀ
੩. ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਜੀ
੪. ਭਾਈ ਸਨਮੁਖ ਜੀ

੮. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

੧. ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਜੀ

੨. ਭਾਈ ਸੁਖਾਨੰਦ ਜੀ

੩. ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ ਜੀ

੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

੧. ਭਾਈ ਸੁਖਾਨੰਦ ਜੀ

੨. ਭਾਈ ਨੱਥੂ ਜੀ

੧੦. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

੧. ਭਾਈ ਸੱਦੂ ਜੀ

੨. ਭਾਈ ਮੱਦੂ ਜੀ

ਵਾਰ

ਵਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨ ਪਉੜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਹੈ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ ॥

ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ॥ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਆਇਆ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਸਲੋਕ ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਆਉ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ।

ਵਾਰ : ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਮਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ 'ਢਾਢੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਲਾਕਾਈ ਧੁਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਾਰ ਬੀਰ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਸਦਾ ਗਾਇਨ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਤੀਜੇ ਸਪਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਲਈ ਸਾਰੰਗੀ ਅਤੇ ਢੱਡ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਢੱਡ ਉਪਰ ਚਾਰ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਬੋਲ ਗੇ, ਤਿਟ, ਤਾ, ਗੇਤਾ ਵਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਤਰਗਤ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵੇਲੇ ਉਤਪੰਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਮਾਇਆ, ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧੁਨਾਂ 'ਤੇ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ (ਅੰਗ ੧੩੭) 'ਤੇ :-

ਵਾਰ ਮਾਝ ਕੀ ਤਥਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧

ਮਲਕ ਮਰੀਦ ਤੁਕਾ ਜਦਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ॥

ਉਕਤ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ੯ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਹਿਤ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਗਾਇਨ ਦੇ ਸਬੰਧੀ ਧੁਨਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਉਪਰ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗ, ਘਰੁ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤ ਸਿਰਲੇਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ। ੨੨ ਵਾਰਾਂ ਅੰਦਰ ਆਈਆਂ ੯ ਧੁਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਬਾਰੇ, ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਬਾਣੀਕਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੯ ਧੁਨੀਆਂ ਦਰਜ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ੯ ਧੁਨਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਨਵੀਨ ਖੋਜਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਸ਼ ਦੇ (ਪੰਨਾ ੩੫੫) 'ਤੇ ਧੁਨੀ ਪਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਥੱਲੇ ੯ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਿਆਂ ਅੰਦਰ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ੯ ਧੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਧੰਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਢਾਡੀ ਪ੍ਰਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਨੱਥਾ ਤੇ ਅਬਦੁਲ ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਬਾਰੀ ਢਾਡੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਮੰਚ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਢਾਡੀ ਪ੍ਰਰੰਪਰਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ।

☆☆☆

ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ

ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਖੋਜਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ੩੬ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ੧੫ ਭਗਤ, ੧੧ ਭੱਟ, ੪ ਗੁਰਸਿਖ ਮੰਨਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਵੀਨ ਵਿਦਵਾਨ ਤਿੰਨ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਕੇ ਬਾਕੀ ਉਪਰਲੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ੩੫ ਸਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਿਛੇ ਨਿਰਣਾ ੧੧ ਤੇ ੧੭ ਭੱਟਾਂ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਤੇ ਚਾਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ੫੧ ਸਤਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਅੱਗੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ—

ਭੱਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ੧੭ ਹਨ— ੧. ਕਲਜ, ੨. ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ, ੩. ਟਲਜ ੪. ਜਾਲਪ ੫. ਜਲਜ ੬. ਕੀਰਤ, ੭ ਸਲਜ ੮. ਭਲਜ ੯. ਨਲਜ ੧੦. ਭਿਖਾ ੧੧. ਜਲ ੧੨. ਦਾਸ, ੧੩. ਗਯੰਦ, ੧੪. ਸੇਵਕ, ੧੫. ਮਥੁਰਾ, ੧੬. ਬਲਜ, ੧੭. ਹਰਬੰਸ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਲਪ, ਜਲਜ ਤੇ ਜਲ (ਜਲਨ) ਇਕੋ ਭੱਟ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਮ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲ੍ਹਸਹਾਰ ਅਤੇ ਕਲਜ ਭੀ ਇਕੋ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ।

ਦਾਸ ਨੇ ਬੜੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮਿਲਣ, ਪਰ ਹਾਲਾਂ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹਾਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ :

‘ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰ ਸੰਤੋਖ’ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਉਹਨਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਵੀਸਰ ਨੇ ੧੦੭੨ ਈ: ਦੇ ਲਗਪਗ ਕਨੌਜ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੋਲਬ ਸੂਤਰ, ਮੁਕਤਾ ਵਿਚਾਰ ਭਾਸ਼ਯ ਆਦਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।

੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕਵੀ ਜੀ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੇਂਡੂ ਹਿੰਦੀ ਸੀ—ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਇਕ ਉੱਘੇ ਕਵੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਭਟਿਲ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਕਾਪੀ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੯ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਜੈਨ ਸਭਾ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਸਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੱਟ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਭੱਟ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ।

ਭਿਖਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਨ। ਇਹ ਇੰਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਲਜ, ਹਰਬੰਸ ਤੇ ਮਥਰਾ ਜੀ ਸਾਮਵੇਦ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪੰਡਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਮਵੇਦ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਭੱਟ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ : ਕਲਜ, ਕਲੁਸਹਾਰ, ਜਲਨ ਅਤੇ ਨਲ—ਰਿਗਵੇਦ। ਟਲਜ, ਸਲਜ, ਜਲਜ ਅਤੇ ਭਲ—ਯਜੁਰ। ਕੀਰਤ, ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਆਦਿ-ਅਥਰਬਣ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਲਾ ਸਮਾਂ ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੱਟਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਖੋਜੀ ਸਨ। ਇੰਨੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭੱਟ, ਭਿਖੇ ਸਮੇਤ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਆਗੂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਟਕਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰ-ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭਿਖੇ ਨੇ ਹੱਥ-ਜੋੜ ਕੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਹਾ :

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਭਿਠੇ॥
ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ॥
ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥
ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੈ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥
ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ੍ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ॥
ਗੁਰੁ ਦਾਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ॥੨॥੨੦॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫-੯੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ ਪੰਨਾ ੭੬।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ—

ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਅੰਦਰ ਪੰਨਾ ੪੧੯ 'ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ, ੨. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ, ੩. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ੪. ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ੫. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ, ੬. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ੭. ਧੁਨਾਂ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੀਆਂ, ਕਬੀਰ ੮, ਫਰੀਦ ੯, ਨਾਮਦੇਵ ੧੦, ਧੰਨਾ ੧੧, ਸਧਨਾ ੧੨, ਸੈਣ ੧੩, ਪੀਪਾ ੧੪, ਰਵਿਦਾਸ ੧੫, ਪ੍ਰਮਾਨੰਦ ੧੬, ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ੧੭, ਸੂਰਦਾਸ ੧੮, ਬੇਣੀ ੧੯, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ੨੦, ਜੈਦੇਵ ੨੧, ਰਾਮਾਨੰਦ ੨੨, ਏਹ ਭਗਤ ਤੇ ੧੭ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ੩੯, ਸੱਤਾ ੪੦, ਬਲਵੰਡ ੪੧, ਜਮਾਲ ੪੩, ਪਤੰਗ ੪੪, ਸੰਮਨ ੪੫, ਮੂਸਨ ੪੬, ਈਸ਼ਰ ੪੭, ਗੋਰਖ ੪੮, ਭਰਥਰੀ ੪੯, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ੫੦, ਆਲਮ ੫੧ । ਇਨ੍ਹਾਂ ੫੧ ਸਤਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਸੱਚ ਦੇ ਸੂਰਜ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤਾਂ ਲਗਵਾ ਕੇ ਜਗਤ ਜੀਆਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਲੋਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋਹਿਤਾ ਬਾਣੀ ਕਾ ਬੋਹਿਥਾ, ਨਾਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਫਲੇ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ੧੬੬੧ ਬਿ: ਭਾਦਰੋਂ ਵਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਬੰਨੋ ਰਾਹੀਂ ਬੀੜ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਨ੍ਹਵਾਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਭਾਦਰੋਂ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖ ਗ੍ਰੰਥੀ—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਹਿਤ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੀਅਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਰਚਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰੈ।
ਟਹਿਲ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਕੋਨ ਸੁ ਧਰੈ।
ਬੇਦੀ ਤੇਹਣ ਭੱਲੇ ਬੰਸ।
ਸੋਢੀ ਜੇ ਕੁਲ ਕੇ ਅਵਤੰਬ॥ ੨੪॥
ਨਿਜ ਕੁਲ ਕੋ ਇਨ ਕੋ ਹੰਕਾਰ।
ਕਰਿ ਨ ਸਕਹਿਗੇ ਸੇਵ ਉਦਾਰ।
ਇਹ ਸੇਵਕ ਕੀ ਵਸਤ ਸਦੀਵ।
ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਜਿਨਹੁ ਮਨ ਨੀਵਾ॥ ੨੫॥

(ਰਾਸ ੩, ਅੰਸੂ ੫੦)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਉਪਰ ਜਾ ਟਿਕੀ
ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ :-

ਸੇਵਾ ਬਿਥੈ ਨਿਪੁਨ ਜੋ ਹੋਇ।
ਕਰੀਅਹਿ ਇਹਾਂ ਸਥਾਪਨਿ ਸੋਇ।
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਦਰਸਨ ਕੀਨਿ।
ਅਸ ਬੁੱਢਾ ਬਿਚ ਸੇਵ ਪ੍ਰਬੀਨ॥ ੨੬॥

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ
ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

‘ਬੁੱਢਾ! ਨਿਜ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰਿ ਗ੍ਰਿਥ।
ਆਗੇ ਚਲਹੁ ਸੁਧਾਸਰ ਪੰਥ।
ਮਾਨਿ ਬਾਕ ਲੇ ਭਯੋ ਅਗਾਰੇ।
ਚਮਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਰ ਧਾਰੇ॥ ੨੯॥
ਸੰਖ ਅਨਿਕ ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜੇ।
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਉਚ ਸੁਰ ਗਾਜੇ।
ਸੁੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਵਿੰਦ ਚੰਦ।
ਸੰਗ ਚਲਿਤ ਹੁਇ ਸ਼ੋਭ ਬਿਲੰਦ॥ ੩੦॥
ਹਰਿਮੰਦਰ ਮਹਿ ਜਾਇ ਪਹੁੰਚੇ।
ਰਾਗੀ ਰਾਗ ਕਰਤਿ ਸੁਰ ਉਚੇ।
ਮੰਜੀ ਸਹਤ ਗ੍ਰਿਥ ਤਹਿ ਥਾਪਿ।
ਬੈਠੇ ਨਿਕਟ ਗੁਰੂ ਤਬਿ ਆਪਿ॥ ੩੧॥
ਵਾਰ ਭੋਗ ਕੋ ਸੁਨਿ ਮਨ ਲਾਈ।
ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਗਿਰਾ ਅਲਾਈ:
‘ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ ਖੋਲਹੁ ਗ੍ਰਿਥ।
ਲੇਹੁ ਅਵਾਜ ਸੁਨਹਿ ਸਭਿ ਪੰਥ॥ ੩੨॥
ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਬਚਨ ਰੁਚਿਰ ਮਨ ਲਾਯਕ।
ਸੱਤ ਬਾਕ ਮੁਖ ਜਲਜ ਅਲਾਇਕ।